

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

VALENTINA RIMPO
MOKESČIŲ ADMINISTRAVIMAS

SOCIALINIAI-EKONOMINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS
SOCIALINIO DRAUDIMO PLĖTRĄ LIETUVOJE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas-
docentas Algis Dobravolskas

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. SOCIALINIS DRAUDIMAS – VIENA IŠ SOCIALINĖS APSAUGOS SISTEMOS DALIŲ.....	5
2. LIETUVOS SOCIALINĖS POLITIKOS MODELIS	8
3. SOCIALINIO DRAUDIMO APRĖPTIS, ADMINISTRAVIMAS IR FINANSAVIMAS.....	11
3.1. Socialinio draudimo aprėptis.....	11
3.2. Socialinio draudimo administravimas.....	13
3.3. Socialinio draudimo finansų sistema.....	14
4. EKONOMINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS SOCIALINĮ DRAUDIMĄ.....	20
4.1. Užimtumas ir nedarbas.....	20
4.1.1. Užimtumas.....	20
4.1.2. Nedarbas.....	24
4.1.3. Nelegalus užimtumas.....	28
4.2. Darbo užmokestis.....	29
5. SOCIALINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS SOCIALINĮ DRAUDIMĄ.....	34
5.1. Demografinės tendencijos.....	34
5.1.1. Gyventojų skaičiaus pokyčiai.....	34
5.1.2. Gimstamumas ir mirtingumas.....	34
5.1.3. Gyventojų senėjimas.....	38
5.1.4. Migracija.....	41
5.2. Pensininkų skaičius.....	45
5.2.1. Pensininkų skaičiaus kitimo tendencija.....	45
5.2.2. Netekto darbingumo (invalidumo) pensijų skaičiaus didėjimas.....	47
5.3. Pensijų sistema.....	49
5.3.1. Lietuvos pensijų sistemos kūrimosi ypatumai.....	49
5.3.2. Dabartinė Lietuvos pensijų sistema.....	52
IŠVADOS.....	57
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	60
SANTRAUKA.....	63
SUMMARY.....	64

Įvadas

Praėjo daugiau nei 15 metų nuo Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Per tą laikotarpį pakito šalies demografinė padėtis, iš esmės pertvarkyta ekonomika, įvyko svarbių pokyčių visose visuomenės gyvenimo srityse.

Pradėjus reformuoti naują nepriklausomos valstybės teisinę sistemą, buvo pereita prie visiškai naujos kokybės socialinės apsaugos politikos, o siekdama integruotis į Europos Sąjungą bei demokratinių valstybių gretas, Lietuva neišvengiamai turėjo susidurti su tarptautiniais socialinės politikos teisiniais reikalavimais.

Šiuo metu susiklosčiusi ekonominė ir socialinė situacija, tenkina labai mažą šalies gyventojų dalį. Lietuva tebėra reformų kelyje. Pagrindinis reformų tikslas pakankamai aiškus – šalies gyventojų gerovė.

Socialinis draudimas yra natūralus daugumos Lietuvos piliečių gyvenimo gerovės elementas. Jis reikšmingas visos nacionalinės ekonomikos mastu. Jo tikslas – teikti apdraustiesiems ir jų šeimos nariams gyvenimui reikalingų lėšų, jei jie negali gauti pajamų iš darbo ar kitų šaltinių.

Valstybinio socialinio draudimo sistema pagrįsta kartų solidarumo principu: mokėdami įmokas dirbantieji remia pensininkus, ligonius, neįgalius asmenis, bedarbius, kūdikių susilaukusius tėvus, kuriems iš socialinio draudimo fondo skiriamos atitinkamos išmokos, o iš sveikatos priežiūros institucijų apmokamos gydymo ir kitos paslaugos.

Pagrindiniai veiksniai, lemiantys socialinio draudimo sistemos funkcionavimą bei plėtrą iš esmės yra Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytos strateginės kryptys ir prioritetai. Socialinės apsaugos sistema Lietuvoje neatsiejama nuo darbo rinkos ir užimtumo sistemos, taigi pagrindinis tyrimo **tikslas** - nustatyti ekonominių ir socialinių veiksnių įtaką socialiniam draudimui.

Siekiant užsibrėžto tikslo numatomi tokie **uždaviniai**:

1. Apibūdinti socialinio draudimo vietą socialinės apsaugos sistemoje.
2. Apibrėžti Lietuvos socialinės politikos modelį.
3. Apibūdinti socialinio draudimo sistemos veiklą: aprėptį, administravimą, finansavimą.
4. Nustatyti, kokie socialiniai ir ekonominiai veiksniai įtakoja Lietuvos socialinio draudimo sistemą.
5. Apibrėžti atskirų socialinių bei ekonominių veiksnių daromą poveikį socialinio draudimo sistemai dabartiniu metu bei galimas ateities tendencijas.

Tyrimo objektas - pasirinkta institucija, užtikrinanti valstybinį socialinį draudimą Lietuvoje – Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Tyrimo dalykas Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos ir jos įstaigų (teritorinių skyrių) veiklos rodiklių analize už 1998 – 2005 metų laikotarpį.

Tyrimo hipotezė: socialinio draudimo ateities perspektyvos Lietuvoje: ar socialinį draudimą Lietuvoje užtikrinanti institucija „Sodra“ sugebės išlikti finansiškai stabili.

Tyrimas atliktas naudojant įvairius **metodus**: lyginimo metodą, norint įvertinti informaciją apie tiriamą objektą įvairiais istorinio vystymosi laikotarpiais; sisteminę analizę, norint išsiaiškinti įvairiausius ryšius bei santykius tiriamojo objekto viduje taip pat jo santykius su aplinka; sintezės metodą, siekiant tiriamojo objekto elementus jungti į visumą pateikti apibendrintą išvadą.

Tyrimas buvo vykdomas keliais etapais:

- Išanalizuota teorinė literatūra, Lietuvos Respublikos teisės aktai, statistiniai leidiniai;
- Surinkta tyrimui reikalinga medžiaga;
- Atlikta surinktos informacijos analizė – šiame etape gauti rezultatai, apibendrinimai sudaro pagrindinę darbo dalį.

Tyrimui atlikti prireikė nemažai statistinių duomenų. Darbe remiamasi Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau Statistikos departamentas) duomenimis bei Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos („Sodros“) statistiniais leidiniais.

1. SOCIALINIS DRAUDIMAS - VIENA IŠ SOCIALINĖS APSAUGOS SISTEMOS DALIŲ

Nuo senų laikų nepalankūs ekonominio bei visuomeninio gyvenimo pokyčiai negatyvia linkme laikomi potencialiais pavojais, kuriuos žmogus gali įveikti tik iš anksto ir specialiai tam pasiruošęs.

Pradžioje buvo pasikliaujama neformaliomis tradicinėmis priemonėmis, kurios galėjo užtikrinti žmogaus apsaugą agrarinėje visuomenėje: labdara, šeimos narių tarpusavio įsipareigojimai, parapišnis solidarumas. Radikalūs ekonominiai ir socialiniai pasikeitimai, augantys miestai, visuotina industrializacija sugriovė šias neformalias apsaugos priemones.

Pramoninė revoliucija darė įtaką įvairioms gyvenimo sritims: dirbantiems fabrikuose iškiilo didesnis nei dirbantiems tradiciniame žemės ūkyje pavojus susižaloti; didėjant urbanizacijos mastams, nyko kelių kartų šeimos, miestietiška šeima nebesugebėjo išlaikyti savo senų tėvų – prirėkė vienokios ar kitokios pensijų sistemos. Taigi industrializacija paskatino socialinės apsaugos sistemos atsiradimą.

Šiuolaikinės socialinės apsaugos sistemos raida prasidėjo nuo socialinio draudimo. Socialinio draudimo sistema pirmiausia buvo įvesta Vokietijoje 1883 – 1889 m., valdant kancleriui O. Bismarkui. Buvo nustatytos pirmosios socialinio draudimo rūšys: draudimas nuo ligos, draudimas nu nelaimingo atsitikimo darbe, senatvės draudimas. Į socialinį draudimą buvo įtraukti trys socialiniai partneriai: darbininkai, darbdaviai ir valstybė. Vokietijos pavyzdžiu pasekė ir kitos Europos šalys, Lotynų Amerika, JAV. Pradžioje socialinis draudimas buvo skirtas tik samdomiems darbininkams, vėliau buvo pritaikytas tarnautojams, įvairioms savarankiškai dirbančių asmenų kategorijoms.¹

Lietuvoje socialinio draudimo pradžia laikoma 1926 m. kovo 23 diena, kai tuometinis Respublikos Prezidentas A. Stulginskis pasirašė Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymą. Tarpukario laikotarpiu Lietuvoje labiausiai buvo išplėtotas ligos draudimas, prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo įvestas nelaimingų atsitikimų darbe draudimas. 1934 m. įvestas pensijų draudimas (tik Vilniaus krašte), tačiau pensijos buvo skiriamos tik valstybės tarnautojams ir pareigūnams, tuo tarpu kai didžiąją gyventojų dalį sudarė ūkininkai. Pritaikius sovietinį socialinio draudimo modelį, valstybės lėšomis vykdomas socialinis draudimas buvo taikomas visiems darbininkams ir tarnautojams. Socialinio draudimo funkcijas vykdė profesinės sąjungos.

Socialinės apsaugos sąvoka interpretuojama įvairiai. Viena vertus, tai visapusiška žmogaus apsauga nuo lėšų praradimo, kita vertus, tai žmogaus apsauga nuo žalos jam pačiam. Socialinė apsauga – įvairialypė sritis. Skirtinos trys pagrindinės strateginės šią sritį apimančios kryptys.

¹ Plačiau - Lazutka R. Socialinė apsauga// Žmogaus socialinė raida.- Vilnius, 2001.

Visiško užimtumo, tinkamų darbo sąlygų sudarymas. Šiai kryptčiai priklauso įtraukti kuo daugiau žmonių į darbo rinką, užtikrinti teisingus darbo santykius.

Socialinio draudimo sistemos plėtra. Šiai kryptčiai priklauso priemonės socialinio draudimo aprėpčiai bei finansiniam sistemos stabilumui didinti.

Skurdo bei socialinės atskirties įveikimas, socialinės paramos plėtra. Čia kalbama apie siekį įveikti skurdą, vykdyti efektyvią socialinę paramą.

Pagal socialinės apsaugos teikimo būdą galima skirti socialinę apsaugą kaip tam tikros piniginės paramos ir tam tikrų socialinių paslaugų teikimą gyventojų grupėms. Bendras socialinės apsaugos apibrėžimas būtų toks: socialinė apsauga yra visuma priemonių, kurių dėka sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių darbo pajamų, arba turėjusių ypatingų išlaidų, t.y. asmenims patekusiems į socialinės rizikos situaciją.

Socialinė rizika

Socialinė apsauga struktūrizuojama pagal socialinius pavojus arba rizikas.

„Žmogus gali susidurti su šiais pavojais:

- prarasti darbo pajamas dėl senatvės, negalios, ligos, nedarbo, mokymosi (persikvalifikavimo), reabilitacijos, šeimos nario slaugos;
- prarasti išlaikymą dėl sutuoktinių skyrybų, dėl maitintojo mirties;
- atsiradus specialių poreikių: vaikų išlaikymas, sveikatos priežiūra ir reabilitacija, mokymosi kaštai, neįgalaus žmogaus išlaikymo kaštai, artimo žmogaus slaugos kaštai, konsultacijų ir juridinės pagalbos išlaidos;
- nepajėgumas užtikrinti bent minimalų socialinį- kultūrinį egzistavimą“.¹

Kadangi minėtos rizikos visuomenės pripažįstamos reikšmingomis, o šeima arba atskiras asmuo savarankiškai be visuomenės pagalbos vargu ar gali su jomis susidoroti, jos yra laikomos socialinėmis rizikomis.

Socialinė apsauga vykdoma vadovaujantis tam tikrais **principais**.

Nuopelnų principas - teisė į socialinę apsaugą ir apsaugos dydis priklauso nuo asmens išankstinio įnašo į šią sistemą.

Kategorijos principas – iš anksto nustatomos tam tikros asmenų kategorijos atsižvelgiant į tai, ar joms gali grėsti socialinės rizikos pavojai, pvz.: vaikus auginančios šeimos, seni žmonės ir t.t.

Stokos arba skurdo principas – remiami tie, kurių pragyvenimo šaltiniai dėl vienokių ar kitokių priežasčių yra nepakankami. Šiuo atveju prieš nusprendžiant teikti socialinę paramą, kiekvienu atskiru atveju nuodugniai ištiriama kiekviena atskira situacija.

¹ Lazutka R. Socialinė apsauga// Žmogaus socialinė raida.- Vilnius, 2001. P. 132.

Remiantis išvardintais principais visa socialinė apsauga skirstoma į socialinį draudimą ir socialinę paramą.

Socialinis draudimas pagrįstas kontakto principu. Asmuo gali tikėtis išmokos socialinės rizikos atveju, jeigu jis iš anksto dalyvavo socialinio draudimo sistemoje ir savo įnašu prisidėjo prie šios sistemos finansavimo. Valstybinis socialinis draudimas (VSD) - tai valstybės socialinių ir ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems šalies gyventojams, taip pat įstatymo numatytais atvejais – apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali pasirūpinti iš darbo ar kitokių pajamų. Valstybinis socialinis draudimas veikia solidarumo pagrindu: dirbantys ir gaunantys pajamas žmonės savanoriškai ar (dažniausiai) privalomai moka draudiminiuosius įnašus arba kiti sumoka už juos. Solidarumas – rizikos išlaidų pasidalijimas tarp visuomenės narių. Solidarumo samprata apima ir solidarumą tarp kartų: darbingo amžiaus žmonės dalijasi socialinės apsaugos riziką su pagyvenusiais žmonėmis. Tokios solidarumo sistemos nariui patyrus socialinę riziką, yra galimybė gauti socialinę išmoką.

Socialinė parama teikiama žmonėms, kuriems iš tikrųjų jos reikia. Socialinė parama yra finansuojama valstybės (prie savivaldybių veikia Socialinės paramos skyriai), todėl prieš teikiant tokią paramą potencialiam jos gavėjui, gali būti patikrintos jo turimos pajamos.

Socialinis draudimas kiekvienam apsidraudusiam ir patekusiam į socialinės rizikos situaciją, garantuoja be papildomo patikrinimo, t.y. nepriklausomai nuo asmens pajamų ar gyvenimo sąlygų, teisę gauti socialinio draudimo išmoką.

Reikėtų paminėti, kad žmonėms, kuriems gresia pavojus patirti socialinę riziką arba jau patyrusiems socialinę riziką, svarbu ir nepiniginė parama. Šiame darbe bus akcentuojama piniginė socialinės apsaugos išraiška- pinigai, išmokami visuotinai pripažintais socialinės rizikos atvejais.

Dauguma piniginių išmokų, išmokamų minėtais socialinės rizikos atvejais, mokama iš VSD biudžeto.

Aukščiau pateiktame socialinio draudimo apibrėžime ryškėja tam tikras faktorius, apsprendžiantis šios draudimo sistemos gyvavimą ir plėtrą.

Socialinio draudimo sistemos nariai pasiskirsto į mokančius socialinio draudimo įmokas ir tuos, kuriems mokamos socialinio draudimo išmokos (kartais šios kategorijos sutampa, pvz. dirbantys pensininkai). Taigi akivaizdu, kad ir vienos, ir kitos socialinės asmenų grupės dydis yra vienas svarbiausių socialinio draudimo sistemą veikiančių faktorių. Kuo didesnis skaičius socialinę riziką patyrusių asmenų, tuo sunkiau juos išlaikyti. Kita vertus, kuo daugiau šalyje dirbančių ir mokančių socialinio draudimo įmokas asmenų, tuo didesnis socialinio draudimo biudžetas ir didesnės socialinę riziką patyrusiems mokamos išmokos.

2. LIETUVOS SOCIALINĖS POLITIKOS MODELIS

Analizuojant, kas veikia Lietuvos socialinį draudimą, pravartu nustatyti, kokį socialinės politikos modelį pasirinkusi Lietuva.

„**Socialinė politika** – valstybės socialinių ir ekonominių priemonių sistema ir principai, kuriais siekiama užtikrinti valstybės piliečių gerovę“.¹

Apibrėžimas atspindi piliečių gerovės kūrimą, visų piliečių globą ir apsaugą, besiremiančią socialinio solidarumo principu, pajamų perskirstymu per socialinės apsaugos sistemą. Pagrindinis socialinės politikos uždavinys – kurti gerovės valstybę, t.y. tam tikrą valstybės socialinės raidos stadiją, siejamą su materialine gerove bei pilietinėmis laisvėmis. Gerovės valstybės socialinės apsaugos tikslas – gerovė visiems piliečiams.

Kiekvienos valstybės socialinės politikos tikslas – teikti tam tikras socialines garantijas, garantuoti visuomenės socialinį ekonominį saugumą, reguliuoti visuomeninius santykius, ginti piliečių interesus. Iš esmės socialinė politika apima daugybę sričių: socialinę apsaugą, švietimą ir kultūrą, sveikatos apsaugą, valstybės politinę sandarą ir piliečių teisių apsaugą. Šiame darbe bus akcentuojama socialinės apsaugos politika kaip viena iš socialinės politikos sudedamųjų dalių.

Socialinės politikos ypatybes bei konkrečius įgyvendinimo būdus šalyje sąlygoja vyraujantis gerovės valstybės tipas. Pasaulio socialinės ir ekonominės politikos raidoje, priklausomai nuo daugelio aplinkos sąlygų, veiksnių, tradicijų, politinių partijų įtakos susiformavo įvairūs gerovės valstybės tipai. Pagal tai, kam teikiamas pagrindinis vaidmuo socialinės apsaugos organizavime, skiriami keli gerovės valstybės tipai.

Liberaliose gerovės valstybėse pirmenybė teikiama rinkai. Tokiose valstybėse kiekvienas individas skatinamas dalyvauti rinkoje ir tokiu būdu pasirūpinti pragyvenimo šaltiniu, užsitikrinti gerovę. Kanadoje, JAV, Didžiojoje Britanijoje valstybė savo piliečiams garantuoja tik minimalią paramą, stengiasi tik sušvelninti skurdo, nedarbo problemas. Daugiausia dėmesio skiriama galimybių ir sąlygų kūrimui tam, kad kiekvienas galėtų pasirūpinti savimi ir savo šeimos gerove ar aprūpinimu senatvėje. Nepajėgiantiems savimi pasirūpinti numatyta minimali valstybės parama. Šio tipo valstybėse pirmenybė teikiama galimybėms, o ne garantijoms.

Tuo tarpu **socialinio-demokratinio** gerovės tipo valstybėse (Skandinavijos šalys) pirmenybė teikiama valstybei, kuri užtikrina kiekvienam piliečiui materialinę gerovę, būdingas valstybės funkcijų ir reikšmės maksimizavimas. Šiuo atveju stengiamasi pašalinti atsirandančias

¹ Žalimienė L. Socialinė politika ir pagyvenusių žmonių socialinė apsauga// Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos.- Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002. P 240.

skurdo, nedarbo, nelygybės problemas, naikinant jas dar atsiradimo stadijoje. To pasiekama efektyvia mokesčių politika. Atsakomybę už kiekvieno individo materialinę gerovę prisiima visas socialinis kolektyvas, visi piliečiai vienaip ar kitaip susiję su socialinėmis programomis. Šio tipo šalyse socialinė politika orientuojama į visus piliečius, o ne į atskiras „vargšų“ ar pažeistųjų grupes. Valstybės remiamos paslaugos mažiau siejamos su asmens pajamomis, labiau priklauso nuo paramos poreikio laipsnio. Tokia valstybės socialinė politika vadinama universalia.

Industrinis-perskirstomasis (dar vadinamas konservatyvus -korporatyvusis) modelis akcentuoja lygybę kaip pajamų perskirstymo rezultata (Centrinė, Vakarų, Šiaurės Europa). Viena vertus, būdinga stipri valstybės įtaka daugelyje teikiamų paslaugų ir išmokų sričių, kita vertus, stengiamasi išsaugoti tradicines šeimos vertybes ir įsitikinimą, kad šeimos išsipareigojimai pasirūpinti savo artimaisiais yra būtini ir svarbiausi. Teikiant socialinę paramą šiose valstybėse svarbus vaidmuo skiriamas įvairioms visuomeninėms bei religinėms bendruomenėms. Egzistuoja „dualistinė“ socialinių paslaugų filosofija – valstybės ir visuomeninių organizacijų teikiamos paslaugos papildo viena kitą ir sudaro bendrą paslaugų tinklą.

Pažymėtina, kad Pietų Europos bei pokomunistinėse Rytų Europos šalyse susiformavęs klientelizmas (akcentuojama šeimos įtaka bei didesnis asmeninių ryšių vaidmuo), turintis tiesioginės įtakos šalies socialinei politikai. Egzistuoja tam tikros „nusipelniusios“ socialinės grupės, kurių nariai gauna valstybines pensijas (karinių struktūrų atstovai, mokslininkai ir kt.).

Kalbant apie senų žmonių socialinės apsaugos politiką sunku vienprasmiai pasakyti, kuris gerovės valstybės modelis palankiausias. Vertinti reikėtų pagal teikiamos apsaugos lygį, paslaugų kokybę bei įvairovę ir pagal sąlygas, įgalinančias įgyvendinti pagrindinį tikslą – garantuoti gyvenimo pilnatvę.

Lietuvoje pasirinktas korporatyvusis -klientelistinis socialinės politikos modelis, kuriam būdinga ribota socialinė parama ir specialios ribotos valstybės išmokos. Funkcionuoja atskiras nuo bendrojo valstybės biudžeto privalomasis valstybinio socialinio draudimo fondas, surenkantis valstybinio socialinio draudimo įmokas ir iškart jas išmokantis.

1 lentelė

Socialinė apsauga			
Socialinis draudimas	Socialinė parama		Specialiosios socialinės teisės
	Piniginė socialinė parama	Socialinės paslaugos	
Pensijų draudimas, Ligos ir motinystės draudimas, Sveikatos draudimas, Nedarbo draudimas, Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų.	Šalpos (socialinė) pensija, Šeimos pašalpos, Laidojimo pašalpa, Socialinė pašalpa, Šildymo išlaidų kompensacijos, Kitos kompensacijos (transporto, ryšių ir kt.)	Socialinės globos įstaigos, Senelių, invalidų, našlaičių globos namai, Dienos centrai, Nakvynės namai, Pagalba namuose, Slauga namuose.	Prezidento pensija, Lietuvos Respublikos I ir II laipsnio pensijos, Nukentėjusių asmenų pensijos, Pareigūnų ir karių pensijos, Mokslininkų pensijos, Teisėjų pensijos, Artistų renta.

Lietuvos socialinės apsaugos modelis

Šaltinis: Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje.- Vilnius: Jungtinių tautų vystymo programa, 1999. P. 85.

Iš lentelės matyti, kad reikšmingą socialinės apsaugos sistemos dalį apima valstybinis socialinis draudimas.

Valstybinio socialinio draudimo sistemos pagrindai Lietuvoje buvo padėti 1991 m. gegužės 21 dieną, kuomet buvo priimtas Valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Šis įstatymas iš esmės teisiškai įtvirtino socialinio draudimo organizacinę struktūrą. Socialinis draudimas administruojamas Valstybinio socialinio draudimo fondo „Sodros“ (nuo 1999 m. gegužės pavaldus Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai). Fondo atskyrimas nuo valstybės biudžeto patvirtino, kad socialinė apsauga Lietuvoje remiasi darbo rinka. Socialinio draudimo sistema kurta remiantis „bismarkiniu korporatyviumu“¹, principu t. y. socialinių išmokų dydis priklauso nuo turimo darbo stažo ir buvusių pajamų dydžio iki socialinės rizikos atsiradimo. Tačiau lietuviškasis socialinio draudimo modelis skiriasi nuo bismarkinio (vokiško) tuo, kad Lietuvoje vis dar stipri klientelizmo įtaka.

¹ Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. – Vilnius, 2003. P. 12.

3. SOCIALINIO DRAUDIMO APRĖPTIS, ADMINISTRAVIMAS IR FINANSAVIMAS

Socialinis draudimas Lietuvoje vykdomas vadovaujantis Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymu, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu, Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymu ir kt.¹

3.1. Socialinio draudimo aprėptis. Socialinio draudimo terminas apima tris svarbiausias Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos administruojamas sritis – pensijų draudimą, ligos ir motinystės draudimą ir nelaimingų atsitikimų darbe bei profesinių ligų socialinį draudimą. Per „Sodra“ taip pat renkamos sveikatos ir nedarbo draudimo įmokos, tačiau šias sritis atitinkamai prižiūri Valstybinė ligonių kasa prie Sveikatos apsaugos ministerijos ir Lietuvos darbo birža prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Socialinis pensijų draudimas draudžia šalies gyventojus senatvės pensijai (pagrindinei ir/ar papildomai senatvės pensijos daliai), invalidumo pensijai, netekto darbingumo pensijai, našlių ir našlaičių pensijoms, taip pat kitoms išmokoms, numatytoms Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme.

Socialinis ligos ir motinystės draudimas garantuoja tris pagrindines pašalpas: ligos (mokama laikinojo nedarbingumo metu), motinystės (mokama nėštumo ir gimdymo atostogų metu), motinystės (tėvystės) pašalpa (mokama vaiko iki vienerių metų priežiūros metu). Nuo 2006 metų liepos 1 dienos atsirado nauja išmoka – tėvystės pašalpa (mokama tėvui iki vaikai sukaks vienas mėnuo).²

Socialinis nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimas kompensuoja asmenų prarastas darbo pajamas dėl traumų, apdraustojo mirties ar sužeidimų bei kitų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų bei kitais atvejais, numatytais Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme.

Socialinis sveikatos draudimas teikia apdraustiesiems nemokamas sveikatos priežiūros ir gydymo įstaigų paslaugas bei moka kompensacijas, numatytas Sveikatos draudimo įstatyme.

Socialinis nedarbo draudimas draudžia nedarbo išmokoms gauti netekus darbo ir ieškant naujos darbovietės, taip pat kitais atvejais, numatytais Nedarbo socialinio draudimo įstatyme.

Socialinis draudimas apima didžiąją dalį šalies gyventojų, kuriuos sąlygiškai galima skirstyti į mokančius draudimo įmokas ir draudimo išmokų gavėjus. Asmenys mokantys draudimo įmokas yra apdraustieji. Visi apdraustieji pagal jų mokamų įmokų tarifus skirstomi į atskiras grupes:

¹ Plačiau - http://www.sodra.lt/lt.php/teisine_informacija/teises_aktai/47; prisijungimo laikas: 2006-10-19.

² Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 2, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 16, 17, 19, 20, 21, 22 straipsnių pakeitimo ir papildymo, trečiojo skirsnio pavadinimo pakeitimo ir Įstatymo papildymo 18(1), 18(2), 18(3) straipsniais įstatymas// Valstybės žinios. 2006, Nr. 72-2676.

1. Visomis draudimo rūšimis apdraustieji yra dirbantys pagal darbo sutartis, narystės pagrindu, viešojo administravimo valstybės tarnautojai, valstybės politikai, teisėjai, prokuratūros pareigūnai ir kt. Šios kategorijos asmenų valstybinio socialinio draudimo įmokos tarifas 33,7 proc. + draudėjo įmokos tarifas nelaimingų atsitikimų darbe socialiniam draudimui nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio. Nuo 2006 m. galiojantis nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo tarifas skirstomas į 3 grupes: 0,28 proc., 0,53 proc. ir 1 proc. Draudėjo įmokos tarifas priklauso nuo to, kuriai nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokų tarifų grupei, atsižvelgiant į traumatizmo ir profesinio sergamumo rodiklius, priskirtas draudėjas.¹ Taigi apdraustųjų visomis draudimo rūšimis įmokos tarifas atsižvelgiant į draudėjui nustatytą nelaimingų atsitikimų darbe grupę yra 33,98 proc., 34,23 proc. ir 34,7 proc. nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio.

2. Apdraustieji pilnai valstybinio socialinio draudimo pensijai (pagrindinei ir papildomai pensijos daliai):

- Vidaus reikalų ministerijos ir policijos pareigūnai, Krašto apsaugos sistemos profesinės karo tarnybos kariai, Valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnai, nedirbantys diplomatų sutuoktiniai – įmokos tarifas 25 proc. nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio;
- Savarankiškai dirbantys asmenys: notariai, advokatai, antstoliai; individualių įmonių savininkai, nuomininkai ir kt. – įmokos tarifas yra 50 proc. bazinės pensijos nuo 2006 m. liepos 1 d. bazinė pensija 230 Lt) + 15 proc. nuo pačių pasirinktos valstybiniam socialiniam draudimui deklaruojamų pajamų metinės sumos, kuri negali būti mažesnė negu 12 minimalių mėnesinių algų (nuo 2006 m. liepos 1 d. minimali mėnesinė alga 600 Lt).

3. Apdraustieji pagrindinei pensijos daliai yra verslo liudijimus įsigiję asmenys, jų mokamų valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifas yra 50 proc. bazinės pensijos. Nuo 2004 m. sausio 1 dienos privalomai nėra draudžiami šalies ūkininkai, jie gali draustis savanoriškai pagrindinei pensijos daliai taip pat ligos ir motinystės socialiniu draudimu ir kt.

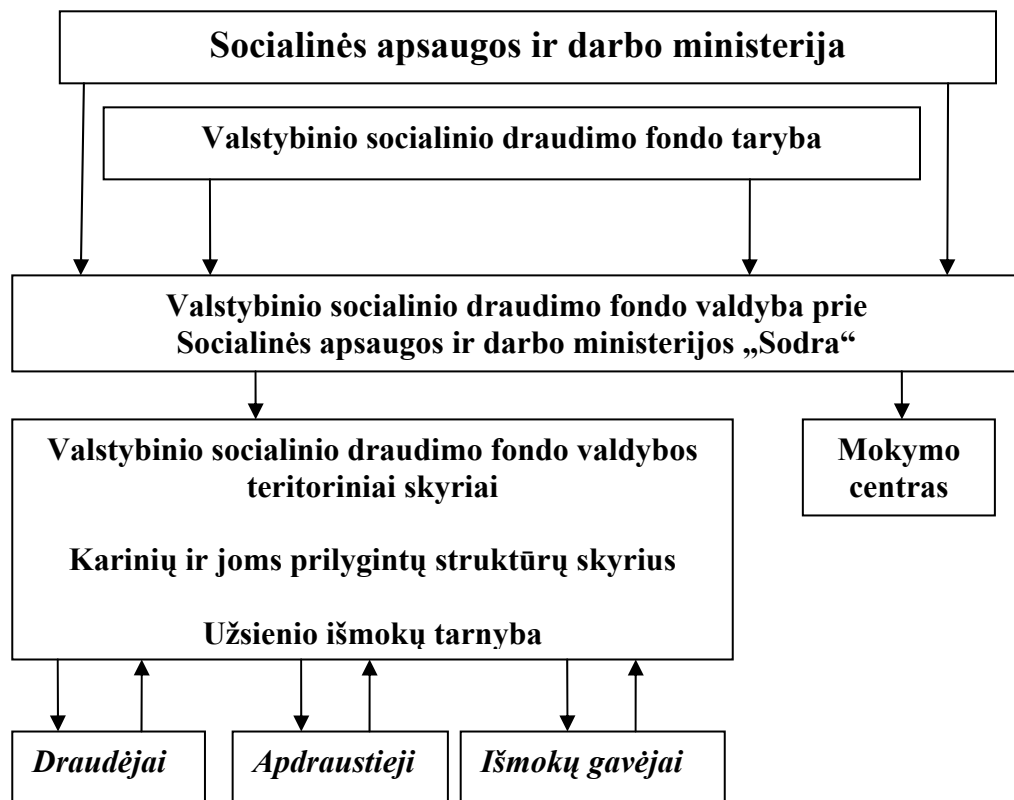
4. Asmenų, valstybės lėšomis draudžiamų pagrindinei pensijos daliai (įmokos tarifas 50 proc. bazinės pensijos) kategoriją sudaro privalomosios pradinės karo tarnybos ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos kariai; motinos ar tėvai, turintys vaiko nuo vienerių iki trejų metų priežiūros atostogas taip pat vienas nedirbančių tėvų auginantis vaiką iki trejų metų; valstybės pripažintų religinių bendruomenių dvasininkai; visiškos negalios invalidą slaugantis asmuo.

¹ Plačiau - Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2006 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas// Valstybės žinios. 2005, Nr. 150-5464.

3.2. Socialinio draudimo administravimas yra viešojo administravimo dalis, iš esmės - tai viešo paslaugų teikimo institucinis sutvarkymas.

Norint surinkti socialinei apsaugai būtinų lėšų ir skirti išmokas turintiems teisę jas gauti, reikia užtikrinti socialinio draudimo kaip socialinės apsaugos sistemos dalies vykdymą. Lietuvos socialinio draudimo sistemos valdymo hierarchijos viršuje yra socialinės apsaugos ir darbo ministras, kurio kompetencija yra socialinės apsaugos politikos projektavimas bei jos įgyvendinimo priežiūra. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija naudojasi jai pavaldžių organizacijų, veikiančių šalies teritorijoje paslaugomis.

1 schema

VSD valdymo sistema

Šaltinis: SoDra. 15 metų. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie SADM, 2005. P.51.

Socialinio draudimo politikai vykdyti Lietuvoje veikia Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba - „Sodra“ (toliau – VSDFV) prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, kuri yra įgaliota rinkti socialinio draudimo lėšas ir jas persikirstyti. Jos kompetencija deleguojama teritoriniu principu, t.y. socialinio draudimo vykdymas vyksta VSDFV pavaldžiuose teritoriniuose skyriuose, finansiškai atsakinguose už jiems deleguotų socialinio draudimo užduočių dalį. Kadangi socialinio draudimo išmokos paprastai pakeičia dėl socialinės rizikos prarastą atlyginimą, jų mokėjimo vieta, periodiškumas ir būdai turėtų būti ne mažiau patogūs už buvusį atlyginimo mokėjimą. Taigi vietinių socialinio draudimo įstaigų, teritorinių skyrių, tinklas turi specifinį

bruožą – jos yra arti klientų, yra atviros klientams ir privalo sugebėti tinkamai aptarnauti didelius jų srautus.

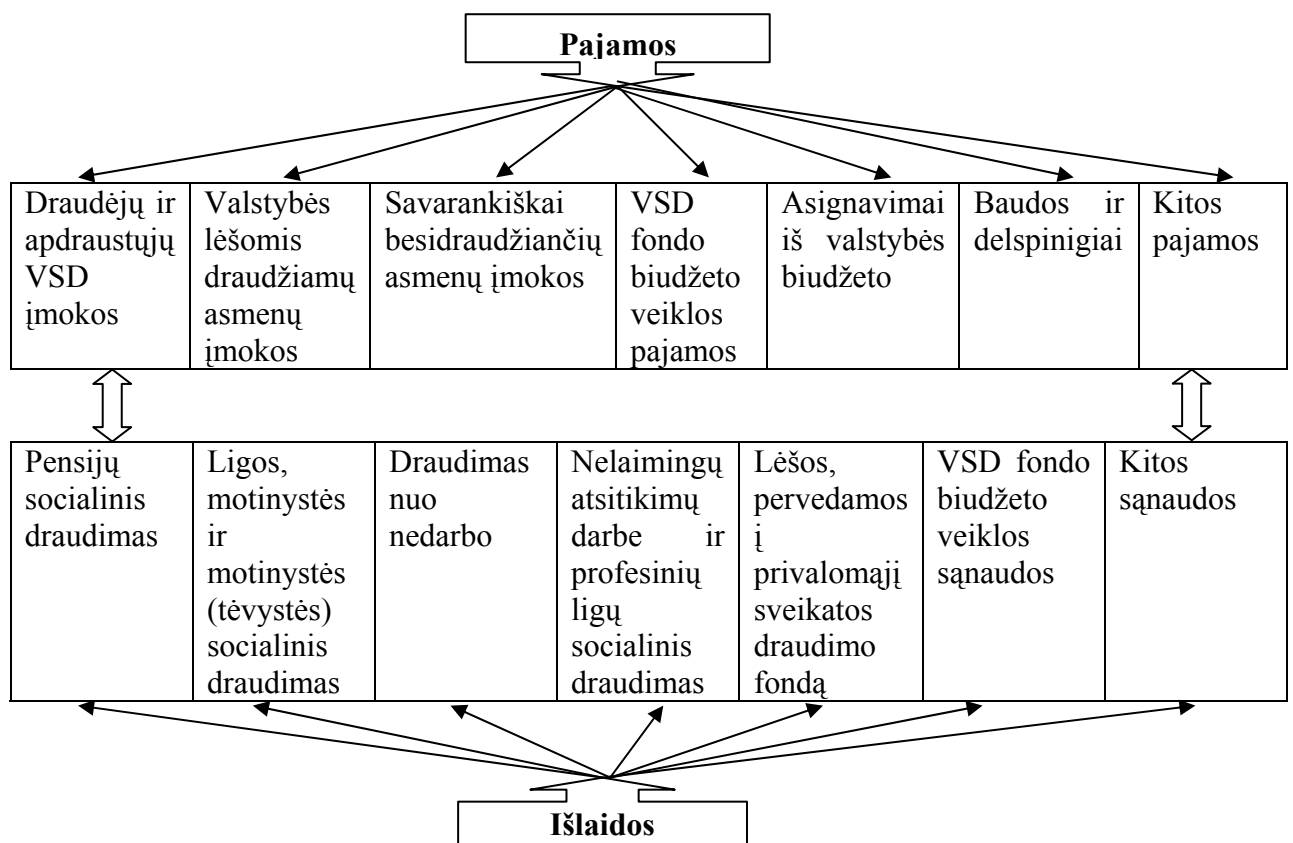
3.3. Socialinio draudimo finansų sistema yra metodai, kuriais perskirstomos lėšos įstatymais nustatytoms išmokoms mokėti. Finansai organizuojami taip, kad lėšos būtų gaunamos, administruojamos, kartais taip pat investuojamos, o vėliau tie pinigai išmokami kaip pensijos ar pašalpos ir padengiami administravimo kaštai.

Socialinio draudimo lėšos gaunamos iš apdraustųjų ir jų darbdavių įmokų, jeigu tų įmokų nepakanka, paprastai valstybė (Vyriausybė) yra įpareigota skirti trūkstamas lėšas. Apdraustųjų, jų darbdavių ir valstybės dalyvavimas suformuoja trišalį socialinio draudimo finansavimą.

Socialinio draudimo sistema nustato tam tikro būtiną lėšų fondo surinkimą tam, kad būtų suformuotas biudžetas socialinio draudimo išmokoms. Lietuvoje valstybinio socialinio draudimo finansų pagrindą sudaro savarankiškas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas, sudaromas vieneriems metams, kuris nėra įtraukiamas į valstybės ar savivaldybių biudžetus.

Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto struktūra pateikta paveiksle.

2 schema

VSD fondo biudžeto struktūra

Šaltinis: sudaryta autorės

Pajamos

VSD fondo biudžeto pajamos numatomos atsižvelgiant į šalies ūkio plėtros makroekonominės prognozes, planuojamus VSD įmokų tarifus tam tikroms draudimo rūšims, paskutinių dvejų metų draudžiamųjų pajamų bazes bei VSD apdraustųjų skaičiaus kitimą. Pagrindinis ir lemiantis pajamų šaltinis yra draudėjų ir apdraustųjų valstybinio socialinio draudimo įmokos. Nuo 1991 m. iki 2000 m. galiojo 31 proc. nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio įmokos tarifas, iš kurio 30 proc. mokėjo darbdavys ir 1 proc. – darbuotojas. Nuo 2000 m. nustatytas 34 proc. tarifas (31 proc. mokėjo darbdavys ir 3 proc. – darbuotojas). Nuo 2006 m. nelaimingų atsitikimų darbe tarifas pradėtas diferencijuoti pagal draudėjų rizikingumo ir traumatizmo rodiklius įmonėse.

Šiuo metu galioja tokie VSD įmokų tarifai

2 lentelė

Metai	Bendras tarifas (%)	Pensijų socialiniam draudimui (%)	Ligos ir motinystės socialiniam draudimui (%)	Nedarbo socialiniam draudimui (%)	Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui (%)	Sveikatos draudimui (%)
		Socialinio draudimo pensijai gauti				
2000	34	25	3,5	1,5	1	3
2001	34	25	3,5	1,5	1	3
2002	34	25	3,5	1,5	1	3
2003	34	25,9	3,3	1,5	0,3	3
2004	34	25,9	3,3	1,5	0,3	3
2005	34	26	3,3	1,4	0,3	3
2006	33,7	26,1	3,3	1,3	**	3

Valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifo pasiskirstymas pagal draudimo rūšis
(****** įmokos tarifas draudėjui nustatytas pagal pastarojo rizikingumo ir traumatizmo rodiklius (0,28 proc., 0,53 proc., 1 proc.)

Šaltinis: <http://www.socmin.lt/index.php?-1357570479>; prisijungimo laikas: 2006-11-06

Savarankiškai dirbantys asmenys į socialinį draudimą buvo įtraukti vėliau, negu samdomi darbuotojai, iki 1995 m. jų įmokų bazė buvo nustatoma remiantis jų pačių deklaruojamomis savo veiklos pajamomis, nuo 1995 m. įvestas fiksuoto dydžio įmokų mokėjimo tarifas. Jis sudaro 50 proc. bazinės pensijos.

Valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo įmokos numatomos atsižvelgiant į savarankiškai apsidraudusių asmenų deklaruojamas draudžiamąsias pajamas, sudarytas sutartis ir įmokų tarifus.

Valstybinio socialinio draudimo įstatymas numato galimybę skirti asignavimus Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui iš valstybės biudžeto, jeigu dėl Seimo ar Vyriausybės priimtų sprendimų valstybinio socialinio draudimo biudžeto išlaidos viršija gaunamas pajamas.

VSD fondo biudžeto pajamos iš baudų ir delspinigių bei kitos pajamos gautinos taikant sankcijas, numatomos atsižvelgiant į praėjusių metų baudas ir delspinigius bei numatomą draudėjų įsiskolinimo lygį.

Fondo veiklos pajamas sudaro pajamos už ilgalaikio turto pardavimą, pajamos už teikiamas paslaugas, palūkanos, dividendai už Valstybinio socialinio draudimo fondo indėlius, akcijas ar vertybinius popierius.

Išlaidos

VSD fondo biudžeto išlaidos numatomos pagal išlaidų grupes, atsižvelgiant į šalies ūkio plėtros makroekonominės prognozes, demografinius rodiklius, taip pat dvejų paskutiniųjų metų draudžiamųjų pajamų bazes, apdraustųjų ir valstybinio socialinio draudimo išmokų gavėjų skaičiaus kitimą.

Fondo biudžeto išlaidas sudaro: pensijų socialinio draudimo, ligos, motinystės ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išlaidos, į privalomojo sveikatos draudimo fondą bei draudimui nuo nedarbo pervedamos lėšos, įvertintos neatgautinos ir abejotinai atgautinos sumos bei fondo biudžeto veiklos sąnaudos (fondo biudžeto veiklos sąnaudas sudaro valstybės tarnautojų darbo apmokėjimo, jų VSD, prekių ir paslaugų įsigijimo, ilgalaikio turto nusidėvėjimo sąnaudos).

Biudžeto *pajamų sudėtis* parodo iš kokių šaltinių - įmokų, pajamų, įplaukų ir pan. - yra gaunamos (sudaromos, formuojamos) visos jo pajamos. Biudžeto *išlaidų sudėtis* parodo, kokios išlaidos ar išmokos padengiamos, t.y. finansuojamos iš jame sukauptų lėšų.

Valstybinio socialinio draudimo fondui stabilizuoti sudaromas fondo **rezervas**, kuris yra ne mažesnis nei 15 proc. metinės pajamų sumos. Rezervas sudaromas iš fondo biudžeto išlaidas viršijančių pajamų dalies. Fondo rezervo lėšos fondo tarybos nustatyta tvarka gali būti naudojamos fondo biudžeto išlaidoms, kurių nebuvo galima numatyti, tvirtinant fondo biudžetą, apmokėti ir laikinam pajamų trūkumui tam tikroms draudimo rūšims padengti. Jeigu per paskutinius dvejus metus nesudaromas einamųjų metų vieno mėnesio pajamų dydžio fondo rezervas arba susikaupia daugiau kaip einamųjų metų 2 mėnesių pajamų dydžio metinės pajamų sumos fondo rezervas, fondo taryba teikia Vyriausybei pasiūlymus dėl valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifų ar išmokų dydžių pakeitimo. Vyriausybė, apsvarsčiusi fondo tarybos pasiūlymus ir jiems pritarusi, pateikia Seimui teisės aktų projektus dėl valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifų ar išmokų dydžių pakeitimo.

2005 m. buvo patvirtintas perteklinis Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas, tai liudija grynasis einamųjų metų rezultatas – 23 000 tūkst. Lt, remiantis metine pajamų ir išlaidų ataskaita, grynasis įvykdymo rezultatas buvo gerokai didesnis, nei planuota, net 260 000 tūkst. Lt

3 lentelė

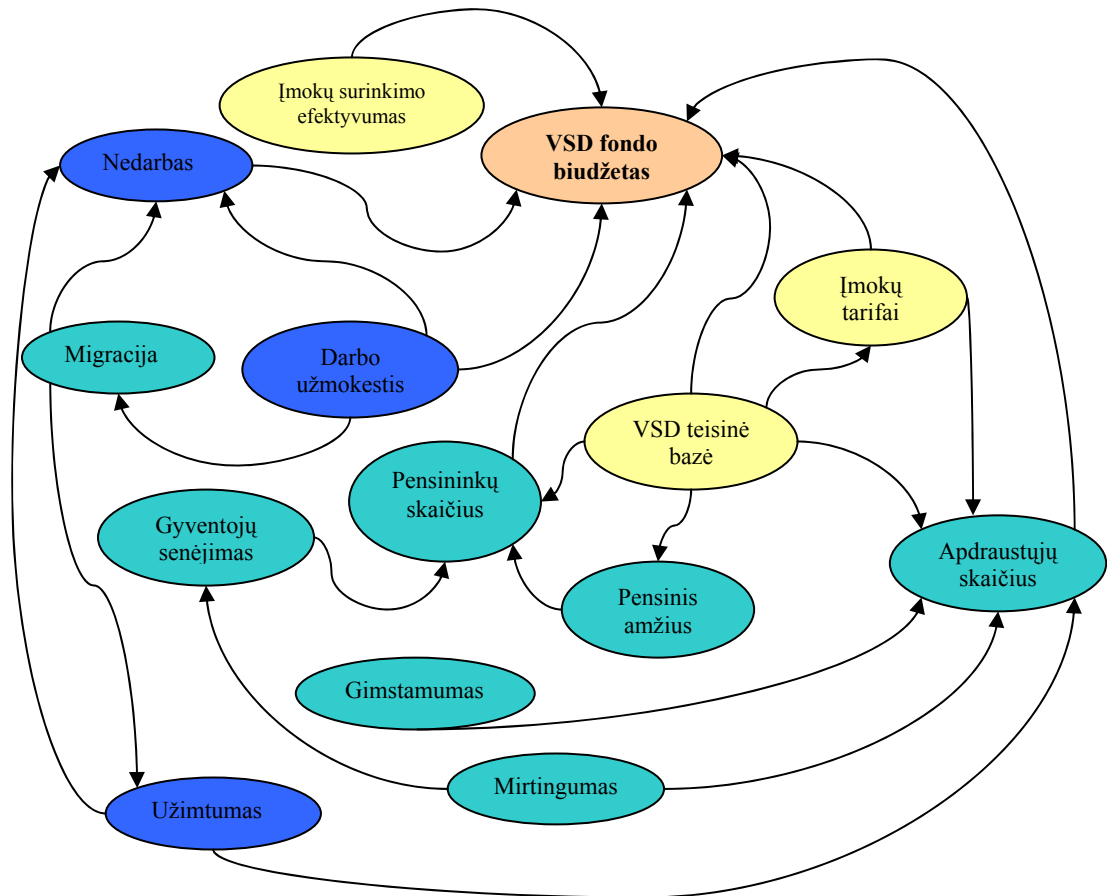
	Patvirtinta 2005m.	Įvykdyta 2005 m.	Patvirtinta 2006m.
1. Pajamos	5 884 159	6 390 526,7	6 793 253
1.1. Draudėjų privalomosios valstybinio socialinio draudimo įmokos	5 140 808	5 562 897,4	5 816 558
1.2. Apdraustųjų privalomosios valstybinio socialinio draudimo įmokos	492 936	533 151,9	557 299
1.3. Savarankiškai dirbančių asmenų privalomosios valstybinio socialinio draudimo įmokos	55 202	74 670,5	70 788
1.4. Valstybinio savanoriškojo socialinio draudimo įmokos	918	3 037,6	3 214
1.5. Baudos, delspinigiai ir kitos pajamos	11 048	5 923,2	6 894
1.6. Asignavimai iš valstybės Rezervinio (stabilizavimo) fondo	149 900	149 900	248 500
1.7. Atgautos į ankstesnių metų išlaidas iškeltos abejotinai atgautinos sumos	26 547	41 872,5	74 000
1.8. Veiklos pajamos ir iš turimo kapitalo gaunamos pajamos	6 800	19 073,6	16 000
2. Išlaidos	5 861 159	6 129 633	6 771 448
2.1. Pensijų socialiniam draudimui	4 188 303	4 335 670,5	4 730 331
2.2. Ligos ir motinystės socialiniam draudimui	439 890	494 114,3	501 102
2.3. Draudimui nuo nedarbo	229 080	248 607	239 915
2.4. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui	30 377	25 533,6	36 323
2.4.1. Lėšos, skirtos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų prevencijai			3 200
2.5. Lėšos, pervedamos į Privalomojo sveikatos draudimo fondą	467 766	507 549,1	529 011
2.6. Lėšos, pervedamos į pensijų fondus	299 800	308 382,4	497 000
2.7. Neatgautinos ir abejotinai atgautinos sumos	13 500	33 836,8	27 500
2.8. Veiklos sąnaudos	192 443	175 939,3	210 266
3. Grynasis einamųjų metų rezultatas	23 000	260 893,7	21 805

VSD fondo biudžetas

Šaltiniai: Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2006 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas// Valstybės žinios. 2005, Nr. 150-5464., Valstybinis socialinis draudimas: statistiniai duomenys 2005.

Lentelėje pateiktos VSD fondo biudžeto sudėtinės dalys. Turint šių rodiklių sąrašą, galima daryti prielaidą, kokie pagrindiniai ekonominiai ir socialiniai veiksniai galėtų įtakoti biudžeto pokyčius.

3 schema

VSD fondo biudžetą įtakoiantys veiksniai

Šaltinis: sudaryta autorės

Schemeje ■ spalva pažymėti ekonominiai veiksniai, ■ spalva - socialiniai- demografiniai veiksniai, ■ spalva pažymėti instituciniai veiksniai, turintys poveikio socialinio draudimo biudžetui.

Remiantis pateikta schema galima išskirti VSD biudžeto pajamų dalį įtakojančius veiksniai ir tuos, nuo kurių priklauso biudžeto išlaidų dalis.

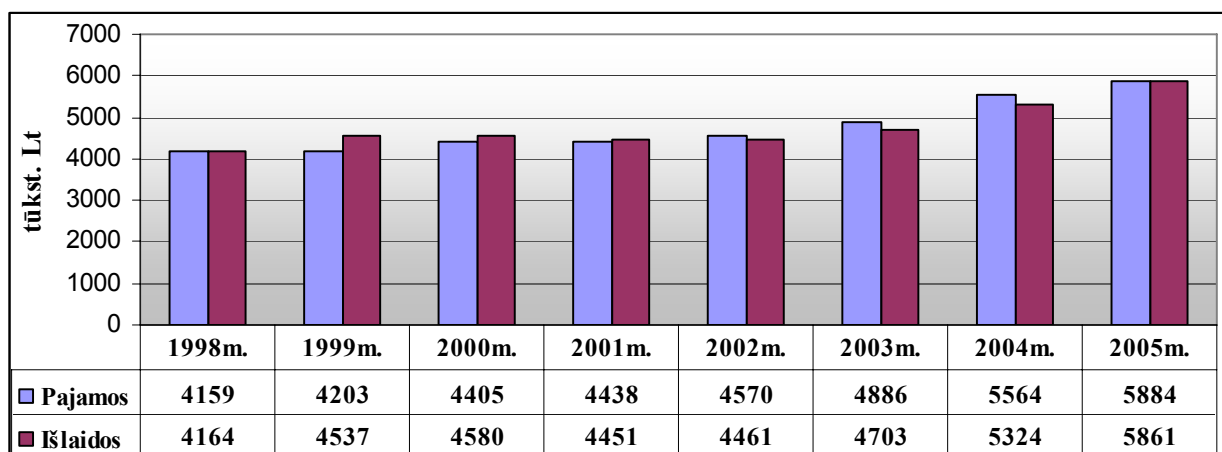
VSD pajamos priklauso nuo :

- Apdraustųjų, savarankiškai dirbančiųjų ir kt. skaičiaus, kurį nulemia gyventojų skaičius, užimtumas;
- VSD teisės normų reglamentuojamų įmokų tarifų;
- Įmokų surinkimo efektyvumo;
- Darbo užmokesčio lygio ir kitų pajamų.

VSD išlaidos priklauso nuo:

- Išmokų gavėjų skaičiaus, kurį įtakoja VSD teisės normų reguliuojama pensinio amžiaus riba, gyventojų senėjimas, bedarbių bei pašalpų gavėjų skaičiaus;
- Nustatyto tarifo paskirstymo draudimo rūšims;
- Pensijų sistemos efektyvumo;
- Vidutinės pensijos bei pašalpų dydžio.

Ryškėja valstybinio socialinio draudimo sistemos funkcionavimo bei plėtros sąlygos. VSD sistema gali efektyviai funkcionuoti tik tuomet, jei jos biudžeto išlaidos neviršys pajamų, t.y. kuomet biudžetas bus subalansuotas.

1 pav. 1998 – 2005 m. VSD fondo tvirtinamas biudžetas

Šaltinis: www.sodra.lt

Iš 2 paveikslo matyti, jog nuo 2002 m. tvirtinamas subalansuotas VSD biudžetas, kuomet pajamos viršija išlaidas.

Socialinio draudimo plėtros sąvoka apima priemones socialinio draudimo aprėpčiai didinti bei užtikrinti socialinio draudimo sistemos finansinį stabilumą. Šiame darbe daugiausiai dėmesio bus skiriama socialiniams ir ekonominiams veiksniams, įtakojantiems valstybinio socialinio draudimo sistemos finansinį stabilumą.

4. EKONOMINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTIS SOCIALINIŲ DRAUDIMĄ

VSD fondo veikla veikiama šalies makroekonominės aplinkos pokyčių. Svarbūs ekonominį vystymąsi lemiantys veiksniai yra:

- **Užimtumo ir nedarbo lygis bei santykis;**
- **Darbo užmokesčio lygis.**

4.1. Užimtumas ir nedarbas

4.1.1. Užimtumas

Viena svarbiausių socialinių problemų yra gyventojų **užimtumas**, naujų darbo vietų kūrimas ir nedarbo mažinimas. Lietuvoje šios problemos pasidarė itin aktualios atgavus Nepriklausomybę, tai yra perėjus nuo planinės ekonomikos į rinką. Iš esmės reikėjo pertvarkyti šalies ūkio struktūrą, vykdyti privatizavimą, ieškoti naujų rinkų. Atskiros ūkio šakos ir įmonės dirbo ne visu pajėgumu, buvo mažinamas darbo vietų skaičius, trumpinamas savaitės darbo laikas. Šie pokyčiai sąlygojo socialinių problemų atsiradimą: nedarbo, minimalaus atlyginimo klausimą, pašalpų bei pensijų dydžio klausimą ir kt.

Ekonominiu požiūriu užimti gyventojai yra: dirbantys už atlyginimą visą ar ne visą darbo laiką; laikinai nedirbantys dėl ligos, atostogų ar pan.; besimokantys; dirbantys savarankiškai. Skiriamos tokios užimtumo statuso grupės:

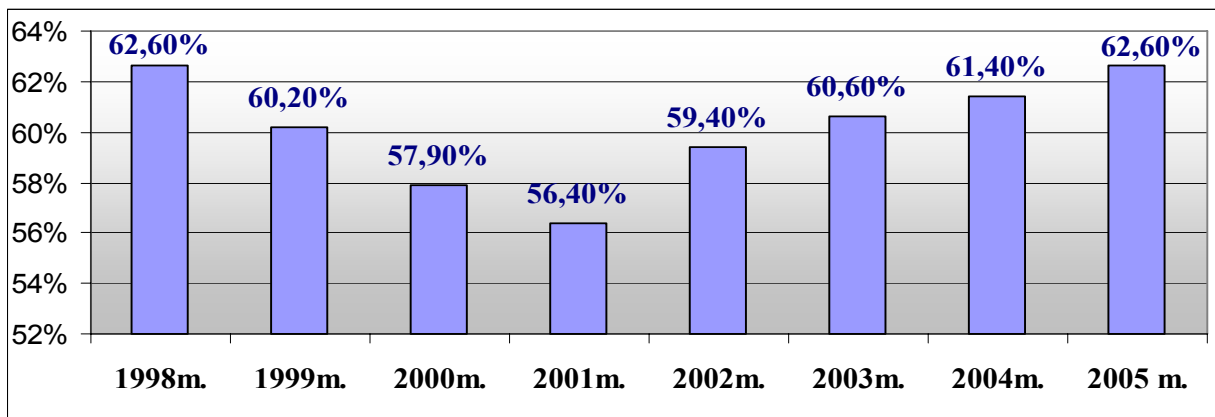
Darbdaviai – visų rūšių įmonių savininkai, nuolatiniam darbui samdantys darbuotojus, individualių įmonių bei uždarytų akcinių bendrovių savininkai.

Samdomi darbuotojai – pagal raštišką ar žodinį susitarimą dirbantys asmenys, kuriems už atliktą darbą mokamas sutartas darbo užmokestis.

Asmenys, dirbantys sau – savarankiškai dirbantys asmenys nuosavoje įmonėje, neturintys samdomų darbuotojų. Jų veikla remiasi individualiu ar šeimos darbu. Šiai kategorijai priskiriami individualių įmonių savininkai, dirbantys su savo šeimos nariais, smulkūs žemdirbiai, ūkininkai, nesinaudojantys samdomu darbu.

Padedantys šeimos nariai – asmenys, dirbantys kitam šeimos nariui.

Užimtaisiais taip pat laikomi darbingo amžiaus žemės naudotojai, neturintys kito pragyvenimo šaltinio, užsiimantys žemės ūkio produkcijos gamyba, augalininkyste ar gyvulininkyste. Namų ūkių nariai priskiriami prie užimtųjų, jei namų ūkis prie namų esančią žemę naudoja verslui (pvz., augina daržoves, gėles ir pan.), o užaugintą produkciją parduoda. Užimtumo lygis yra užimtų gyventojų santykis su tiriamojo amžiaus gyventojais.

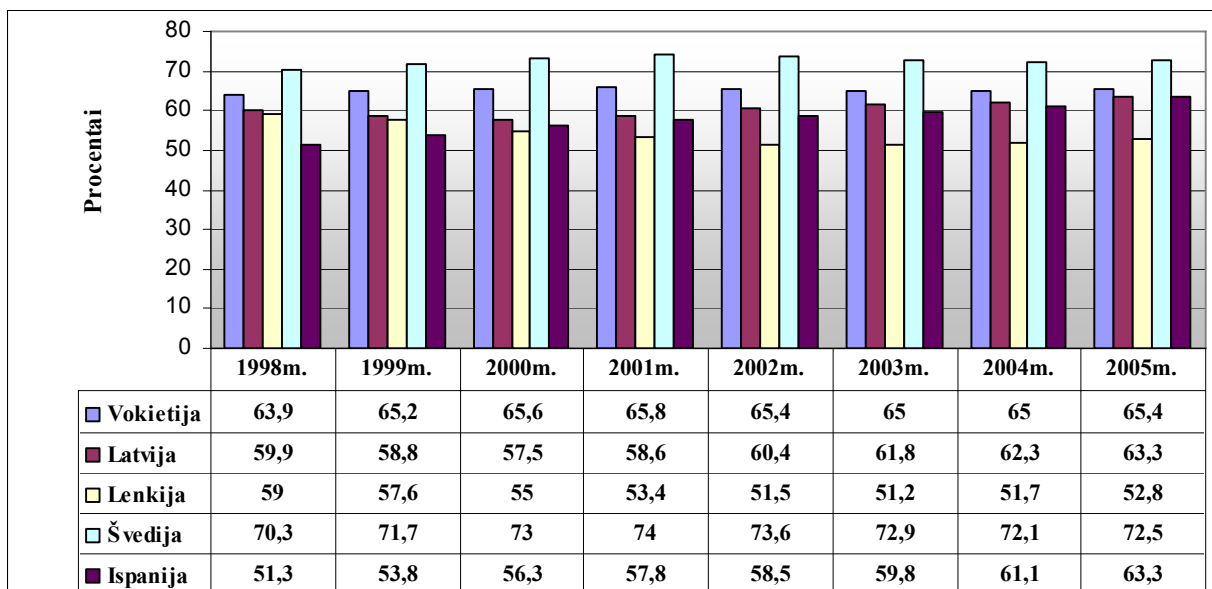

2 pav. Užimtumo lygis

Šaltinis: Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenys.

Toliau - www.std.lt

Palyginus su kitomis ES šalimis, matoma, jog Lietuvoje užimtumo lygis pastaraisiais metais augo panašiai kaip Latvijoje.

3 pav. Užimtumo lygis ES šalyse

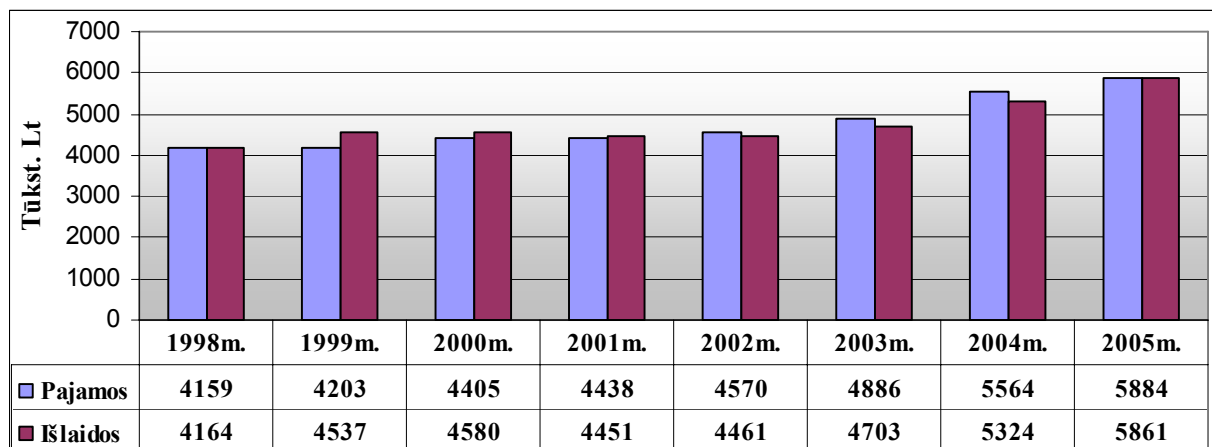
Šaltinis: www.std.lt

Didesnė užimtųjų gyventojų dalis Lietuvoje sudaro VSD apdraustų kategoriją. Skiriamos kelios valstybinio socialinio draudimo rūšys:

- Pensijų draudimas
- Ligos ir motinystės draudimas
- Draudimas nuo nedarbo
- Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe.¹

¹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. 3 straipsnis. Valstybės žinios. 1999, Nr. 17-447.

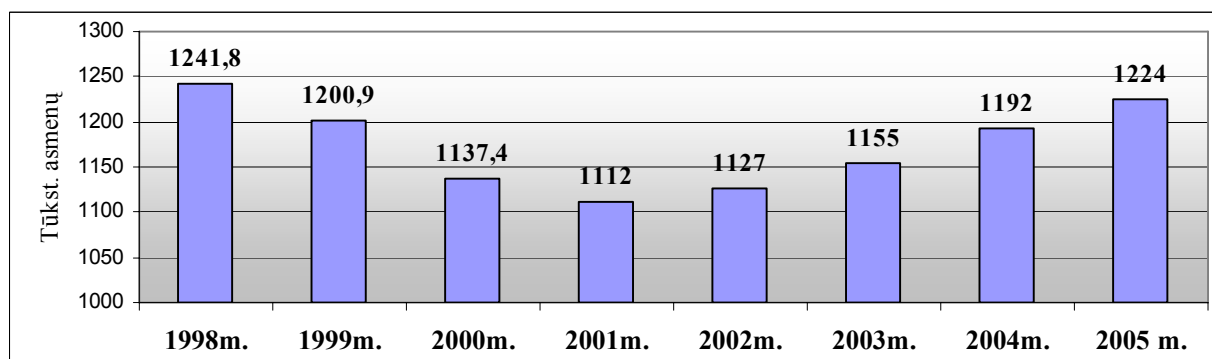
Dauguma apdraustųjų asmenų privalomai draudžiami visų rūšių valstybinio socialinio draudimu: dirbantys pagal darbo sutartį, valstybės tarnautojai ir kt., dalį apdraustųjų sudaro asmenys, kurie yra draudžiami tik tam tikromis valstybinio socialinio draudimo rūšimis, pvz., dirbantys pagal verslo liudijimą asmenys draudžiami bazinei pensijos daliai. Apdraustųjų VSD įmokos bei už juos draudėjų mokamos VSD įmokos yra „Sodros“ pajamų pagrindas. Taigi, minėtos kategorijos asmenų skaičius sąlygoja VSD fondo biudžeto, iš kurio mokamos valstybinio socialinio draudimo pensijos, pajamų dydį. Mažėjant apdraustųjų skaičiui – mažėja galimybė surinkti reikiamą VSD fondo biudžetą taip pat mažėja galimybė didinti pensijas.

4 pav. Draudėjų ir apdraustųjų įmokų dalis

Šaltinis: www.sodra.lt

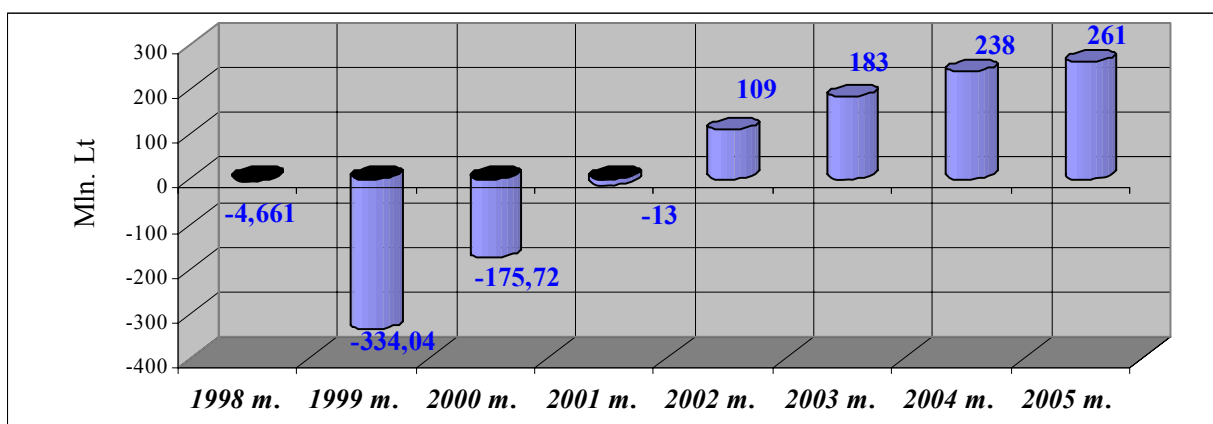
Daugiausiai lėšų VSD fondo biudžetas gauna iš visomis draudimo rūšimis apdraustų asmenų privalomų draudimo įmokų. Taigi minėtos kategorijos asmenų skaičius yra vienas svarbiausių faktorių, įtakojančių VSD fondo biudžeto pajamų dydį. Palyginkime, kaip keitėsi visomis draudimo rūšimis apdraustų skaičius ir jų mokamų įmokų dydis nagrinėjamu laikotarpiu.

5 pav. Apdraustųjų visomis draudimo rūšimis skaičiaus dinamika

Šaltinis: www.sodra.lt

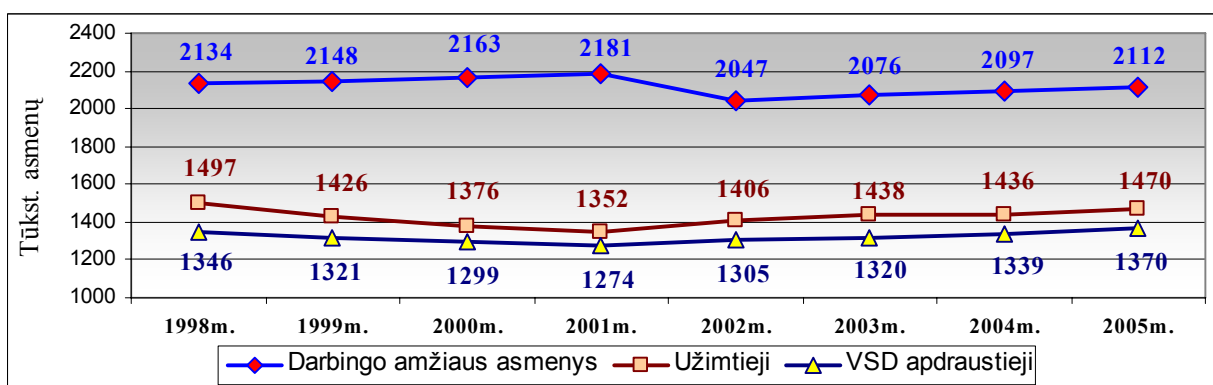
Matome, kad visomis draudimo rūšimis apdraustų asmenų skaičius tiesiogiai atspindi bendrą šalies užimtumą. Kritinį tašką abu minėti rodikliai buvo pasiekę 2001 m., kuomet užimtumas siekė vos 56 proc., visomis draudimo rūšimis apdraustųjų buvo 1112 tūkst. Vėlesniais metais pastebimas gana ženklus 3 proc. užimtumo rodiklio padidėjimas, kuris sąlygojo ir visomis draudimo rūšimis apdraustųjų rato gausėjimą nuo 1112 tūkst. 2001 m. iki 1127 tūkst. 2002 m. Paskesniais metais abu rodikliai taip pat tolygiai kyla. Grįžtant prie VSD fondo biudžeto, pažymėtina, jog 2001 m. biudžeto grynasis rezultatas dar buvo neigiamas, tačiau nuo 2002 m. kylant užimtumo rodikliui ir didėjant visomis draudimo rūšimis apdraustųjų skaičiui, situacija pasikeitė. Remiantis VSD biudžeto plano vykdymo ataskaitomis nuo 2002 m. surenkamas perteklinis VSD fondo biudžetas.

6 pav. VSD fondo biudžeto grynasis rezultatas

Šaltinis: www.sodra.lt

Palyginkime nagrinėjamu laikotarpiu buvusio darbingo amžiaus gyventojų, užimtųjų bei VSD apdraustųjų skaičiaus santykį.

7 pav. Darbingo amžiaus asmenys, užimtieji bei VSD apdraustieji

Šaltinis: www.sodra.lt

Diagrama atspindi 2001 m. susiklosčiusią prieštarinę situaciją, kuomet padidėjus darbingo amžiaus asmenų skaičiui, užimtųjų bei VSD apdraustųjų rodikliai mažėjo. Palyginkime

2002 m., kai minėtų rodiklių pokyčiai vyko priešingomis kryptimis – darbingų asmenų skaičius sumažėjo, o užimtųjų ir VSD apdraustųjų dalis tarp jų padidėjo. Pastarasis pokytis sąlygojo VSD fondo biudžeto pajamų didėjimą.

4.1.2. Nedarbas

Ekonominės sistemos plėtojimosi tendencijos ir rezultatai apibrėžiami visuomeniniais darbo ištekliais, kurie yra integruotų (turinčių specifines fizines ar intelektualines charakteristikas) žmonių darbinis potencialas. Integruotoms žmonių grupėms būdingi tam tikri specifiniai bruožai, todėl skiriamos visuomeniškai organizuotos ir neorganizuotos darbo jėgos grupės.

Neorganizuotai darbo jėgos grupei priskiriami tie integruoti asmenys, kurie dėl nepakankamo fizinio ar intelektualinio išsivystymo nesugeba sąmoningai efektyviai dalyvauti ūkinėje veikloje, pavyzdžiui: mažamečiai vaikai, invalidai, senyvo amžiaus žmonės.

Plėtojant ekonominę sistemą didžiausią įtaką turi visuomeniškai organizuota darbo jėga. Ji aprėpia darbingąją visuomenės dalį, kuri laikui bėgant dėl įvairių priežasčių kinta ir kokybiškai, ir kiekybiškai, vyksta natūralūs procesai: žmonės gimsta, auga, miršta. Tai natūraliai veikia ir darbo jėgos kitimą visoje ekonominėje sistemoje.

Visuomeniškai organizuoti darbo ištekliai sąlygiškai skirstomi į aktyviusius, pasyviuosius ir rezervinius.

Aktyvieji darbo ištekliai – žmonės, pagal savo galimybes integruojami į ūkinę veiklą, dirbantys visą darbo dieną.

Pasyvieji – bedarbiai taip pat dirbantys ne visą darbo dieną arba nedirbantys savo noru.

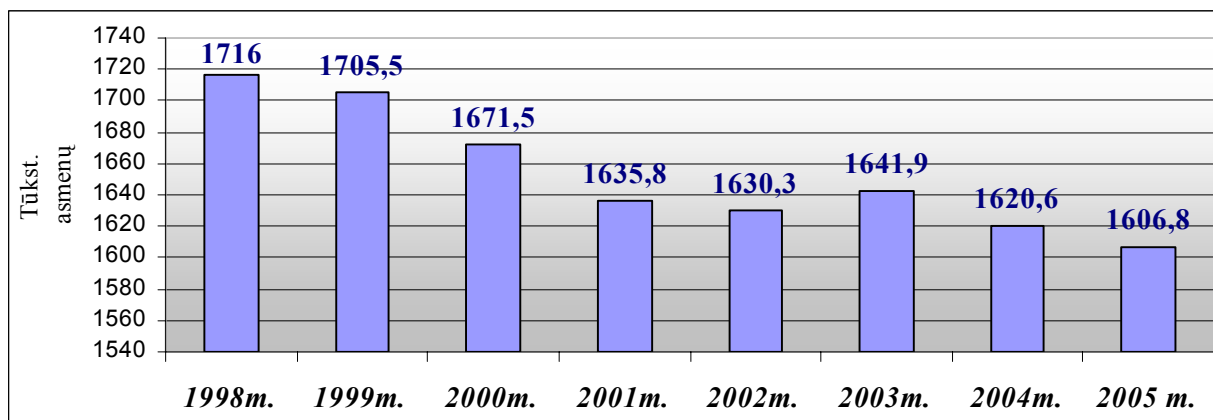
Rezerviniai darbo ištekliai – asmenys, galintys dalyvauti ūkinėje veikloje, tačiau dėl natūralių ar ekonomiškai pagrįstų priežasčių, pasitraukę iš jos.

Viena svarbiausių makroekonominių problemų yra **nedarbas**. Nedarbo problema yra politinių ir ekonominių diskusijų objektas. Daugelis politikų, įvertindami ekonomikos būklę ar ekonominės politikos efektyvumą, nedarbo lygį vertina kaip vieną svarbiausių ekonomikos „sveikatos“ rodiklių. Nedarbas tyrinėjamas įvairiais aspektais: norint nustatyti jo lygį, priežastis, nuostolius, parengti ir tobulinti vyriausybės užimtumo politiką. *Šio darbo užduotis – nustatyti nedarbo įtaką socialinio draudimo sistemai.*

Kadangi socialinio draudimo sistema pagrįsta solidarumo principu, akivaizdu, jog nedarbo lygio poveikis socialiniam draudimui yra tiesioginis, tai yra didesnis dirbančiųjų ir gaunančių atlyginimą skaičius sąlygoja didesnę socialinio draudimo įmokų surinkimą, o tai savo ruožtu – sudaro galimybę didinti socialinio draudimo išmokas.

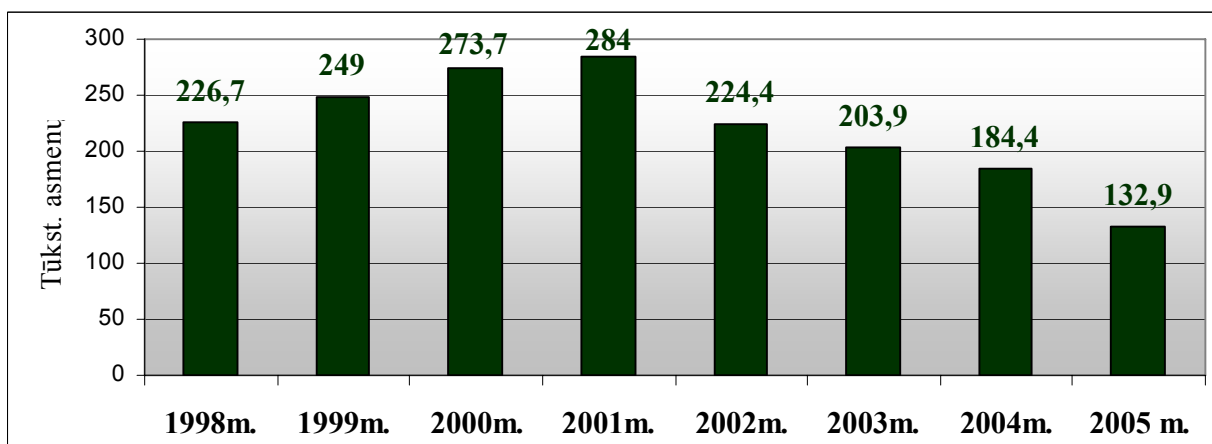
Nedarbo kategorija glaudžiai susijusi su darbo jėgos sąvoka. **Darbo jėga** – tai darbingo amžiaus šalies gyventojai. Nenorintys ir neieškantys darbo negali būti priskiriami prie bedarbių. Darbo jėga taip pat nelaikomi kareiviai, studentai, ligoniai, specialiose patalpose įstaigose esantys

asmenys, pensininkai, namų šeimininkės. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – Statistikos departamentas) duomenimis pastebima darbo jėgos mažėjimo tendencija.

8 pav. Darbo jėga
Šaltinis: www.std.lt

Bedarbiai – yra 14 metų ir vyresni gyventojai, kurie neturi darbo, bet aktyviai jo ieško, registruojasi įdarbinimo įstaigose kaip norintys ir galintys dirbti.

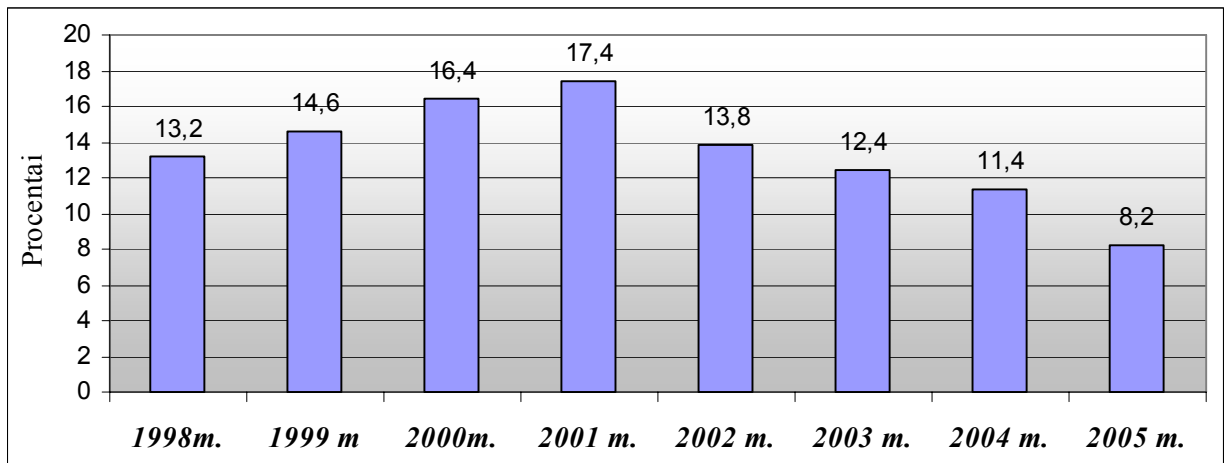

9 pav. Bedarbiai
Šaltinis: www.std.lt

Nedarbo lygis – ekonominis rodiklis, rodantis, kokia darbo jėgos dalis yra neužimta: asmenų galinčių ir norinčių dirbti, tačiau neturinčių darbo, santykis su visais darbingais gyventojais (darbo jėga) procentine išraiška.

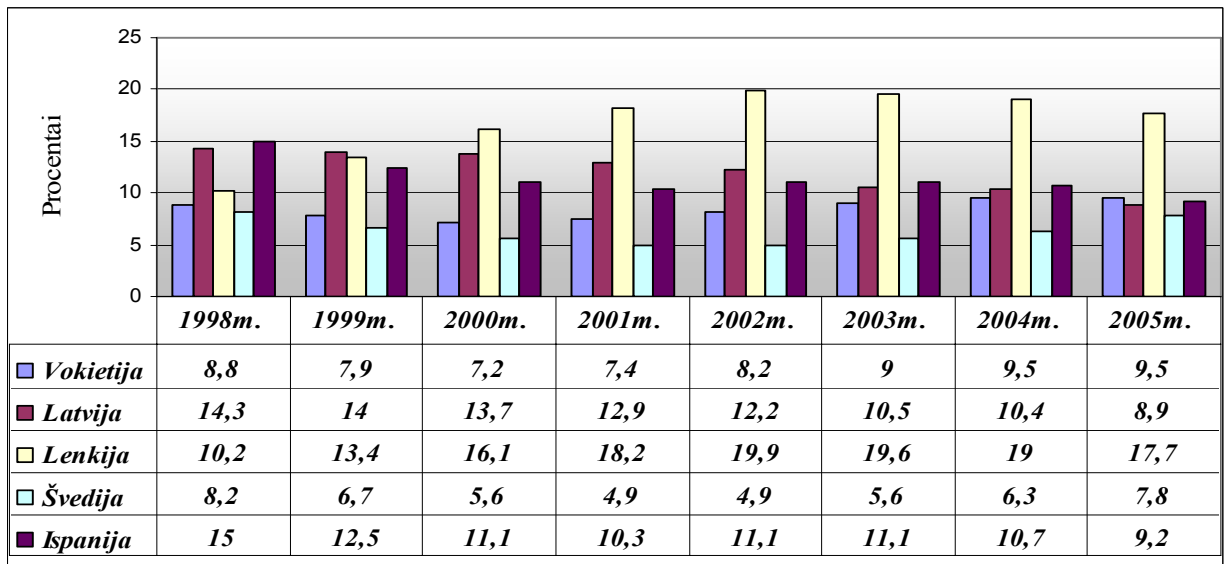
Įvertinti nedarbo lygį praktiškai yra gana sudėtinga, nes egzistuoja prislėgtasis nedarbas – reiškinys, kuomet darbo paieškos nutraukiamos kaip beviltiškos ir paslėptasis nedarbas – dirbama neoficialiai, ne visą darbo dieną ar savaitę ir pan. dėl darbo stokos. Prie šios bedarbių kategorijos taip pat priskiriami darbingo amžiaus nedirbantys asmenys, kurie nesiregistruoja darbo biržoje.

Dėl prislėgtojo ir paslėptąjo nedarbo oficialus nedarbo lygis yra mažinamas, t.y. jis neparodo tikrojo nedarbo lygio šalyje. Egzistuoja vadinamas šešėlinis nedarbas, kuomet nedirbantys asmenys tvirtina, kad ieško darbo, nors tai neatitinka tikrovės. Taip elgtis juos dažnai skatina nedarbo kompensacija ar kitos priežastys. Tokiu atveju nedarbo lygis vėl yra iškreipiamas, jis yra be pagrindo didinamas. Taigi nustatyti faktišką nedarbą šalyje galima tik apytiksliai.

10 pav. Nedarbo lygis
Šaltinis: www.std.lt

Palyginkime nedarbo lygio dinamiką kitose ES šalyse.

11 pav. Nedarbo lygis ES šalyse
Šaltinis: www.std.lt

Bedarbių skaičius Lietuvoje nuo 1998 m. augo ir viršūnę buvo pasiekęs 2001 m. – net 284,0 tūkst., tai sudarė 17,4 proc. darbo jėgos, tačiau jau 2002 m. matomas staigus nedarbo lygio kritimas iki 224,4 tūkst. ir nuoseklus mažėjimas iki 132,9 tūkst. 2005 m., kai nedarbas sudarė tik 8,3 proc.

Panagrinėkime, kaip nedarbas įtakoja valstybinį socialinį draudimą.

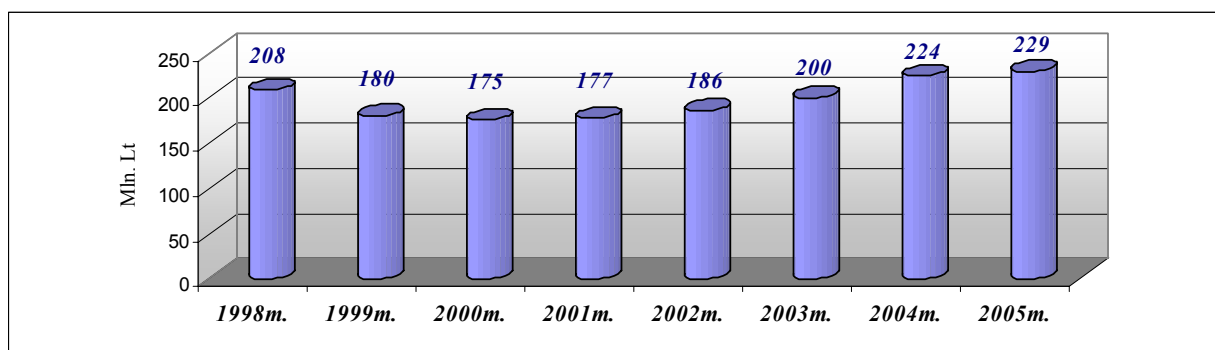
Nedarbas yra ypatingas ekonominis veiksnys, įtakojantis socialinį draudimą dviem kryptimis:

- Jei šalyje yra didelis nedarbas, vadinasi yra mažas užimtumas ir mažesnis VSD apdraustųjų skaičius. Tai savo ruožtu reiškia, kad VSD fondo biudžeto pajamos bus mažesnės.
- Kita vertus, didesnis nedarbas pareikalauja iš VSD fondo biudžeto daugiau lėšų nedarbo išmokoms mokėti.

Nedarbo draudimas yra valstybinio socialinio draudimo rūšis. Apdraustiems nedarbo draudimu asmenims netekus darbo garantuojama tam tikros dalies negautų pajamų kompensacija – nedarbo socialinio draudimo išmoka.

Nedarbo draudimui skirtos lėšos numatomos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete. Šių lėšų dydis ir įmokų tarifas šiai draudimo rūšiai kasmet tvirtinamas Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymu. Nedarbo draudimo pajamas sudaro draudėjų mokamos šiai draudimo rūšiai VSD įmos. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba pagal šiai draudimo rūšiai patvirtintą įmokų tarifo dydį kas savaitę perveda gautas lėšas Lietuvos darbo biržai. Pasibaigus kalendoriniams metams Lietuvos darbo birža gražina Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybai viršijusias išlaidas lėšas, kurios patenka į Valstybinio socialinio draudimo fondo rezervą. Kai lėšų nedarbo draudimo išmokoms pritrūksta, Lietuvos darbo birža gali jų gauti iš minėto rezervo.

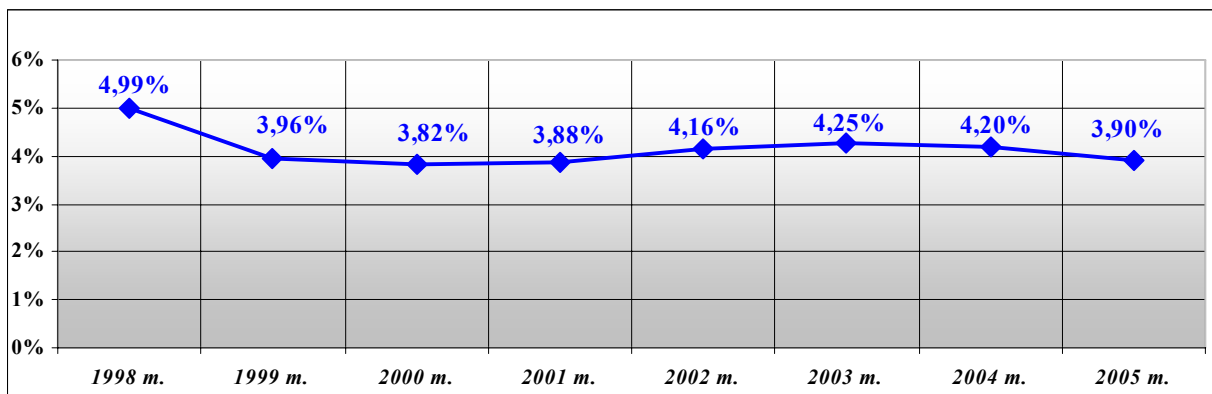
Draudimui nuo nedarbo yra skiriama 1,5 % nuo bendro 31 % draudėjų įmokų tarifo. Nagrinėjamu laikotarpiu situacija atrodė taip.

12 pav. VSD fondo išlaidos draudimui nuo nedarbo

Šaltinis: www.sodra.lt

Diagrama rodo, jog draudimas nuo nedarbo kiekvienais metais (pradedant 2000 m.) iš VSD fondo biudžeto pareikalauja vis daugiau lėšų, nors procentine išraiška nuo visų VSD išlaidų šis rodiklis nagrinėjamu laikotarpiu kinta nežymiai.

13 pav. VSD fondo biudžeto išlaidų draudimui nuo nedarbo dalis

Šaltinis: www.sodra.lt

4.1.3. Nelegalus užimtumas

Šalia oficialiai pripažintos darbo rinkos veikia vadinamoji neoficiali arba šešėlinė darbo rinka. Viena iš šios rinkos atsiradimo priežasčių – nelegalus užimtumas privačiame sektoriuje. Nelegaliai dirbantys asmenys nėra apdrausti valstybiniu socialiniu draudimu, nes jie nemoka VSD įmokų, taip pat tokių įmokų už juos nemoka ir jų darbdaviai. Kita vertus, užimti šešėlinėje darbo rinkoje asmenys kartais gali registruotis darbo biržoje kaip oficialūs bedarbiai ir gauti bedarbio pašalpą. Egzistuoja taip pat šešėlinis reiškiny, kuomet legaliai dirbantiems asmenims mokamas oficialus darbo užmokestis yra mažesnis už faktišką atlyginimą, o socialinio draudimo įmokos mokamos pagal oficialųjį darbo užmokestį. Visais minėtais atvejais VSD fondo biudžetas praranda nemažą įmokų dalį, kurios dydį nustatyti yra pakankamai sudėtinga, nes iš tikrųjų turėtų būti nustatyti nelegalaus darbo mastai šalyje.

4.2. Darbo užmokestis

Darbo rinkos sąlygos veikia darbo užmokesčio dydį, nes darbo rinka rodo tam tikros kvalifikacijos darbo jėgos pasiūlos ir paklausos santykį. Kai pasiūla viršija paklausą, darbdaviai gali mokėti mažiau. Ir atvirkščiai, kai tos kvalifikacijos darbo jėgos paklausa viršija pasiūlą, darbdaviai priversti didinti darbo užmokestį. Tačiau pasitaiko atvejų, kai šis dėsniumas išnyksta. Pavyzdžiui, profsąjungos gali priversti darbdavius mokėti gerą darbo užmokestį net esant dideliame šios profsąjungos narių bedarbių skaičiui.

Gyvenimo lygis – taip pat svarbus darbo užmokesčio dydį reglamentuojantis veiksnys. Nuolat kylant asmeninio vartojimo prekių ir paslaugų kainomis, profesinės sąjungos siekia, kad į kolektyvines sutartis būtų įtrauktas punktas dėl automatinio darbo užmokesčio didinimo priklausomai nuo kainų indekso pasikeitimo.

Valstybės poveikis. Vyriausybė reguliuoja biudžetinių įstaigų darbo užmokesčio dydį. Taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybė visiems darbuotojams nustato minimalų darbo užmokestį. Įstatymu reglamentuojamas darbo užmokestis dirbantiems kenksmingomis darbo sąlygomis, taip pat dirbant naktį ir viršvalandžius.

Įmonės, neturinčios formalios darbo užmokesčio organizacijos (nuostatų), kiekvieno darbo vertę nustato subjektyviai. Tada darbo užmokesčio dydį mažiau lemia darbo rinka arba kolektyvinės sutartys. Įmonės, turinčios nuostatais reglamentuotą darbo užmokesčio organizaciją, dažniausiai vienokiu ar kitokiu darbų vertinimo metodu vėliau nustato kiekvieno konkretaus darbo vertę. Kai darbo užmokesčio reglamentas aptariamas kolektyvinėse sutartyse, darbų vertinimo metodai labai padeda šias sutartis sudaryti, o vėliau kontroliuoti, ar laikomasi sutarčių užmokesčio sąlygų.

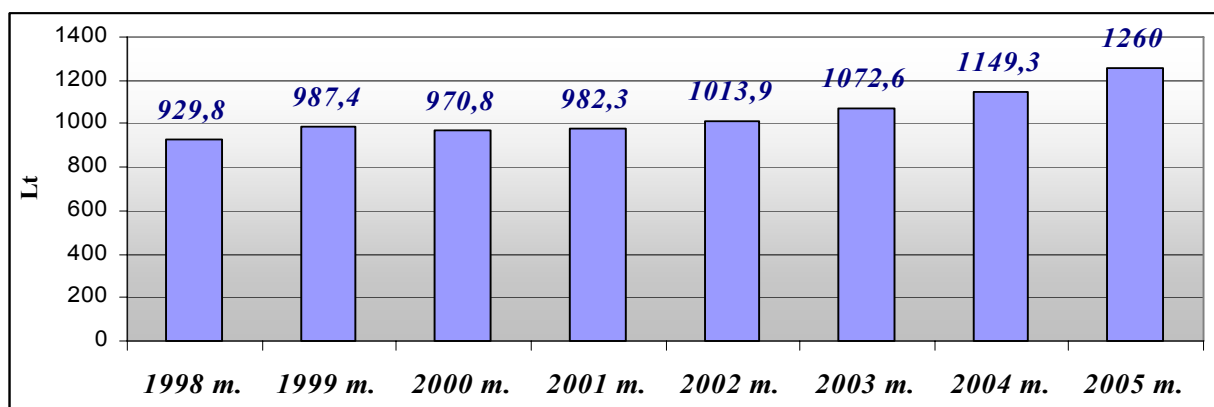
Darbdavio išgalės mokėti. Valstybinėse biudžetinėse organizacijose darbo užmokesčio dydis priklauso nuo valstybės biudžeto skiriamos sumos. Kitose įmonėse darbo užmokesčio dydis ribojamas pajamų, kurias įmonė turi gauti pardavusi produkciją arba paslaugas. Tada įmonė išgalės mokėti didesnę ar mažesnę darbo užmokestį iš dalies lemia darbuotojų darbo produktyvumas. Tas produktyvumas yra ne tik darbuotojų pastangų rezultatas, bet priklauso ir nuo kapitalo investicijų į darbo produktyvumo didinimo programą: šios investicijos mažina darbo jėgos poreikį ir sudaro galimybę mokėti daugiau už darbą.

Ekonominės sąlygos, konkurencija taip pat veikia darbdavių išgales mokėti. Konkurencija gali priversti mažinti produkcijos kainas ir tokiu būdu mažinti įmonės pajamas. Dėl to sumažėja darbdavių išgalės mokėti darbo užmokestį. Tokioje situacijoje darbdaviai iš tiesų turi nedidelį pasirinkimą, t.y. mažinti darbo užmokestį, atleisti dalį darbuotojų arba pasirinkti blogiausią variantą – bankrutuoti.

Valstybinio socialinio draudimo finansavimą suformuoja apdraustųjų, jų darbdavių bei valstybės įnašai. Daugiausiai pajamų VSD fondas gauna iš darbdavių ir apdraustųjų įmokų, jei to neužtenka įstatymais nustatytoms išmokoms mokėti, Vyriausybė yra įpareigojama skirti trūkstamas lėšas. Pagal galiojančią VSD įmokų schemą, draudėjai apskaičiuoja ir sumoka valstybinio socialinio draudimo įmokas pagal tarifus ir terminus.

Valstybinio socialinio draudimo įmokos apskaičiuojamos nuo apdraustojo asmens bruto darbo užmokesčio. **Bruto darbo užmokestis** – ikimokestinis darbo užmokestis (neatskaičius fizinių asmenų pajamų mokesčio ir socialinio draudimo įmokų, kurie išskaitomi iš darbuotojo darbo užmokesčio. Į bruto darbo užmokesčio lėšas įskaitoma: visų rūšių darbo užmokestis už atliktą darbą ar dirbtą laiką, įskaitant įvairias priemokas, priedus, papildomą atlyginimą, premijas, užmokestį už nedirbtą laiką (atostogas, prastovos), darbo sutarties pagrindu mokamus honorarus, išeitines pašalpas ir kompensacijas pasibaigus darbo santykiams, laikinojo nedarbingumo pašalpas, mokamas iš darbdavio lėšų, delspinigius už laiku neišmokėtą darbo užmokestį).

Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis bruto šalies ūkyje nuolat auga nuo 2000 m., tačiau spartesnis augimas pastebimas nuo 2003 m.

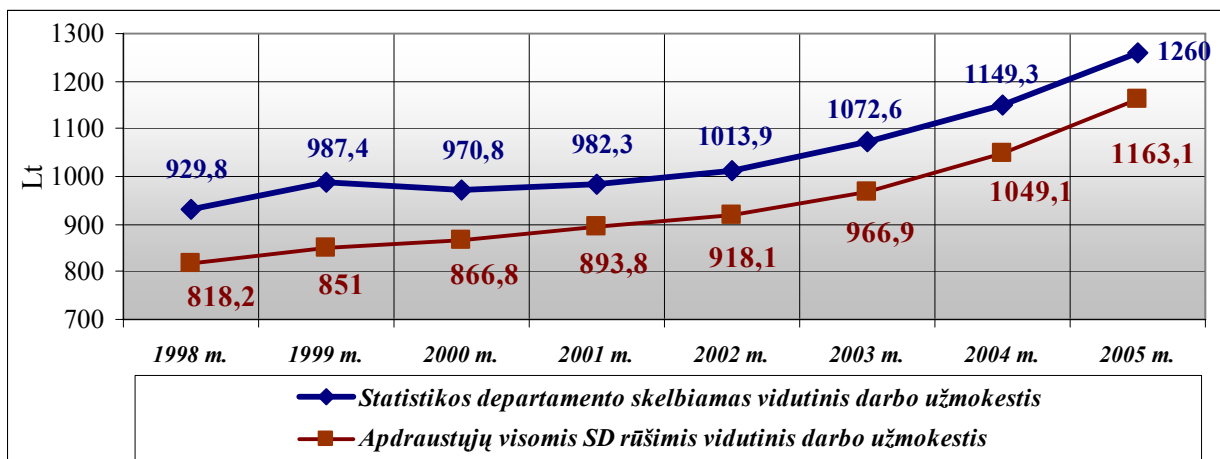

14 pav. Vidutinis bruto darbo užmokestis

Šaltinis: www.std.lt

Reikia paminėti, jog Statistikos departamento skelbiamo vidutinio darbo užmokesčio šalyje lygio rodiklis nesutampa su „Sodros“ skelbiamu VSD apdraustųjų asmenų vidutinio darbo užmokesčio rodikliu, pastarasis yra žemesnis. Neatitikimas atsiranda dėl taikomų skirtingų skaičiavimo metodikų. Statistika vidutinį darbo užmokestį skaičiuoja naudodama sąlyginį darbuotojų skaičių, pvz., du darbuotojai, dirbantys po pusę etato, laikomi vienu sąlyginiu darbuotoju. VSD apdraustųjų vidutinis darbo užmokestis skaičiuojamas atsižvelgiant į realiai

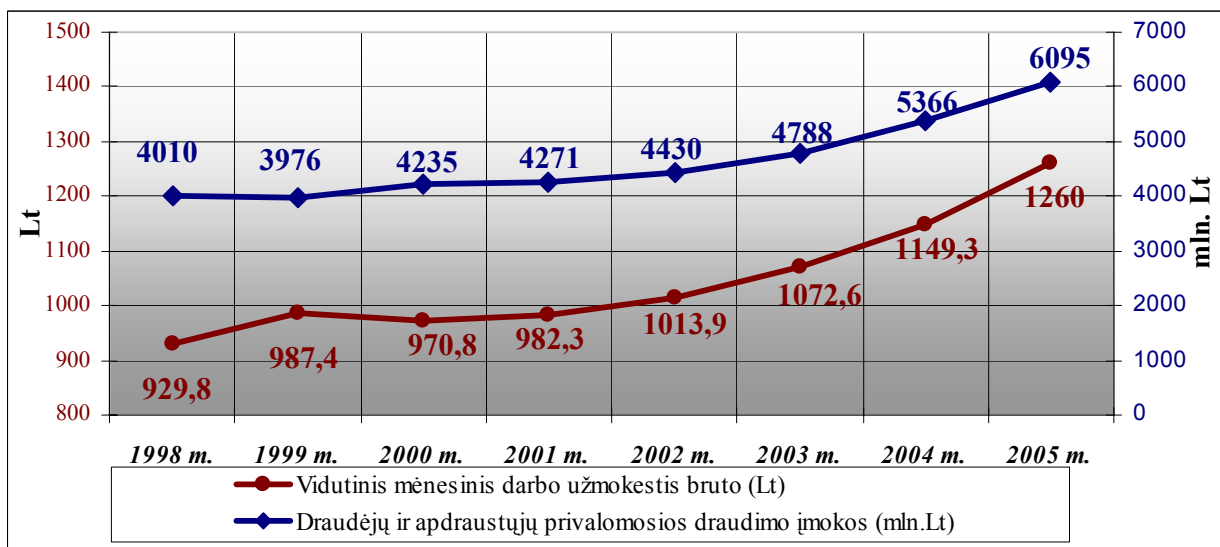
dirbančiųjų skaičių, nepriklausomai nuo etato.¹ Palyginkime skirtingai apskaičiuotus vidutinio darbo užmokesčio rodiklius.

15 pav. Statistikos departamento skelbiamas vidutinis darbo užmokestis ir VSD apdraustųjų vidutinis darbo užmokestis

Šaltinis: www.sodra.lt

Palyginkime, kaip keitėsi VSD fondo pagrindinė pajamų dalis (draudėjų privalomosios draudimo įmokos + apdraustųjų privalomosios draudimo įmokos) keičiantis vidutiniam darbo užmokesčiui.

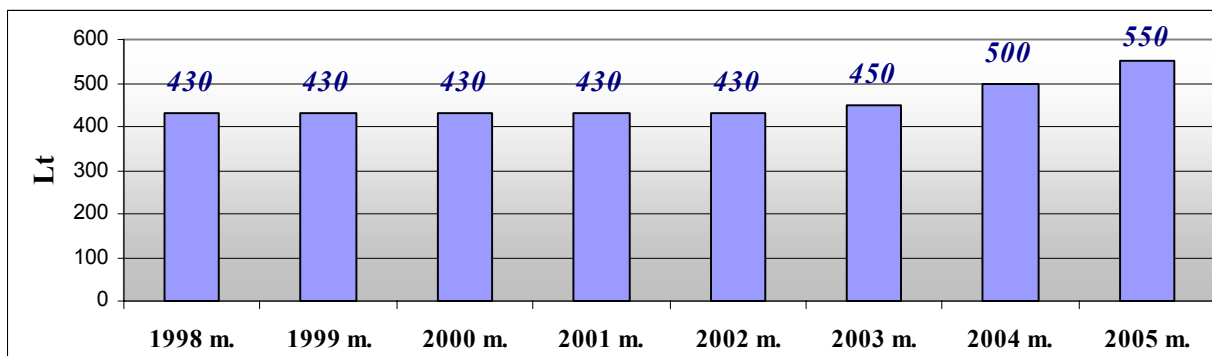
16 pav. Darbo užmokestis ir draudėjų bei apdraustųjų VSD įmokos

Šaltinis: www.sodra.lt

Pateikta diagrama rodo, jog pagrindinis VSD fondo pajamų šaltinis – draudėjų ir apdraustųjų įmokos- tiesiogiai susijęs su vidutinio darbo užmokesčio kitimu (pradedant 2000 m. abi diagramos kreivės kyla į viršų beveik lygiagrečiai).

¹ Plačiau - http://www.lrv.lt/ekonom_analiz/Stat_ataskaitos/Sodros%20apzvalga_2006%20m.I-II%20ketv.pdf;
prisijungimo laikas:2006-11-06

VSD fondo pajamos priklauso ir nuo minimalios mėnesinės algos, kurios dydis pastaraisiais metais sparčiai kinta.

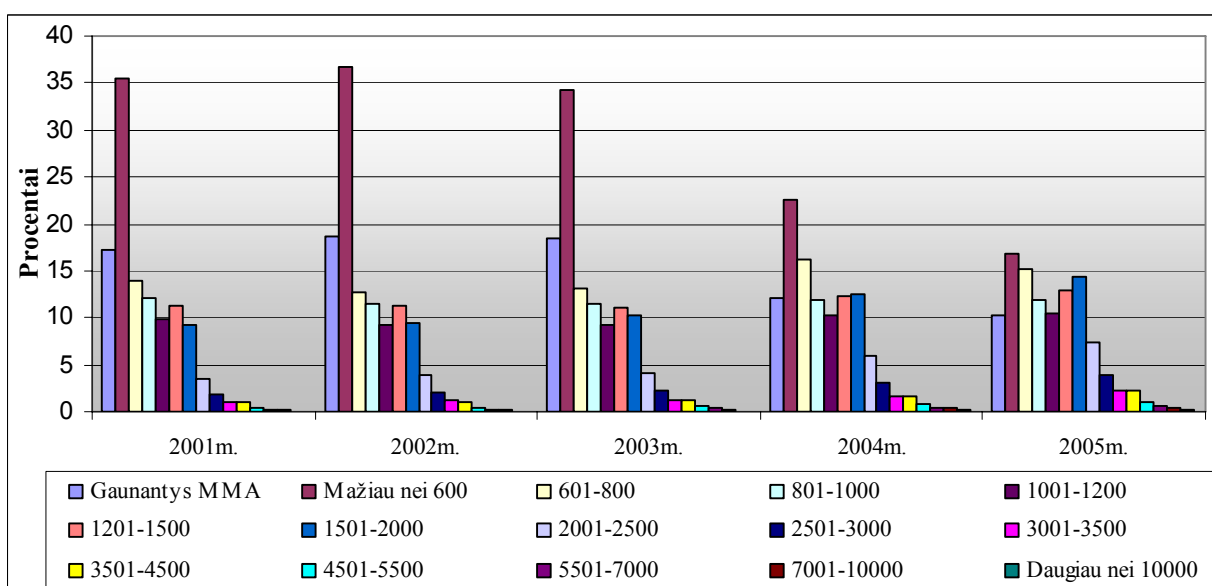

17 pav. Minimali mėnesinė alga

Šaltinis: www.sodra.lt

Akivaizdu, jog minimalios algos augimas sąlygojo VSD biudžeto pajamų gausėjimą, ryškesnis augimas matomas nuo 2003 metų. Minimalios algos rodiklis yra gana svarbus VSD fondo biudžeto pajamas įtakojantis faktorius, nes didelės dalies VSD apdraustų asmenų darbo užmokestis yra susietas būtent su minimalios algos dydžiu.

Palyginkime, kaip keitėsi šalies ūkio darbuotojų pasiskirstymas pagal bruto darbo užmokesčio grupes.

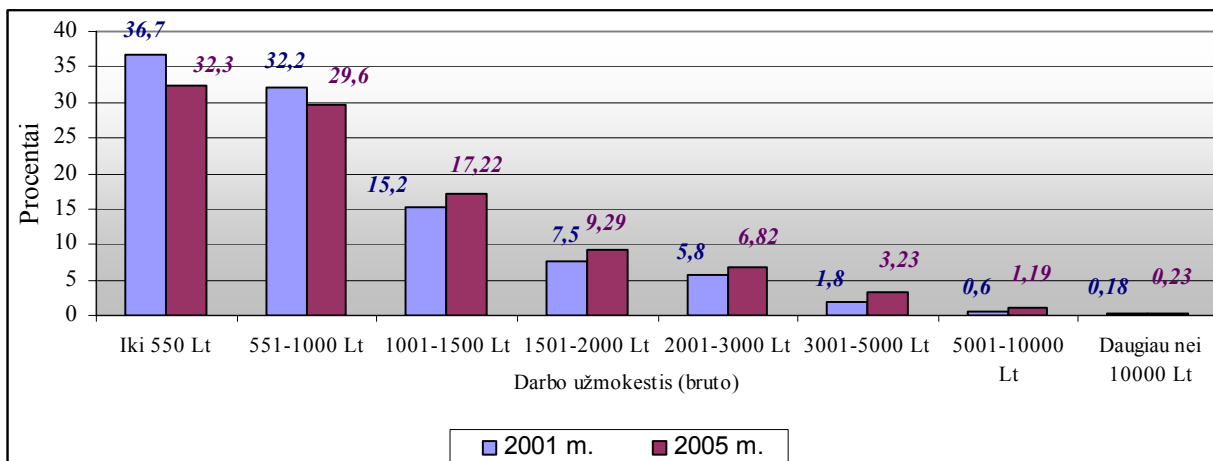

18 pav. Darbuotojų pasiskirstymas pagal bruto darbo užmokesčių

Šaltinis: www.std.lt

Diagramos duomenys rodo, jog šalies ūkio darbuotojų paskirstymo pagal darbo užmokesčio lygį situacija smarkiai kito. Ypatingai ženklūs pokyčiai įvyko minimalios algos gavėjų ir iki 800 Lt gavėjų grupėse, taip pat gaunančių 2001 - 2500 ir aukštesnėse grupėse. 2001 m. minimalią algą gavo 17,3 proc., 2002 m. – 18,7 proc. visų darbuotojų, 2005 m. ši asmenų grupė sumažėjo iki 10,3 proc. Dar sparčiau mažėjo iki 600 Lt gaunančių gretos – nuo 36,7 proc. 2002 m.

iki 16,9 proc. 2005 m. Apskritai pastebima darbo užmokesčio augimo tendencija, tolygiai ir žymiai didėjo 1000 - 1500 Lt gaunančių skaičius.

19 pav. VSD apdraustųjų pasiskirstymas pagal darbo užmokestį
Šaltinis: www.sodra.lt

Palyginus VSD apdraustųjų darbo užmokestį, matome, jog situacija yra panaši. Dvi didžiausias kategorijas apdraustųjų sudaro gaunantys darbo užmokestį iki 1000 Lt. Tačiau lyginant 2001 m. ir 2005 m. kiekvieną darbo užmokesčio grupę, pastebima, kad didesnis skaičius apdraustųjų gauna didesnę darbo užmokestį, ypačingai padaugėjo 1001- 1500 ir didesnius darbo užmokesčius gaunančių apdraustųjų skaičius.

Apibendrinant galima teigti, jog pastaraisiais metais Lietuvoje susiformavo gana stabili darbo užmokesčio augimo tendencija, tai savo ruožtu įtakojo didesnes VSD fondo biudžeto pajamas.

5. SOCIALINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS SOCIALINĮ DRAUDIMĄ

5.1. Demografinės tendencijos

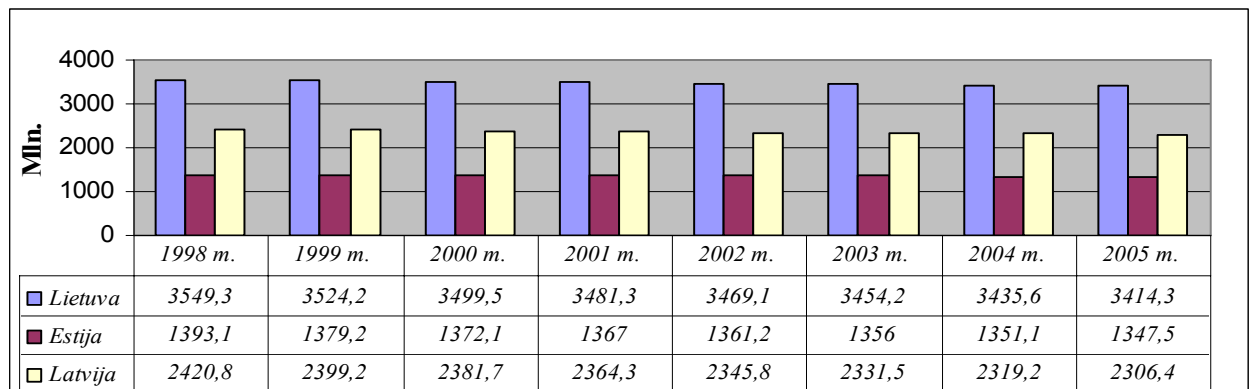
5.1.1. Gyventojų skaičiaus pokyčiai

Gyventojų skaičiaus ir amžiaus struktūros pokyčiai daro didelę įtaką įvairioms visuomenės gyvenimo sritims: švietimui, mokslui, sveikatos apsaugai, darbo rinkai ir kt. Gyventojų skaičiaus ir struktūros rodikliai yra svarbūs faktoriai, įtakoiantys VSD biudžetą: pajamas (tiesiogiai priklauso nuo VSD apdraustųjų skaičiaus) ir išlaidas (priklauso nuo VSD išmokas gaunančių skaičiaus). Norint apibrėžti tą įtaką, reikia palyginti minėtų rodiklių dinamiką.

Pastarųjų dešimtmečių Lietuvos demografiniai pokyčiai nutraukė ilgametes tendencijas ir sukūrė naują demografinę būseną: mažėjo gimstamumas, didėjo mirtingumas, gyventojai sparčiai senėjo, daug darbingų žmonių išvyko dairytis darbo svetur.

Demografinių procesų raida, be abejo, turi įtakos valstybinio socialinio draudimo sistemai. Kad būtų galima tai įrodyti reikia panagrinėti tam tikrų demografinių veiksnių įtaką VSD sistemai ir jų tarpusavio ryšį.

2005 m. Lietuvoje gyveno 3414,3 tūkst. žmonių, tai yra 135 tūkst. žmonių mažiau nei 1998 m. Akivaizdi gyventojų skaičiaus mažėjimo tendencija jaučiama ir kaimyninėse šalyse..

20 pav. Vidutinis metinis gyventojų skaičius

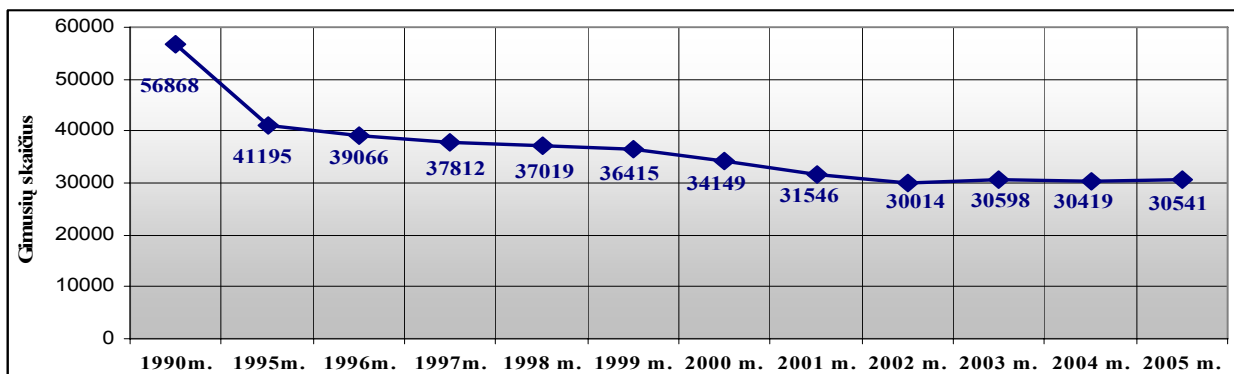
Šaltinis: www.std.lt

Kas gi įtakoja gyventojų skaičiaus mažėjimą? Gyventojų sudėtis formuojasi veikiamą ankstesnės gyventojų reprodukcijos, t.y. gimstamumo, mirtingumo taip pat migracijos procesų.

5.1.2. Gimstamumas ir mirtingumas.

Iki 1994 m. natūralus gyventojų prieaugis Lietuvoje buvo teigiamas, kasmet gyventojų padidėdavo apytiksliai 20 tūkst. Vėlesniais metais įvyko staigūs gimstamumo ir mirtingumo rodiklių pasikeitimai. Paprastai panašius demografinių procesų svyravimus sukelia ekonominės krizės, gimstamumo bangos, Lietuvoje ypatingai reišėsi po Antrojo pasaulinio karo. Krizinės socialinės, ekonominės ar politinės situacijos poveikis gimstamumo kritimui padeda reikštis gana

greitai. Visuomenės reakcija į pablogėjusias gyvenimo sąlygas, neaiškia perspektyvą pasireiškia tuo, kad šeimos linkusios palaukti geresnių laikų, atidedamos santuokos, gimsta mažiau vaikų. Lietuva šiuo atžvilgiu nebuvo išimtis.

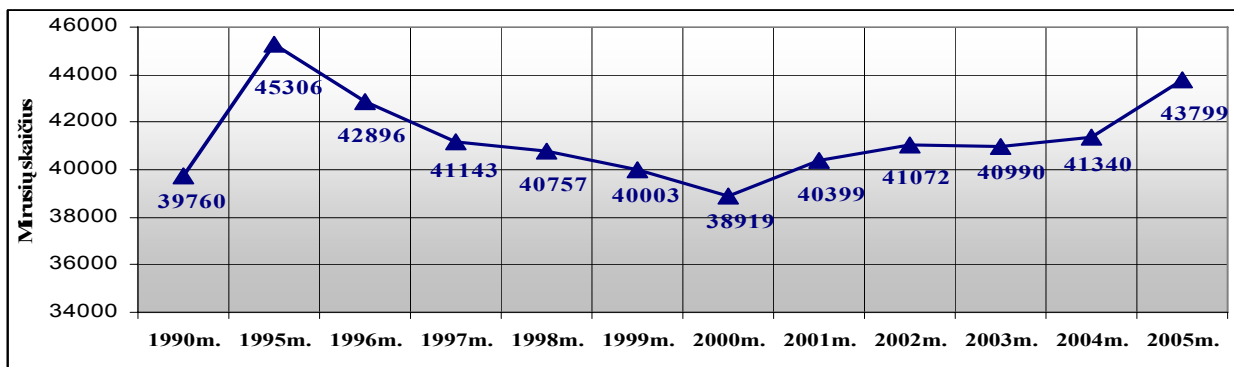

21 pav. Gimusių skaičiaus dinamika

Šaltinis: www.std.lt

Jau dešimtmetį smunkantis gimstamumas – užsitęsios krizės rodiklis, tačiau pastarieji metai nuteikia šiek tiek optimistiškiau – 2005 m. gimė 122 kūdikių daugiau, nei 2004 m.

1990 – 2005 m. laikotarpio mirtingumui būdingi dideli svyravimai. Laikotarpio pradžioje buvo matyti gana staigus mirtingumo didėjimas: 1990 -1994 m. mirtingumas padidėjo 17,6 proc. 1995 – 2001 m. matyti teigiama tendencija: mirtingumas sumažėjo 11,2 proc. Pradedant 2001 m. vėl fiksuojamas mirtingumo didėjimas, tendencija išlieka iki 2004, bet tempas yra sulėtėjęs. 2005 m. palyginus su 2004 m. – buvo staigus mirtingumo padidėjimo metai.

22 pav. Mirtingumo dinamika

Šaltinis: www.std.lt

Mirtingumo padidėjimas rodo visuomenės bejėgiškumą kontroliuoti situaciją, išsaugoti gyvybę. Gyventojų sveikatingumą ir mirtingumą veikia nemažai veiksnių: staigūs gyvenimo sąlygų, gyvensenos, socialinių ir tarpusavio santykių pasikeitimai ir kt. Adaptuotis prie naujų sąlygų, ypač vyresniajai kartai, labai sunku. Tai didina nervinę įtampą, tuo pačiu daugėja sergančių ir mirstančių nuo su tuo susijusių priežasčių. Analizuojant mirtingumą pagal mirties priežastis, pastebima, kad daugėja mirties atvejų nuo įvairių susirgimų, dėl pablogėjusios kriminogeninės situacijos, savižudybių, dėl vis didėjančio autokatastrofų skaičiaus.

4 lentelė

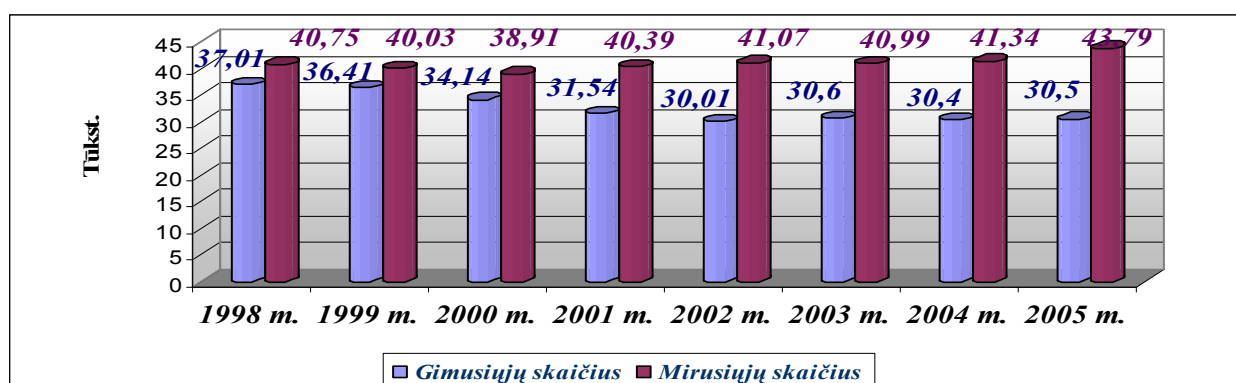
Mirties priežastys	Amžiaus grupės				Iš viso
	0-14	15-44	45-64	65+	
Kraujotakos sistemos ligos	8	534	3753	19513	23808
Piktybiniai navikai	18	347	2394	5282	8041
Išorinės priežastys (transporto įvykiai, paskendimai, savižudybės ir kt.)	112	2067	2251	1092	5523
Virškinimo sistemos ligos	2	263	817	802	1884
Kvėpavimo sistemos ligos	20	132	435	1146	1733
Senatvė	-	-	-	43	43
Kitos priežastys	215	497	781	1212	2705
Iš viso	375	3840	10431	29090	43737

Mirtingumas pagal mirties priežastis ir amžiaus grupes 2005 m.

Šaltinis: www.std.lt

Lentelėje pateikti Statistikos departamento duomenys rodo, jog senatvė, kaip mirties priežastis, nustatyta tik 43 atvejais, tai sudaro vos 0,09 proc. nuo visų mirusiųjų 2005 m. Išorinių priežasčių rodiklis palyginus yra gana aukštas, sudaro 12,62 proc.

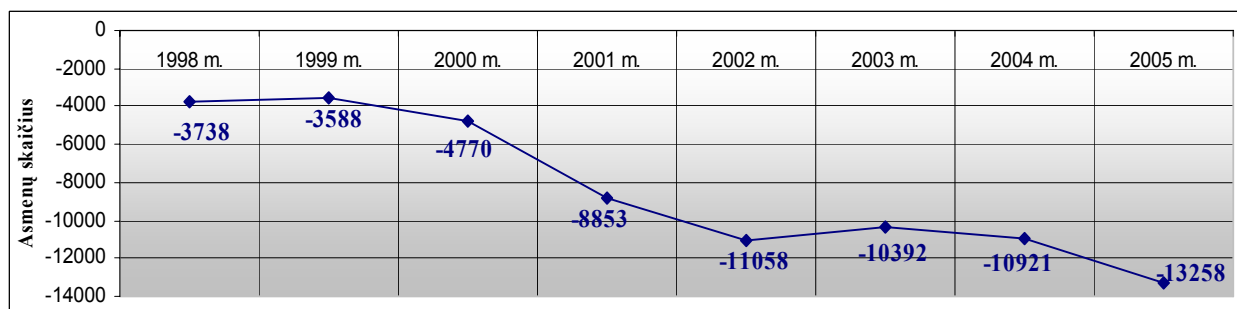
Palyginkime, kaip keitėsi gimimų ir mirčių atvejų skaičius nagrinėjamu laikotarpiu.

23 pav. Gimusiųjų ir mirusiųjų dinamika

Šaltinis: www.std.lt

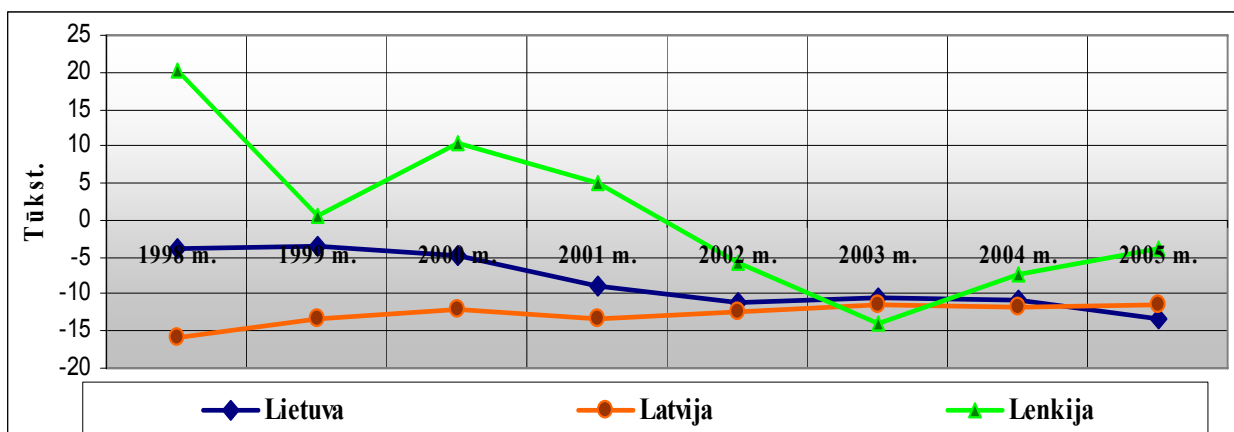
Akivaizdžiai matoma, jog per visą nagrinėjamą periodą tendencijos išlieka panašios: nuolat mažėjantis gimstamumas ir didėjantis mirtingumas. Natūralus gyventojų prieaugis visą laiką išlieka neigiamas.

24 pav. Natūralus gyventojų skaičiaus sumažėjimas

Šaltinis: www.std.lt

Palyginkime su kaimyninėmis valstybėmis.

25 pav. Natūralus gyventojų prieaugis – sumažėjimas Lietuvoje ir kitose šalyse
Šaltinis: www.std.lt

Lietuvoje neužfiksuota tokių staigių gyventojų skaičiaus svyravimų kaip Lenkijoje. Visą nagrinėjamą laikotarpį pastebima gyventojų skaičiaus mažėjimo tendencija. Gimstamumas yra vienas iš veiksnių, tiesiogiai įtakančių bendrą gyventojų skaičių. Gyventojų amžiaus struktūrai gimstamumo rodiklis tiesioginės įtakos neturi, tačiau nuo jo mažėjimo retrospektyvoje priklauso dabartiniu metu susiformavusi gyventojų struktūra bei tolimesnės jos raidos perspektyvos.

Kadangi VSD fondo biudžeto pagrindinis pajamų šaltinis yra draudėjų ir apdraustųjų įmokos, tai svarbus potencialus skaičius asmenų, galinčių mokėti tas įmokas, kitaip sakant - svarbus yra darbo jėgos rodiklis.

5 lentelė

Amžiaus grupės	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Iš viso	1716,0	1705,5	1671,5	1635,8	1630,3	1641,9	1620,6	1606,8
15–19	46,6	45,7	30,3	22,8	18,4	20,6	14,8	11,1
20–24	166,0	162,6	149,9	139,6	137,4	135,7	123,1	120,5
25–29	233,8	228,9	222,4	210,7	204,1	198,4	194,0	191,1
30–34	239,5	238,9	227,6	226,6	227,2	226,0	223,8	216,5
35–39	262,9	263,0	253,6	250,6	240,5	231,1	227,2	225,3
40–44	217,5	224,8	230,6	239,8	249,8	251,9	248,9	248,2
45–49	197,9	192,6	192,0	191,0	194,5	199,3	210,3	216,1
50–54	158,4	157,4	159,7	160,8	167,4	174,9	174,3	171,8
55–59	119,3	118,0	120,1	120,2	119,4	122,0	124,2	123,7
60–64	45,4	47,3	49,2	45,7	49,5	56,1	59,9	62,6
65+	28,6	26,3	36,2	27,9	22,1	25,7	20,2	20,0

Gyventojų struktūra pagal amžiaus grupes (tūkst. asmenų)

Šaltinis: www.std.lt

Iš pateiktos lentelės, ryškėja tam tikri dėsniniai ypatumai:

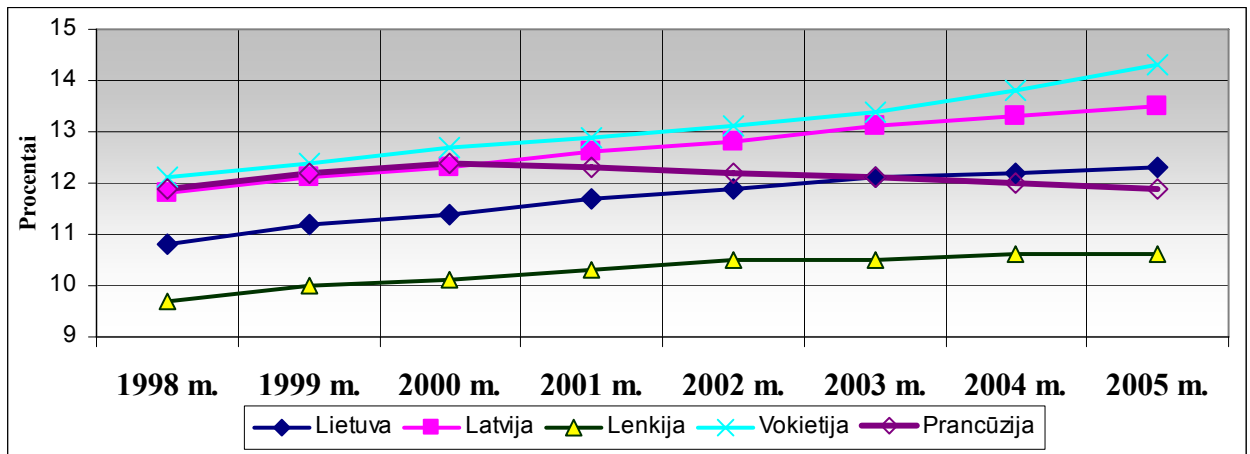
- Jaunimo rodiklis nagrinėjamu periodu nuolat smunka. 15-29 metų asmenų skaičius kiekvienais metais dėsningai mažėja.

- Amžiaus kategorijoje nuo 30 iki 39 metų taip pat ryškesnis gyventojų skaičiaus mažėjimas, nors yra tam tikrų išimčių (yra ir augimo taškų: 2002 m. palyginus su 2001 m. 30-34 metų asmenų kategorija; 1999 m. palyginus su 1998 m. 35-39 metų asmenų kategorija).
- Pradedant 40 metų amžiumi pastebima atvirkštinė tendencija – kiekvienais metais pagyvenusių žmonių skaičius didėja.
- Apskritai darbingo amžiaus žmonių skaičius nuo 1998 m. iki 2005 m. sumažėjo net 109,2 tūkst.

Jaunų gyventojų skaičiaus mažėjimą iš dalies paaikškina nuolat smunkantis gimstamumo rodiklis (Pav. 25), tačiau, kita vertus, turint omenyje pastaraisiais metais šalyje susidariusią politinę ir ekonominę situaciją, minėtus pokyčius vis labiau įtakoja gyventojų migracija.

5.1.3. Gyventojų senėjimas

Kita svarbi pastarųjų metų tendencija - **gyventojų senėjimas**. Tai yra neišvengiamas visuomenės demografinės raidos etapas. Keičiantis gyventojų reprodukcijos tipui, mažėjant gimstamumui ir mirtingumui, ilgėjant gyvenimo trukmei, kinta ir gyventojų amžiaus struktūra, gausėja pagyvenusių žmonių. Gilėjantis demografinis senėjimas tampa viena svarbiausių socialinių bei ekonominių problemų. Gyventojų senėjimas būdingas ir kitoms ES valstybėms, pastaraisiais metais ypatingai greitai visuomenė „sensta“ Vokietijoje, Latvijoje.

26 pav. Vyresnių nei 65 metai gyventojų dalis

Šaltinis: www.std.lt

Demografinis senėjimo procesas suprantamas kaip gyventojų amžiaus struktūros pakitimai, didėjant vyresnio amžiaus žmonių skaičiui ir jų daliai bendrame gyventojų skaičiuje.

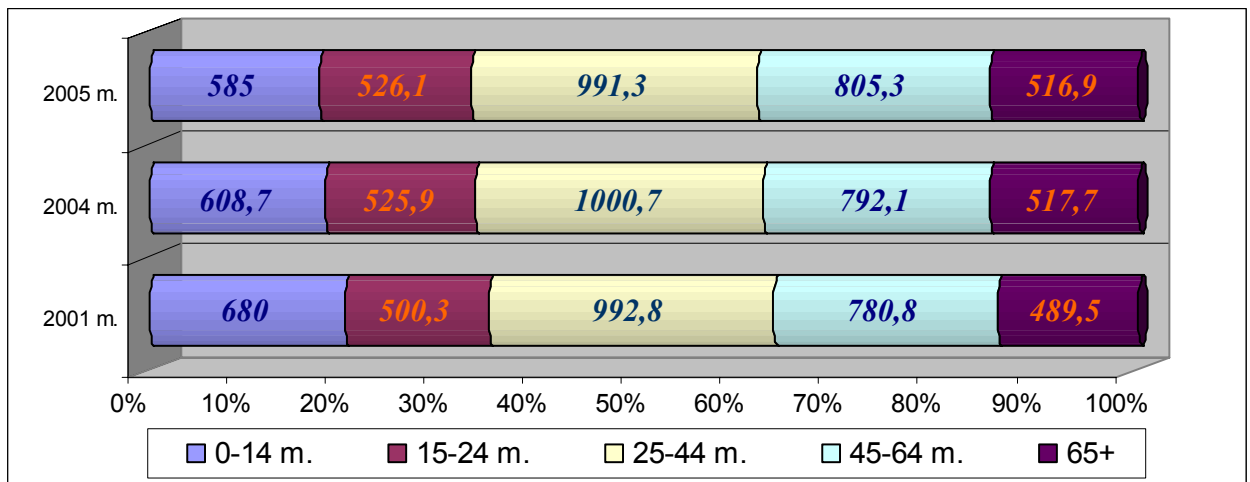
Gyventojų senėjimo sąvoka aprėpia du senėjimo aspektus: pagyvenusių žmonių absoliutaus skaičiaus didėjimą ir pagyvenusių žmonių dalies bendrame gyventojų skaičiuje didėjimą. Demografiniu požiūriu pagyvenusiais laikomi žmonės, išėję iš reproduktyvaus amžiaus. Tačiau daugelio pasaulio šalių praktikoje pagyvenusių žmonių statusas dažniausiai siejamas su

ekonominiu veiksmu – žmogaus ekonominio aktyvumo nutraukimu ir išėjimu į pensiją. Lietuvoje pagal 1994 m. priimtą Pensijų įstatymą pensinis amžius vyrams yra 62,5 metų, moterims – 60 metų. Remiantis Pasaulio senėjimo asamblėjos 1983 m. pasiūlytu demografinio senumo kriterijumi, kaip skiriamoji riba tarp vidutinio ir vyresnio amžiaus žmonių nustatytas 60 metų amžius.¹

Gyventojų senėjimo proceso tyrinėjimas gali padėti atsakyti į klausimą, kokia yra visuomenės amžiaus struktūra, kokią visuomenės dalį sudaro 60 ir dar vyresnio amžiaus gyventojai.

Amžiaus struktūros formavimasis veikiamas ankstesnės gyventojų reprodukcijos procesų: gimstamumo, mirtingumo bei migracijos. Esminis bruožas – inertiškumas, veikiantis demografinius procesus tolimoje perspektyvoje.

XX am. antrosios pusės ir XXI am. pradžios Lietuvos gyventojų struktūros bruožas – progresuojantis gyventojų senėjimas.

27 pav. Gyventojų struktūros pagal amžiaus grupes dinamika 2001 – 2005 m. laikotarpiu
Šaltinis: www.std.lt

Akivaizdūs pokyčiai pastebimi, palyginus atskirų amžiaus grupių apimties kitimą.

- Tolygiai didėja 45-60 metų amžiaus grupė. 2001 m. ją sudarė 780,8 tūkst., t.y. 22,67 proc. visų gyventojų, 2004 m. – 792,1 tūkst. t.y. beveik 23 proc., tuo tarpu 2005 m. – 805,3 tūkst., tai sudarė 23,52 proc.
- Per minėtą ketverių metų laikotarpį gana pastebimai išaugo vyresnių nei 65 metai gyventojų skaičius: 2001 m. jie sudarė 14,22 proc., o 2005 m. – 15,09 proc.
- Kitas ypač ryškus gyventojų struktūros pokytis 0-14 metų amžiaus grupės žmonių skaičiaus mažėjimas: 2001 m. jie sudarė 19,75 proc., 2004 m. – 17,66 proc., o 2005 m. – tik 17,08 proc.

¹ Lietuvos gyventojų pokyčiai ir demografinė politika.- Vilnius. P. 44.

Pakankamai sparčiai gyventojų skaičius mažėjo jaunimo amžiaus grupėse dėl mažėjančio gimstamumo. Vyresnio amžiaus gyventojų skaičiaus dinamika glaudžiai susijusi su gyventojų senėjimo procesu, gyvenimo trukmės pokyčiais. Statistikos departamento duomenimis gyvenimo trukmė šalyje su tam tikrais svyravimais ilgėja.

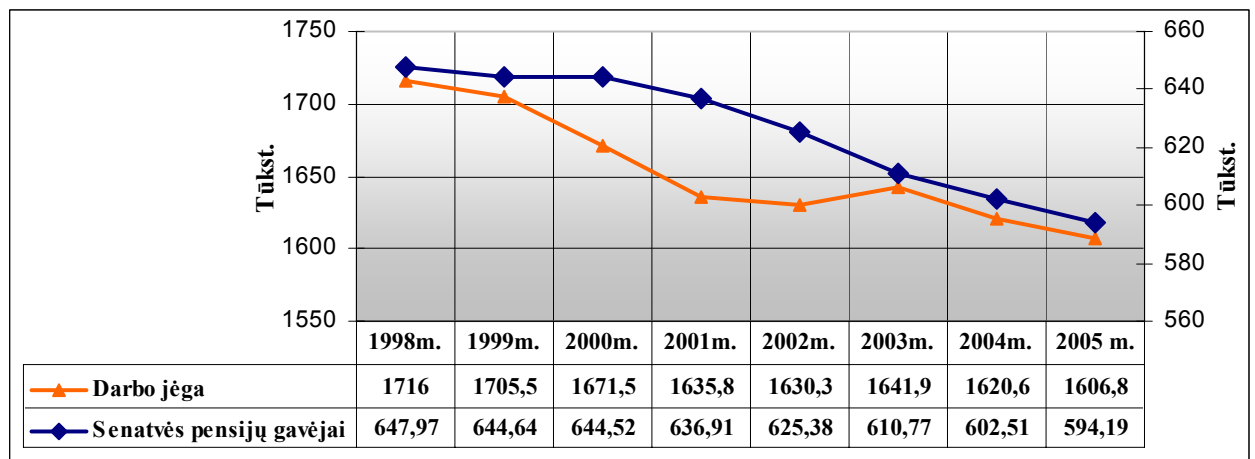
6 lentelė

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Iš viso	71,46	69,08	70,26	71,08	71,39	71,76	72,19	71,78	71,91	72,19	72,06	71,32
Vyrai	66,44	63,27	64,64	65,48	66,00	66,36	66,77	65,95	66,21	66,48	66,36	65,36
Moterys	76,27	75,06	75,89	76,64	76,66	77,01	77,45	77,58	77,58	77,85	77,75	77,42

Gyvenimo trukmė
Šaltinis: *www.std.lt*

Tikimybinis rodiklis, kuris parodo, kiek vidutiniškai metų gyvens kiekvienas gimęs, jeigu visą būsimą tiriamosios kartos gyvenimą mirtingumo lygis kiekvienoje gyventojų amžiaus grupėje liks nepakitęs.

Neigiamos progresuojančio gyventojų senėjimo pasekmės (ilgalaikėje perspektyvoje) pasireiškia tuo, jog didėja senų žmonių dalis. Šis veiksnys didina senų žmonių skaičių, kuriuos būtina remti senatvėje. Tai tolimesnėje perspektyvoje neigiamai veiks dirbančiųjų ir išlaikytinių skaičiaus santykį. Palyginkime darbo jėgos ir senatvės pensininkų skaičių santykį.

28 pav. Darbo jėgos ir senatvės pensijų gavėjų skaičiaus pokyčiai

Šaltiniai: *www.std.lt, www.sodra.lt*

Nuo 1998 m. abiejų rodiklių kreivės leidžiasi žemyn, tačiau pensininkų skaičiaus mažėjimo tempas nėra toks didelis - 1998 – 2005 m. senatvės pensijų gavėjų sumažėjo 53,78 tūkst. Senatvės pensijų gavėjų skaičiaus mažėjimą paaikškina nuo 1995 m. pradėtas didinti pensinis amžius (plačiau žr. 5.2. skyrius). Darbo jėgos rodikliai mažėjo beveik dvigubai sparčiau – 1998 – 2002 m. darbo jėgos sumažėjo net 85,7 tūkst. asmenų, 2003 m. ši grupė padidėjo 11,6 tūkst., 2003 – 2005 m. vėl ženkliai sumažėjo, net 35,1 tūkst. asmenų.

Remiantis gyventojų skaičiaus prognozėmis 60 metų ir vyresnių žmonių dalis ypač po 2015 m. visuomenėje vis dėlto didės.

29 pav. Vyresnių nei 60 metų amžiaus gyventojų dalis visuomenėje

Šaltinis: www.std.lt

Šiuo metu kas penktas Lietuvos gyventojas yra vyresnis, nei 60 metų, prognozuojama, kad iki 2030 m. šiai kategorijai priklausys beveik trys iš dešimties šalies gyventojų. Kai kurių analitikų prognozuojamas pesimistinis ateities scenarijus, vadinamas „seneliai be anūkų“, t.y. demografinė situacija, kuomet pensininkų skaičius gali viršyti dirbančiųjų skaičių.¹ Tai, žinoma, neigiamai veiks VSD fondo biudžetą, gali nulemti ir biudžeto deficito atsiradimą.

5.1.4. Migracija

Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, čia taip pat pradėjo ryškėti pasaulinės migracijos tendencijos. Migracijos procesų ypatumai, būdingi Europos Sąjungai ir kitoms aukšto pragyvenimo lygio valstybėms, pamažu tampa būdingi ir Lietuvai. Dėl valstybės geopolitinės padėties ir narystės Europos Sąjungoje didėja migracinis spaudimas iš Rytų, kita vertus, ekonominiai veiksniai lemia didelius emigracijos srautus.

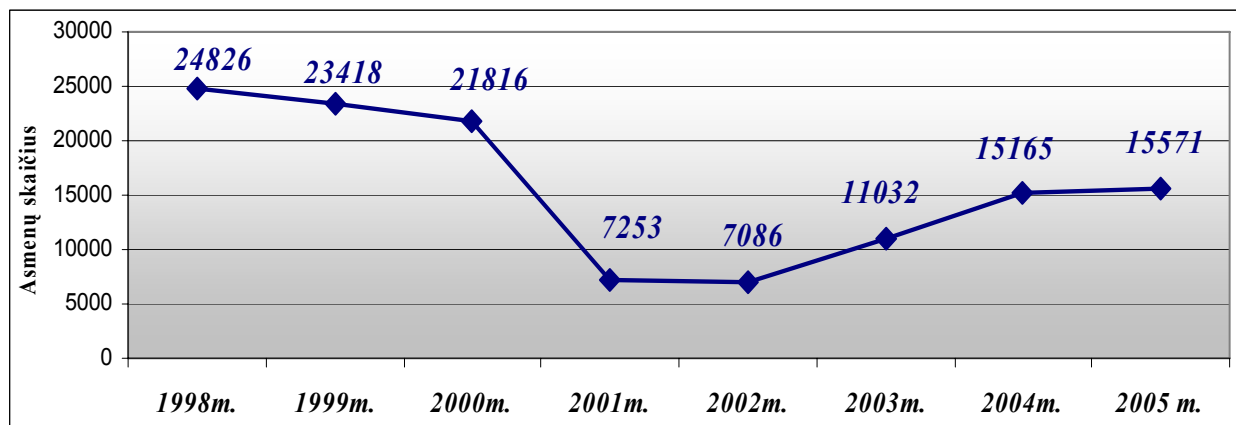
Nagrinėjant migracijos įtaką valstybiniam socialiniam draudimui reikia skirti imigraciją ir emigraciją.

Imigracija analizuojama pagal užsieniečių atvykimo į Lietuvos Respubliką tikslus: šeimų susijungimą, darbą, mokymąsi ir kt. Jei užsieniečio atvykimo į Lietuvą tikslas yra darbas, tokiu atveju privaloma turėti Lietuvos darbo biržos išduodamą leidimą dirbti. Tokie leidimai išduodami atsižvelgiant į Lietuvos darbo rinkos poreikius. **Imigrantas** – asmuo, atvykęs iš kitos šalies ir ketinantis apsigyventi Lietuvos Respublikoje nuolat arba ilgesniam nei 6 mėnesiai laikotarpiui.

Pagrindiniai imigrantai pastaraisiais metais yra NVS valstybių piliečiai, atvykstantys į Lietuvą vedami ekonominių paskatų: čia palyginus didesnis apmokėjimas už darbą. Dauguma imigrantų dirba nelegaliai, dėl to tampa socialiai pažeidžiami, nemokėdami jokių draudimo įmokų neturi jokių socialinių garantijų, pvz. medicininio draudimo ir kt.

¹ Plačiau - http://politika.osf.lt/Kiti/scenarijai/santraukos/Janusausku_santrauka.htm; prisijungimo laikas: 2006-11-09

Emigrantas – asmuo, išvykęs iš Lietuvos Respublikos ir ketinantis apsigyventi nuolat arba ilgesniam negu 6 mėnesiai laikotarpiui kitoje šalyje. Statistikoje fiksuojama tik legalūs-deklaruojami išvykimo iš šalies atvejai. Todėl nėra tikslios informacijos apie emigracijos mastą, ypač pagal šalis. Didžioji dalis nedeklaruotų išvykimų virsta nelegaliu buvimu ir nelegaliu darbu užsienyje. Nelegalūs emigrantai užsienyje taip pat patenka į socialiai pažeidžiamųjų kategoriją.

30 pav. Emigravusiųjų skaičius

Šaltinis: www.std.lt

Remiantis diagramos duomenimis galima teigti, jog emigracijos mastai pastaraisiais metais nėra tokie dideli, palyginus su iki 2000 m. laikotarpiu, tačiau oficiali statistika neatspindi tikros padėties. Kai kurios teisinės normos, pvz. gyvenamosios vietos deklaravimas, oficialiai įpareigoja, tačiau iš tikrųjų neskatina pranešti apie savo išvykimą iš Lietuvos ir buvimą užsienyje. Dėl aukščiau išvardintų priežasčių sunku apibrėžti tikrus emigracijos mastus, tad toliau su emigracija susiję rodikliai bus pateikiami remiantis Statistikos departamento oficialiais duomenimis, kurie atspindi ir neoficialios emigracijos mastus. Akivaizdu, jog deklaravusiųjų išvykimą skaičius yra žymiai mažesnis.

Tūkst.

7 lentelė

	Asmenys, deklaravę išvykimą (oficiali emigracija)			Asmenys, nedeklaravę išvykimo (neoficiali emigracija)		
	2001–2005	2004	2005	2001–2005	2004	2005
Iš viso	56,1	15,2	15,6	69,8	24,7	24,4
iš jų:						
15 metų ir vyresni	48,2	13,2	13,4	61,8	20,6	22,9
Vyrai	23,2	6,1	7,0	39,0	11,4	16,8
Moterys	25,0	7,1	6,4	30,8	13,3	7,6

Oficiali ir neoficiali emigracija 2001-2005 m.

Šaltinis: www.std.lt

Pastarąjį dešimtmetį labai keičiasi migracijos kryptys ir mastai. 2004 m. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, įsigaliojo laisvas asmenų judėjimas. Trys Europos Sąjungos valstybės narės – Didžioji Britanija, Airija ir Švedija atvėrė savo darbo rinkas. Didėja neigiamas migracijos

saldo, t.y. skirtumas tarp imigrantų ir emigrantų skaičiaus. Emigrantų daugumą sudaro darbingo amžiaus gyventojai. Tai atsiliepia Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimui ir gyventojų struktūrai pagal amžių.

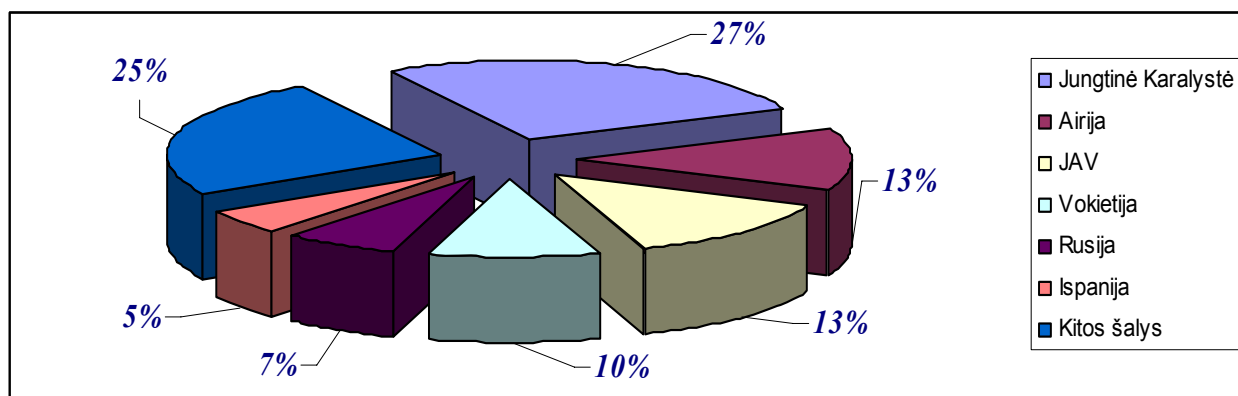
8 lentelė

	2003			2004			2005		
	Atvyko	Išvyko	Migracijos saldo	Atvyko	Išvyko	Migracijos saldo	Atvyko	Išvyko	Migracijos saldo
Iš viso	4728	11032	-6304	5553	15165	-9612	6789	15571	-8782
vyrų	2594	5173	-2579	3043	7112	-4069	3816	7558	-3742
moterys	2134	5859	-3725	2510	8053	-5543	2973	8013	-5040

Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija ir migracijos saldo

Šaltinis: www.std.lt

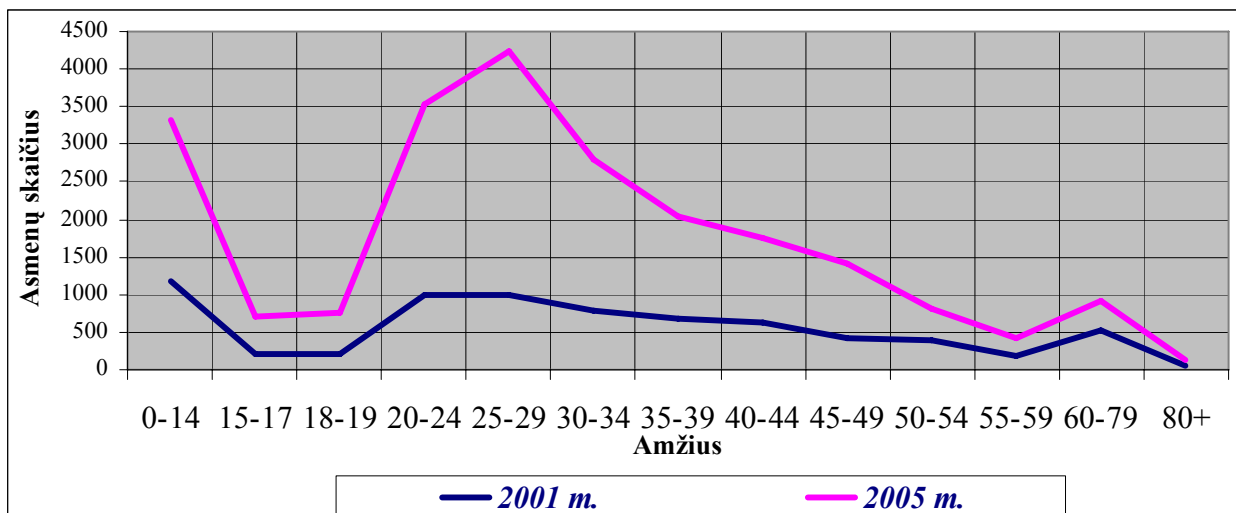
Taigi per pastaruosius trejus metus dėl neigiamo emigracijos saldo gyventojų skaičius sumažėjo beveik 25 tūkstančiais. 2005 m. daugiausia Lietuvos gyventojų emigravo į Jungtinę Karalystę, Airiją, JAV, Vokietiją, Rusiją, Ispaniją.

31 pav. Emigrantai pagal gyvenamąją vietą

Šaltinis: www.std.lt

Penktadalį emigrantų (apie 20 proc.) sudarė 25-29 metų amžiaus gyventojai; 16,3 proc. – 20-24 metų amžiaus gyventojai; 21,5 proc. – 30-39 metų amžiaus gyventojai. Emigravę pagyvenę žmonės (60 metų ir vyresni) sudarė vos 2,9 proc., o vaikų (0-14 metų) dalis sudarė 13,9 proc. 15-59 metų amžiaus gyventojų dalis tarp emigrantų per 2001 - 2005 m. laikotarpį padidėjo nuo 75,8 proc. iki 83,2 proc. Vaikų ir pagyvenusių gyventojų dalis sumažėjo atitinkamai 2,2 proc. ir 5,3 proc.

32 pav. Emigrantai pagal amžiaus grupes

Šaltinis: www.std.lt

Taigi, pastarųjų metų emigracijos mastai ypatingai įtakoja darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus kitimą, tačiau didesnės įtakos VSD fondo biudžetui nedaro, nes didžiąją dalį emigravusių asmenų sudaro nedirbantys asmenys. Statistikos departamento duomenimis 2005 m. nedirbantys sudarė 84,4 proc. emigravusiųjų.

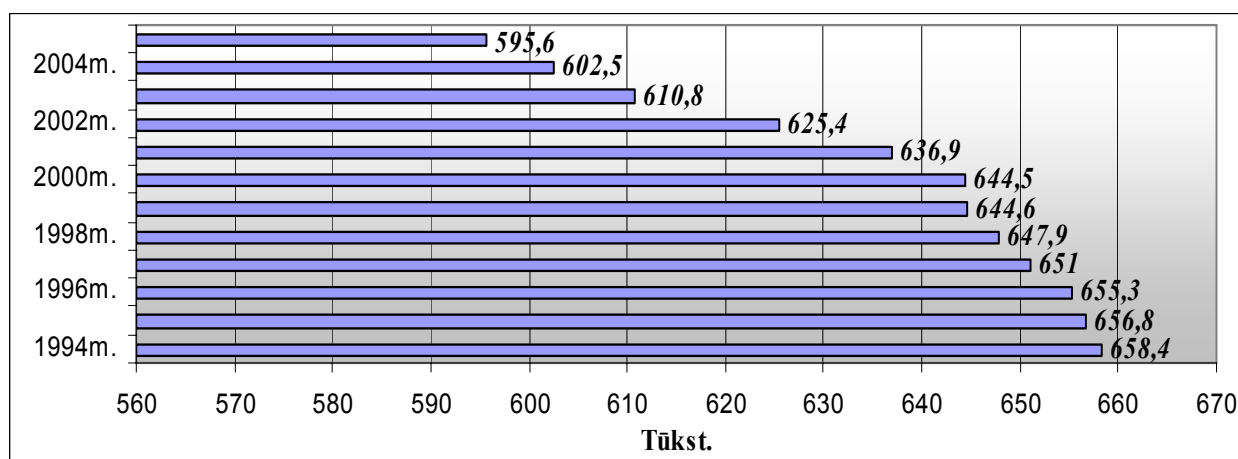
Padidėję emigracijos mastai gali įtakoti bedarbių skaičiaus ir nedarbo lygio mažėjimą. 2005 m. bedarbių skaičius sumažėjo 51 tūkst. asmenų - 2004 m. buvo 184 tūkst., 2005 m. – 133 tūkst. Nedarbo lygis nuo 11,4 proc. 2004 m. sumažėjo iki 8,3 proc. 2005 m.

5.2. Pensininkų skaičius

5.2.1. Pensininkų skaičiaus kitimo tendencija

Sumažėjus gimstamumui ir pailgėjus gyvenimo trukmei ėmė ryškėti gyventojų senėjimo tendencija. Neigiamos progresuojančio gyventojų senėjimo pasekmės ilgalaikėje perspektyvoje pasireiškia tuo, jog didėja senų žmonių dalis. Šis reiškinys padidina senų žmonių, kuriuos reikia remti senatvėje, skaičių. Tai svarbus veiksnys, lemiantis VSD fondo išlaidų dydį, nes dauguma vyresnio amžiaus žmonių yra senatvės pensijų gavėjai. Didėjant pensininkų skaičiui, didėja VSD fondo išlaidos jų išlaikymui.

Svarbus pensijų reformos žingsnis buvo sprendimas atidėti pensinį amžių. Taip buvo tikimasi bent kiek sušvelninti blogėjančios demografinės padėties (gyventojų senėjimo) poveikį valstybinio socialinio draudimo biudžetui. Nuo 1995 m. imta laipsniškai didinti pensinį amžių: vyrams iki 62,5 m., moterims iki 60 m. Apžvelgiant didesnę laikotarpį pastebimi tam tikri senatvės pensininkų skaičiaus pokyčiai.

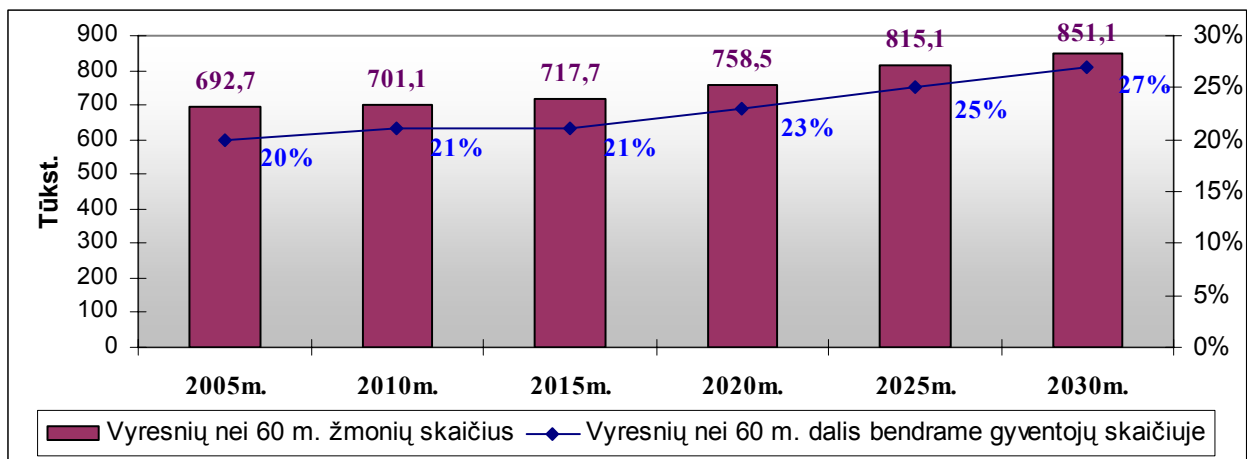

33 pav. Senatvės pensijų gavėjai

Šaltinis: www.sodra.lt

Per dešimt metų nuo pensinio amžiaus ilginimo pradžios pensininkų skaičius iš tikrųjų sumažėjo, palyginkime: 1994 m. senatvės pensininkų buvo 658,4 tūkst., 2005 m. – 595,6 tūkst., sumažėjo net 62,8 tūkst. Iš pirmo žvilgsnio pensinio amžiaus ilginimas davė apčiuopiamą rezultatą, tačiau remiantis ilgalaikėmis gyventojų skaičiaus prognozėmis vyresnių, nei 60 metų gyventojų dalis ilgainiui didės, tuo pačiu didės ir pensininkų skaičius.¹

¹ Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005 – 2030.- Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.

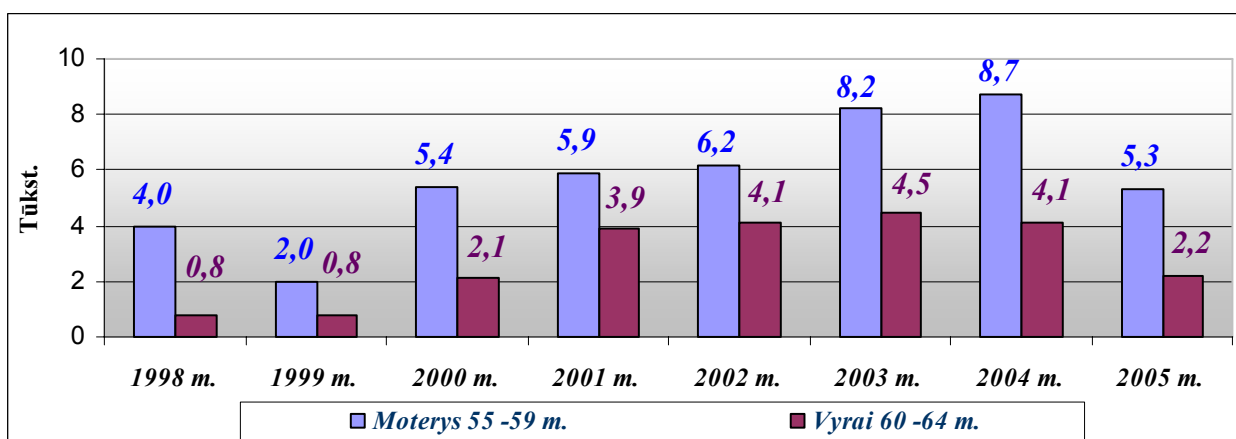
34 pav. Vyresnių nei 60 metų žmonių skaičiaus prognozė

Šaltinis: Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005 – 2030.- Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.

Jau dabar vyresnio amžiaus žmonės sudaro penktadalį visų šalies gyventojų, prognozuojama, kad iki 2030 m. jų dalis žymiai išaugs, ir beveik trys iš dešimties bus vyresni nei 60 metų. Tai savo ruožtu didins pensininkų skaičių. Pensinio amžiaus ilginimas tokioje situacijoje gali sukelti trumpalaikį pagerėjimą, t.y. laikinai sustabdyti pensininkų skaičiaus augimą, tačiau efektas yra jaučiamas tik vykstant pensinio amžiaus ilginimo procesui. Pastarąjį pristabdžius, palaiptai grįžtama prie ankstesnių tendencijų.

Pensinio amžiaus ilginimas, viena vertus, laikinai gelbsti pensijų draudimo sistemą, tačiau, kita vertus, blogina nedarbo draudimo situaciją, nes didėja priešpensinio amžiaus žmonių nedarbas ir tuo pačiu nedarbo išmokoms skiriamų lėšų dydis. Pažymėtina, jog nedarbo išmokos mokamos iš to paties biudžeto.

Palyginkime, kaip keitėsi vidutinis metinis bedarbių skaičius 55 -59 metų amžiaus moterų grupėje ir 60 -64 metų amžiaus vyrų grupėje.

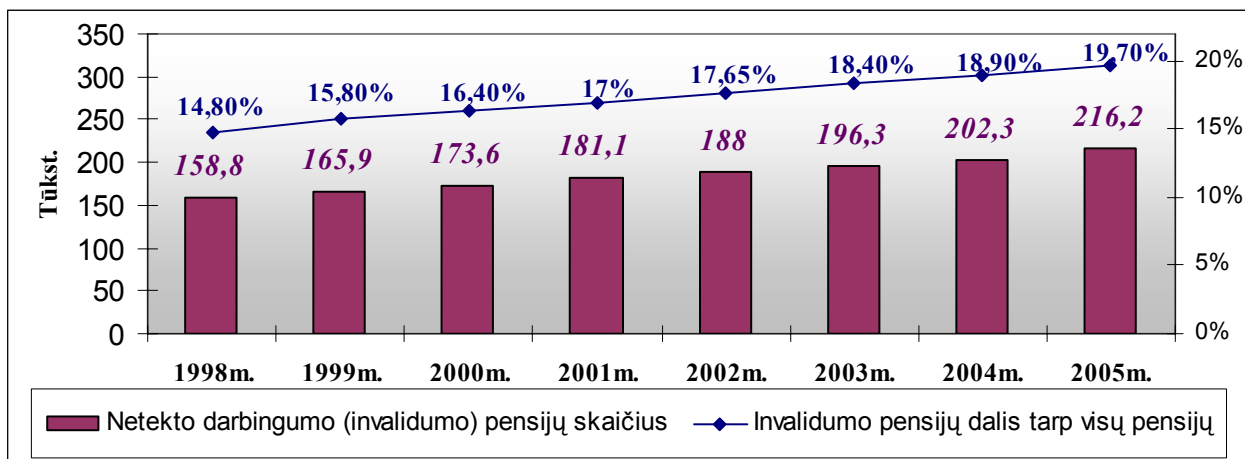
35 pav. Bedarbių dalis tarp 55 -64 metų amžiaus gyventojų

Šaltinis: www.std.lt

Matome, jog minėtos grupės bedarbių iki pat 2004 m. didėjo.

5.2.2. Netekto darbingumo (invalidumo) pensijų skaičiaus didėjimas

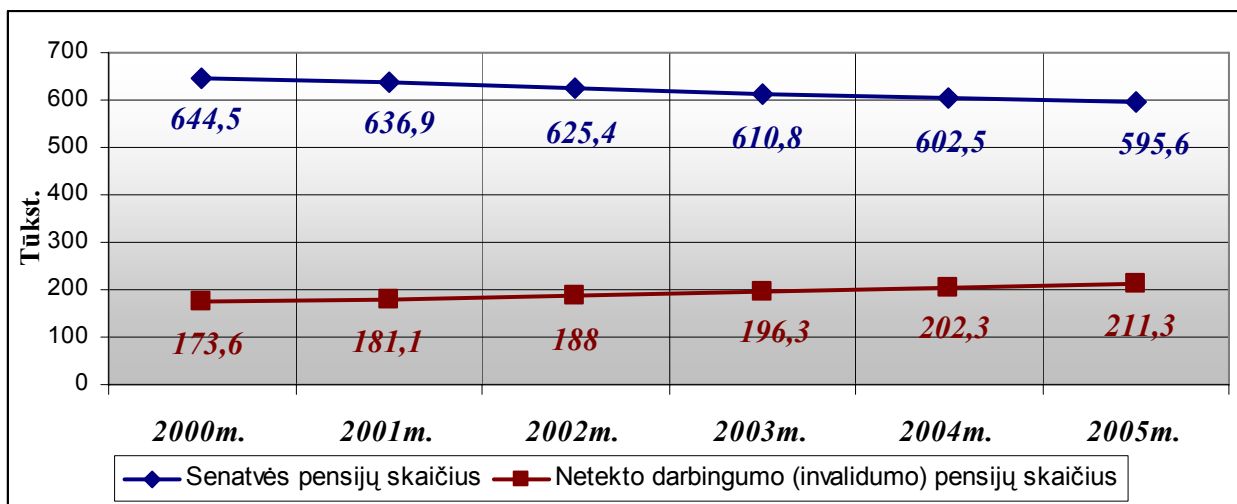
Žmonių, pripažintų invalidais, skaičius mūsų šalyje kasmet auga. Ir ne vien dėl to, kad daugėja ligonių. Daugelis žmonių, netekę darbo, praranda pajamų šaltinį, patiria gyvenimo lygio smukimą, psichologinį diskomfortą. „Sodros“ duomenimis mokamų netekto darbingumo (invalidumo) pensijų skaičius nuolat auga.

36 pav. Netekto darbingumo (invalidumo) pensijos

Šaltinis: www.sodra.lt

Netekto darbingumo (invalidumo) pensijų gavėjų ratas nuolat ir gana tolygiai didėja. Nuo 2000 m. iki 2005 m. šių pensininkų pagausėjo net 37,7 tūkst., skaičiaus augimas sudaro 17,9 proc., tuo tarpu senatvės pensininkų 2000 m. buvo 644,5 tūkst., o 2005 m. – 595,6 tūkst. asmenų, t.y. pastarųjų skaičius sumažėjo 48,9 tūkst., skaičiaus mažėjimas sudaro 7,6 proc. (netekto darbingumo pensininkų skaičiaus augimą gali įtakoti pensinio amžiaus ilginimas).

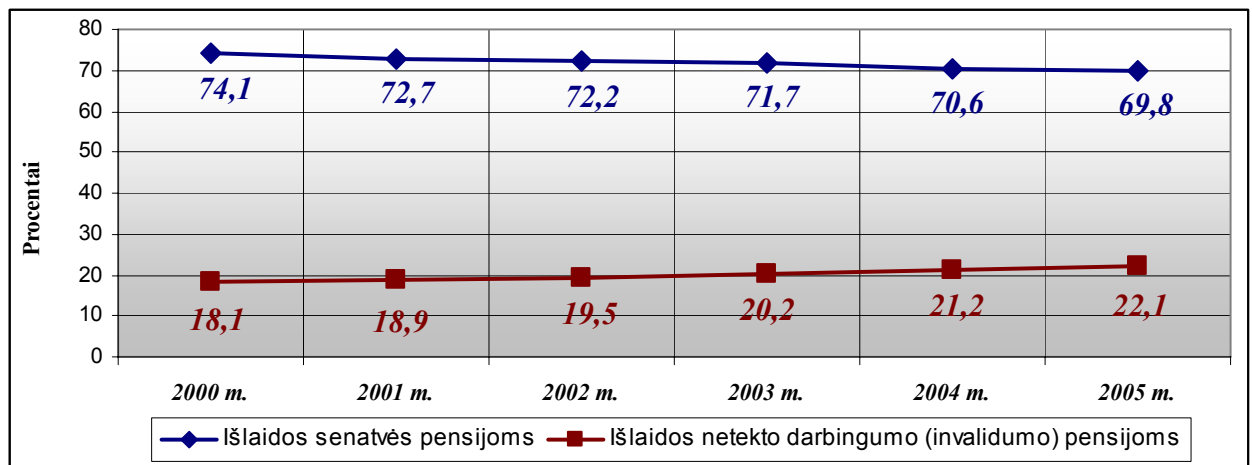

37 pav. Senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijų skaičius

Šaltinis: www.sodra.lt

Nuo 2000 m. netekto darbingumo (invalidumo) pensininkų pagausėjo net 37,7 tūkst., skaičiaus augimas sudaro 17,9 proc., tuo tarpu senatvės pensininkų 2000 m. buvo 644,5 tūkst., o 2005 m. – 595,6 tūkst. asmenų, t.y. pastarųjų skaičius sumažėjo 48,9 tūkst., skaičiaus mažėjimas sudaro 7,6 proc. Netekto darbingumo (invalidumo) pensininkų gausėjimo tempas žymiai spartesnis palyginus su senatvės pensininkų rato mažėjimo tempu.

Didėjantis netekto darbingumo (invalidumo) pensijų gavėjų ratas kasmet iš VSD fondo biudžeto pareikalauja didesnių lėšų. Palyginkime, kaip didėjo fondo biudžeto išlaidos senatvės pensijoms ir išlaidos netekto darbingumo (invalidumo) pensijoms.

38 pav. VSD fondo biudžeto išlaidos senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijoms
Šaltinis: www.sodra.lt

Diagramos rodo, jog pensijų gavėjų skaičius tiesiogiai įtakoja fondo biudžeto išlaidas atitinkamai pensijų rūšiai. Palyginus 2000 m. ir 2005 m. fondo biudžeto išlaidas vienos ir kitos rūšies pensijoms matome, jog sumažėjus senatvės pensininkų skaičiui, išlaidos senatvės pensijoms sumažėjo 4,3 proc.; padaugėjus netekto darbingumo (invalidumo) pensininkų, išlaidos šiai pensijų rūšiai taipogi padidėjo 4 proc.

Remiantis gyventojų skaičiaus prognozėmis galima daryti prielaidą, kad senatvės pensininkų skaičiaus mažėjimas bus jaučiamas vykstant pensinio amžiaus ilginimo procesui. Jį pristabdžius, palaipsniui ims reikštis ankstesnės šių pensininkų rato gausėjimo tendencijos. Prognozuoti netekto darbingumo (invalidumo) pensininkų skaičių yra gana sudėtinga. Atsižvelgiant į dabartinę šios grupės tolygaus augimo tendenciją, galima spėti, jog artimiausiais metais situacija keisis nežymiai.

5.3. Pensijų sistema

5.3.1. Lietuvos pensijos sistemos kūrimosi ypatumai

Vienas aktualiausių valstybės vidaus politikos klausimų – valstybinės senatvės pensijos. Valstybinių pensijų egzistavimas grindžiamas socialiniu draudimu. Lietuvos pensijų sistema remiasi privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu. Dirbantys žmonės moka įmokas į specialų Valstybinio socialinio draudimo fondą, ir jos iš karto išmokamos teisę į pensiją įgijusiems asmenims. Tokios lėšų persikirstymu tarp kartų principu paremtos sistemos vadinamos einamųjų įmokų ir išmokų sistemomis (pay-as-you-go, PAYG).

Tokio modelio – PAYG - pensijų sistemos atsirado Europoje (Vokietijoje) tuo metu, kai darbo jėga buvo koncentruota didelėse įmonėse, žmonės, išėję į pensiją, gyveno trumpai, gimstamumas buvo didelis. Tuomet didelis dirbančiųjų skaičius nesunkiai uždirbo pensijas mažesniai skaičiui pensininkų, kurių gyvenimo trukmė buvo nedidelė.¹ Ilgainiui ir ekonominė, ir demografinė situacija pasikeitė. Šiandien gyvename nebe industrinėje, o žinių visuomenėje, darbo formos tampa vis įvairesnės, darbuotojai mobilesni, žmonės gyvena ilgiau, gimstamumas mažėja, pastaruoju metu Lietuvoje net ima trūkti darbo jėgos. Šios aplinkybės verčia valstybę ieškoti būdų, kaip išvengti pensijų sistemos krizės.

Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria Lietuvos pensijų sistema yra gana žemos pensijos, didelis pajamų persikirstymas, stiprėjanti visuomenės senėjimo tendencija.

Dominuojanti PAYG pensijų sistema nėra efektyvi, jos trūkumai tampa vis akivaizdesni. Didžiausia sistemos yda yra ta, kad ją gana lengva įvesti, bet labai sudėtinga jos atsisakyti, nes ją įvedus, nemokėję įmokų žmonės, gauna išmokas, o sistemą naikinant, įmokas mokėjusieji turėtų negauti išmokų. Tokia situacija socialiai yra visiškai nepriimtina. Todėl nepaisant esminio ir greito sistemos keitimo poreikio reformos gali būti tik palaipsnės.

Pastarasis dešimtmetis ir valstybinių socialinio draudimo pensijų sistemai, ir visai valstybinio socialinio draudimo sistemai buvo išbandymų laikotarpis. 1994 m. priimtas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas² buvo pirmasis žingsnis reformuojant pensijų sistemą. Buvo siekta paskatinti žmones dalyvauti pensijų sistemoje, aiškiai susieti mokamas įmokas ir gaunamas išmokas, pensijų dydį diferencijuoti pagal sumokėtas įmokas.

Reformuojant pensijų sistemą buvo įvesta nauja pensijos skaičiavimo formulė. Pagal šią formulę skaičiuojama pensija susideda iš dviejų dalių: pagrindinės ir papildomos.

Pagrindinę pensijos dalį sudaro bazinė pensija, nustatoma Vyriausybės priklausomai nuo kainų indekso kilimo.

¹ Steponavičienė G. Pensijų sistema// Knyga 2004 – 2008 Seimo nariams ir rinkėjams.- Vilnius: LLRI, 2004. P. 201.

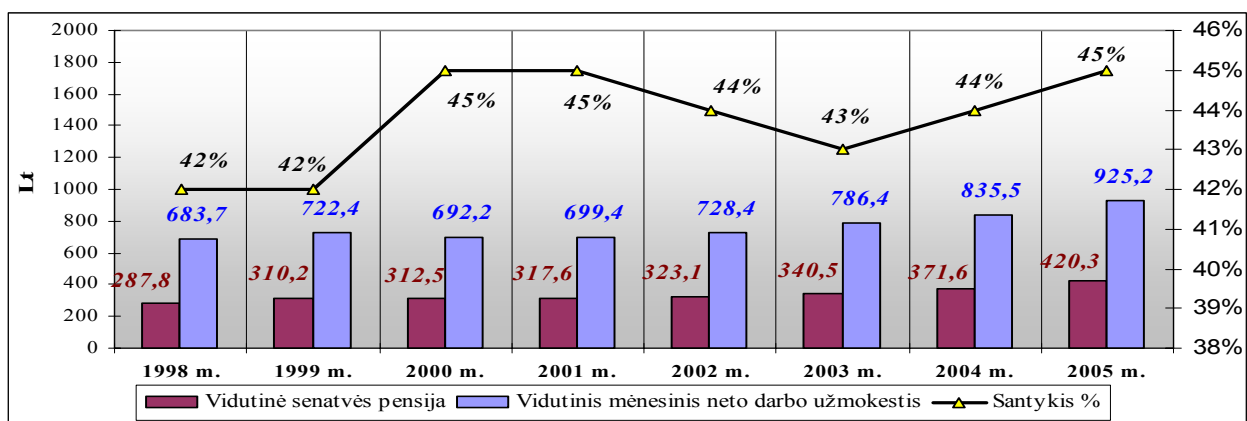
² Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. Valstybės žinios.1994, Nr. 59-1153.

Papildoma pensijos dalis skaičiuojama kiekvienam apdraustajam individualiai. Papildomos pensijos dydis priklauso nuo trijų koeficientų, t.y.: darbo stažo trukmė, koeficientas, parodantis apdraustojo asmens darbo užmokesčio santykį su šalies darbo užmokesčio vidurkiu ir dabartinės šalies draudžiamosios pajamos (t.y. pajamos, nuo kurių priskaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos).

Visoje pensijų formulėje (bazinė plus papildoma) yra dvi pensijų indeksavimo priemonės – bazinė pensija, keičiama pagal kainų indeksą ir draudžiamosios pajamos.

Kadangi pagrindinę pensijos dalį sudaro bazinė pensija, formulė yra smarkiai perskirstomoji. Nors daugiausiai įmokų sumoka didesnes pajamas gaunantys asmenys, jie gauna santykinai kur kas mažesnę pensiją nei mažas pajamas turintys apdraustieji. Jei pagal šią formulę suskaičiuotume darbo užmokesčio pakeitimo pensija koeficientą asmeniui, uždirbančiam penkis kartus daugiau nei šalies vidurkis, darbo užmokesčio pakeitimo pensija koeficientas būtų vos 18 proc., tuo tarpu kai žmogui, gaunančiam minimalią algą, pensija sudarytų 48 proc. jo uždarbio, nors pastarasis būtų įmokėjęs 10 kartų mažiau įmokų nei pirmasis asmuo.¹

Lyginant vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio mėnesinio neto darbo užmokesčio rodiklius, pastebima, kad šių dydžių santykis per nagrinėjamą laikotarpį keitėsi labai nežymiai, didesnis 3 proc. augimas užfiksuotas tik 2000 m., nuo 2003 m. jis didėja tolygiai, po 1 proc.

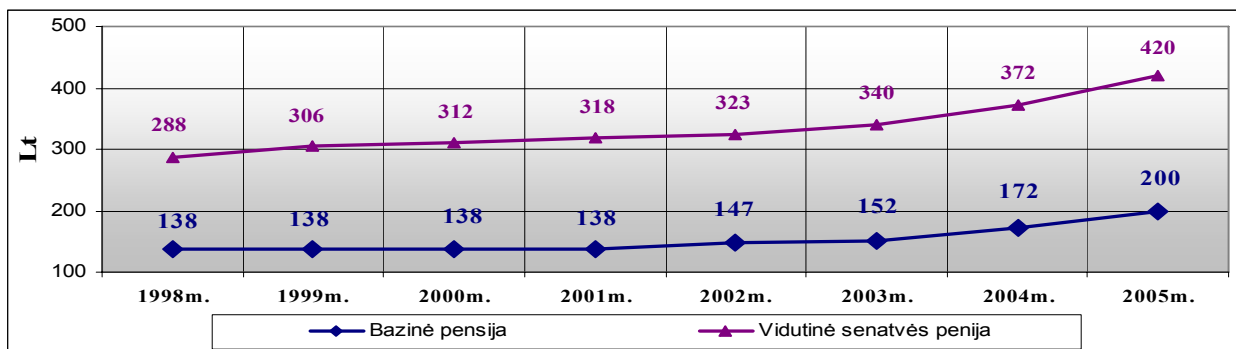

39 pav. Vidutinės senatvės pensijos ir vidutinio neto darbo užmokesčio dinamika
Šaltinis: www.std.lt

Dirbantieji, mokėdami įmokas į VSD fondą, nemato tiesioginio ryšio tarp savo įmokų ir būsimos pensijos. Tai menkina paskatas dalyvauti valstybinio socialinio draudimo sistemoje, skatina įmokų mokėjimo vengimą (priimama dirbti oficialiai neįforminus darbo santykių), pajamų slėpimą.

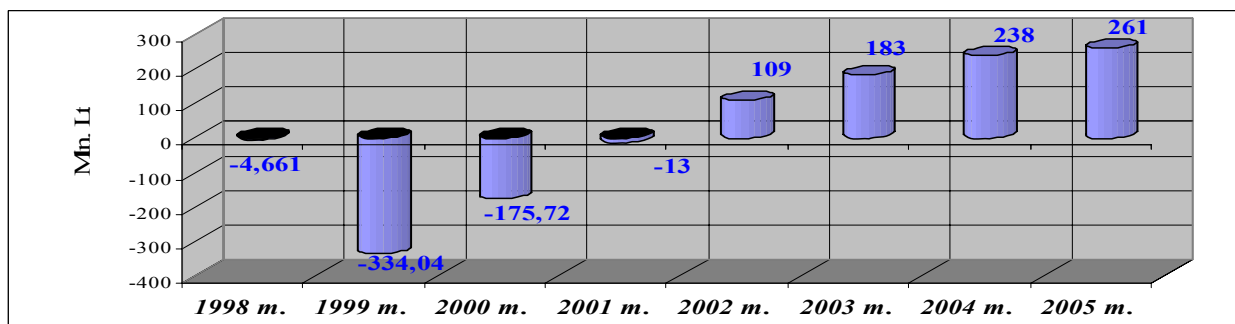
¹ Plačiau - Dzikevičius A. Lietuvos pensijų sistemos tobulinimas. - www.finansai.tripod.com

Taigi valstybinio socialinio draudimo pensijos išliko gana mažos ir ilgą laiką nebuvo galimybių jas didinti, nes VSD fondo biudžetas iki 2002 m. buvo deficitinis. Palyginkime bazinės pensijos, vidutinės senatvės pensijos augimą ir VSD fondo biudžeto dinamiką.

40 pav. Bazinės ir vidutinės senatvės pensijos dinamika

Šaltinis: www.sodra.lt

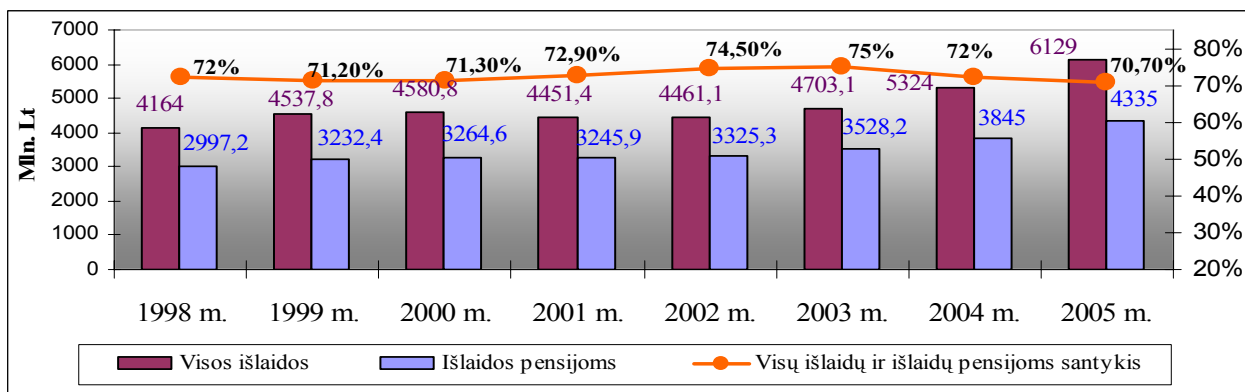

41 pav. VSD fondo biudžeto grynasis rezultatas

Šaltinis: www.sodra.lt

Iš paveikslo matyti, kad didžiausias nepriteklus VSD fondo biudžete buvo 1999 m., kuomet biudžeto deficitą sudarė net 334 mln. Lt, 2000 m. jis sumažėjo daugiau nei per pusę, siekė apie 176 mln. Lt. Biudžeto augimo tendencija išliko iki 2005 m. Nuo 2002 m. surenkamas perteklinis biudžetas leido didinti visų pirmą bazinę pensiją iki 147 Lt, tai savo ruožtu atsiliepė vidutinės senatvės pensijos augimui.

Palyginkime nagrinėjamu laikotarpiu VSD fondo visus išlaidas ir išlaidas pensijoms.

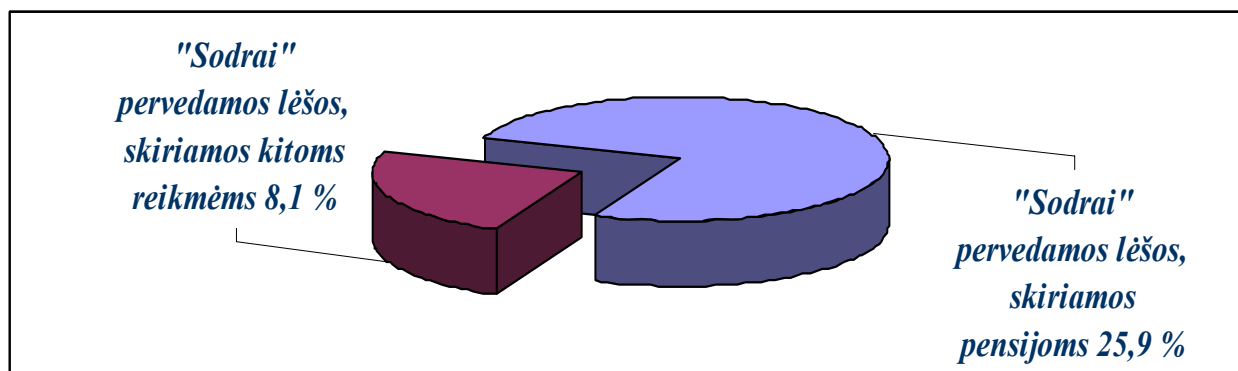
42 pav. VSD fondo visos išlaidos ir išlaidų pensijoms dalis

Šaltinis: www.sodra.lt

5.3.2. Dabartinė Lietuvos pensijų sistema

Dabartinę Lietuvos pensijų sistemą sudaro trys pakopos.

I pakopa yra valstybinis socialinis pensijų draudimas, t.y. „Sodros“ pensija. Dirbantys asmenys (3 proc. nuo atlyginimo) ir jų darbdaviai (31 proc.) moka 34 proc. mokesčius „Sodrai“. Didesnė dalis to mokesčio 25,9 proc. iš karto paskirstoma dabartiniams pensininkams.

43 pav. 34 proc. „Sodros“ įmokos paskirstymas dalyvaujant I-ojoje pensijų sistemos pakopoje

Šaltinis: sudaryta autorės

Dirbantys asmenys, įgiję teisę į pensiją, taip pat savo pensijas gaus. Toks modelis veikė gana sėkmingai, tačiau pailgėjus gyvenimo trukmei, pensininkų skaičius, lyginant su dirbančiųjų skaičiumi taip pat ženkliai padidėjo. Dėl minėtos priežasties mokesčiai dirbantiems gyventojams gana dideli, o pensijos mažos. Nei viena socialinė grupė – nei mokesčių mokėtojai, nei pensijų gavėjai – nėra patenkinta. Taigi tapo aišku, pensijų sistemą būtina reformuoti.

II pakopa – 2004 sausio 1 dieną įvesta papildomos pensijos dalies kaupimo sistema. Tai yra fiksuotų įmokų sistema, finansuojama valstybinio socialinio draudimo įmokos dalimi, iki 2007 m. padidėsiančia nuo 2,5 proc. iki 5,5 proc.

9 lentelė

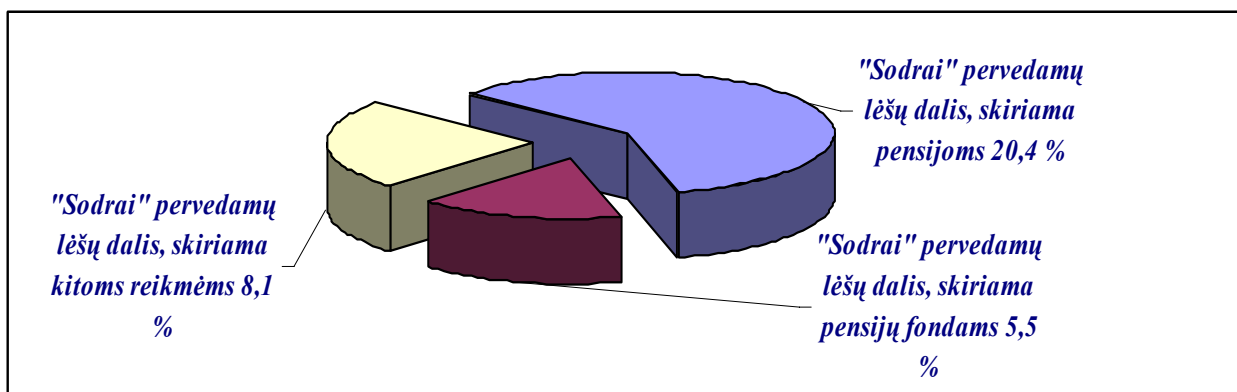
Metai	Iki 2004 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m. ir vėlesniais
Įmokos „Sodrai“	34%	31.5%	30.5%	29.5%	28.5%
Įmokos į sąskaitą pensijų fonde	-	2.5%	3.5%	4.5%	5.5%

Socialinio draudimo įmokos paskirstymas dalyvaujant II –oje pakopoje

Šaltinis: www.pensijusistema.lt

Apdraustojo asmens ir jo darbdavio valstybinio socialinio draudimo dalys išlieka nepakitusios, atitinkamai 3 proc. ir 31 proc. . Nuo 2007 m. iš gaunamo 34 proc. valstybinio

socialinio draudimo mokesčio tik 20,4 proc. „Sodra“ iš karto paskirstys esamiems pensininkams. 5,5 proc. mokesčio dalis bus pervedama ir kaupiama privačiuose pensijų fonduose.

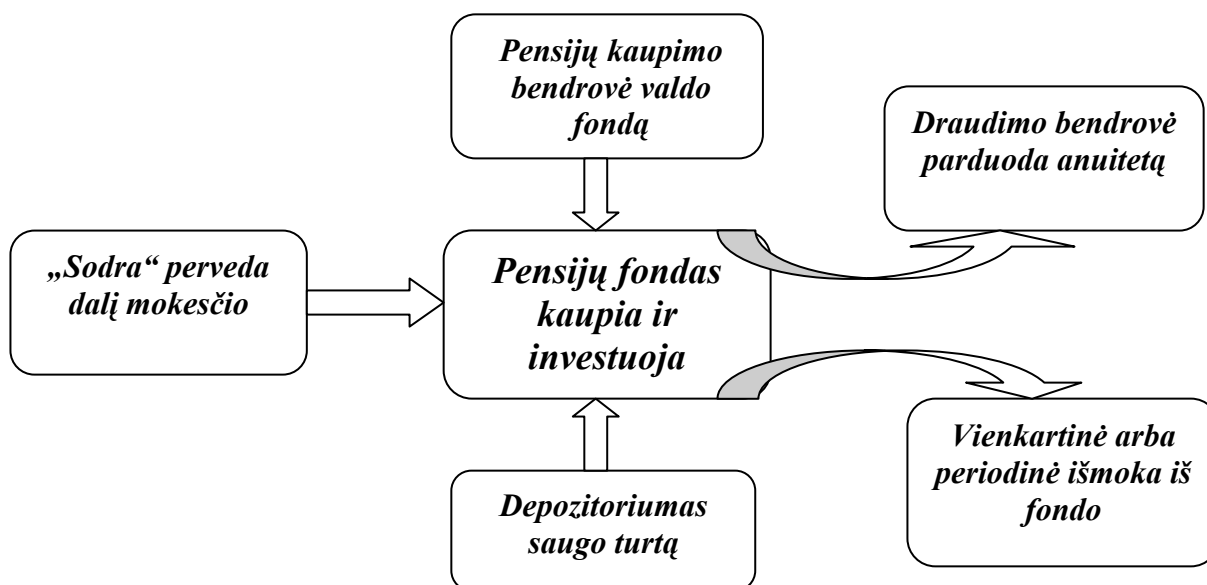

44 pav. 34 proc. „Sodros“ įmokos paskirstymas dalyvaujant II -ojoje pensijų sistemos pakopoje

Šaltinis: sudaryta autorės

Pensijų fondai veikia pagal tokią schemą.

4 schema

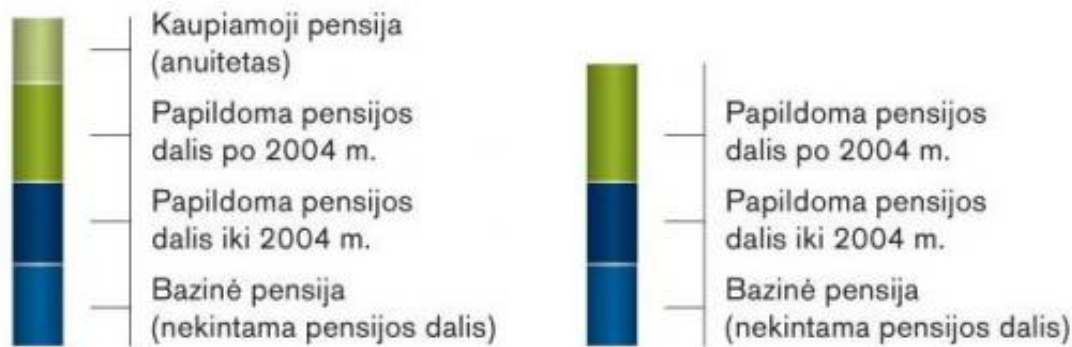
Pensijų fondo veikimo schema

Šaltinis: www.pensijusistema.lt

II pakopoje gali dalyvauti visi apsidraudę pagal valstybinio socialinio draudimo pensijų sistemą ir nesukakę įstatymų numatyto pensinio amžiaus. Išėjęs į pensiją naujosios pensijų sistemos dalyvis pensiją gaus iš dviejų šaltinių – pensijos dalį iš „Sodros“ ir anuitetą (vienodų sumų išmoką iki gyvos galvos) iš pensijų fondo.

Valstybinio socialinio draudimo pensiją sudaro dvi dalys. Pagrindinė (bazinė) dalis, kurios dydis priklauso tik nuo draudimo stažo nuo 2006 m. liepos 1 dienos yra 230 Lt. Papildoma pensijos dalis priklauso ir nuo stažo, ir nuo mokėtų įmokų, ji skaičiuojama pagal įstatymu nustatytą formulę.¹ Mokant mažiau įmokų „Sodrai“ sumažėja tik papildoma pensijos dalis, bazinės pensijos dydžiui tai neturi įtakos.

Papildoma pensijos dalis už dalyvavimo laikotarpį bus mažinama pagal kaupiamųjų įmokų ir įmokų socialinio draudimo papildomai pensijos daliai dydžių santykį.

45 pav. Pensijos dydžio skirtumas dalyvaujant II-oje pakopoje ir I-oje pakopoje

Šaltinis: www.pensijusistema.lt

Kaupimo pensijos dydis priklauso nuo mokamų įmokų dydžio ir kaupimo trukmės – kuo didesnės įmokos ir ilgesnis laikotarpis, tuo daugiau galima sukaupti. Pensijų fondo uždirbamų palūkanų dydis taip pat turi reikšmės, tačiau nuo didesnių ir ilgiau mokamų įmokų ir palūkanos būna didesnės.

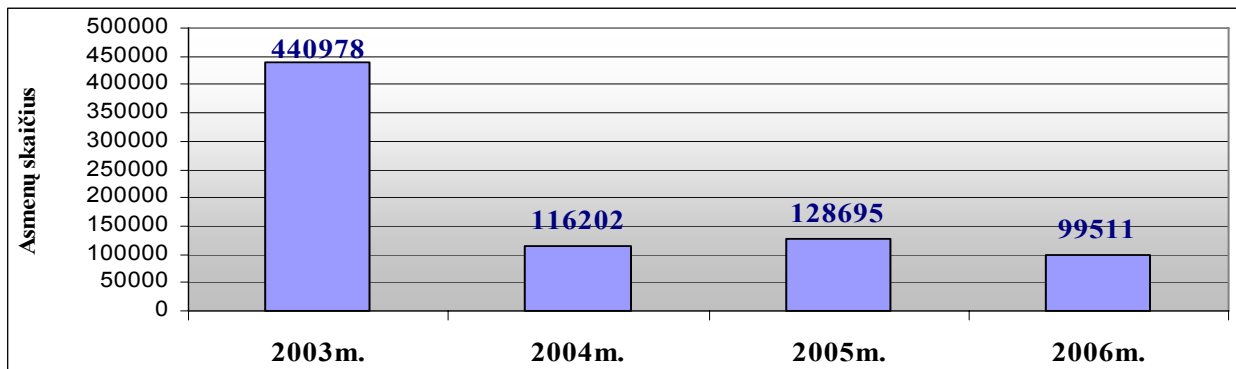
Pasaulio patirtis rodo, kad kaupimo būdu paremtos pensijų sistemos garantuoja didesnes, nei gaunamas iš valstybinių perskirstomųjų sistemų pensijas, nekeičiant įmokų tarifo. Pagrindinė priežastis – akumuliacijos efektas – įmokos investuojamos ir per didesnę laiko tarpą gaunamas didesnis uždarbis.

III pensijų sistemos pakopa – pensijos, paremtos savanoriško kaupimo principu. Šioje pakopoje gali dalyvauti visi norintys, nepriklausomai nuo to, ar asmuo dalyvauja I-oje ir II-oje pakopoje.

Apibendrinus, galima teigti, jog VSD fondo biudžetą gali įtakoti II-ojoje pensijų pakopoje dalyvaujančių skaičius, III-oji pakopa nėra susijusi su valstybiniu socialiniu draudimu.

¹ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. 21 straipsnis. Valstybės žinios. 1994, Nr. 59-1153.

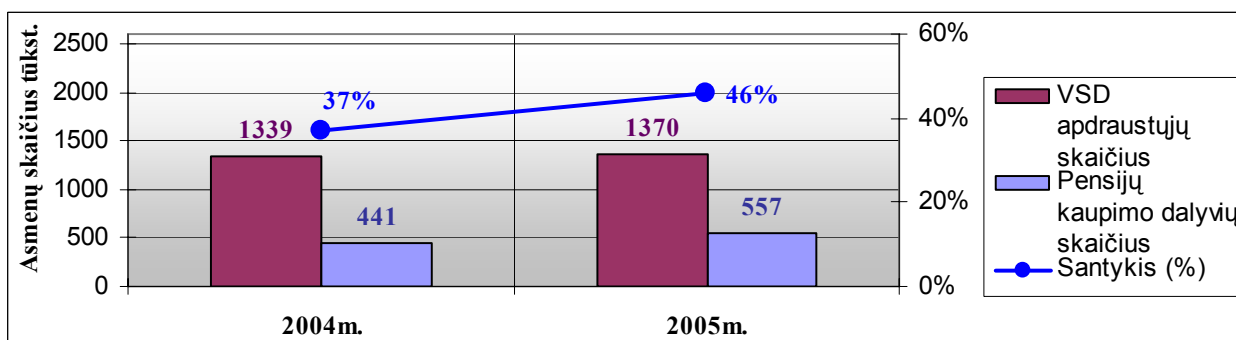
2004 m. pradėjusi veikti pensijų reforma – bandymas šalia einamojo finansavimo principu paremtos pensijų sistemos kurti naują, kaupimo ir lėšų investavimo principu paremtą pensijų sistemą. Pirmosios sutartys tarp asmenų, dalyvaujančių pensijų kaupimo sistemoje, ir pensijų kaupimo bendrovių „Sodros“ pradėtos registruoti 2003 m. 2003 -2006 m. laikotarpiu sutarčių sudarymo situacija atrodė taip:

46 pav. Per metus užregistruotų pensijos kaupimo dalyvių skaičius

Šaltinis: www.sodra.lt

Pirmajame etape, t.y. 2003 m. pensijų kaupimo sutarčių užregistruota daugiausiai, tačiau palyginus 2004 m. ir 2005 m. rezultatus, galima daryti išvadą, jog pensijų kaupimas įgauna populiarumą. Pastebimas ženklus pensijų kaupimo dalyvių rato gausėjimas.

47 pav. VSD apdraustieji ir pensijų kaupimo dalyviai

Šaltinis: www.sodra.lt

Lyginant 2004 ir 2005 m. pokytis akivaizdus. 2005 m. beveik pusė visų VSD apdraustųjų buvo užregistruoti kaip pensijų kaupimo dalyviai. Didėjant pensijų kaupimo dalyvių skaičiui, didėja ir VSD fondo lėšos, pervedamos pensijų fondams. 2004 m. iš VSD fondo pensijų fondams pervesta 173 mln. Lt, tai sudarė 3,2 proc. visų VSD fondo išlaidų; 2005 m. pensijų fondams pervesta 308 mln. Lt, tai jau sudarė 5,02 proc. visų VSD fondo išlaidų. Iki 2007 m. pensijų fondams pervedamų lėšų dydis priklauso nuo pensijų kaupime dalyvaujančių skaičiaus ir taip pat nuo įmokos pensijų fondams tarifo didėjimo (įmokos tarifas nuo 2007 m. nesikeis 5,5 proc.). Nuo 2007 m. pensijų fondams pervedamų lėšų dydis svyruos priklausomai nuo dalyvausiančių pensijų kaupime skaičiaus.

VSD fondo biudžetas iki tam tikro momento dėl pradėto pensijų kaupimo patirs vien išlaidas. Situacija keisis tik tuomet, kai dalis dalyvavusiųjų pensijų kaupime sukaks pensinį amžių ir iš VSD fondo jiems bus pradėtos mokėti senatvės pensijos, kurių dydis bus mažesnis (priklausys nuo pensijų kaupimo dalyvavimo laiko). Remiantis pensijų kaupimo sistemos statistika, 2005 m. 4904 pensijų kaupimo sistemoje dalyvavę asmenys buvo vyresni nei 55 m., vadinasi ta grupė pensinį amžių sukaks 2010 m. ir vėliau, tada atsiras pirmieji senatvės pensininkai, gausiantys pensijas iš „Sodros“ ir iš pensijų fondų. Nuo to laiko VSD fondo išlaidos pensijoms turėtų mažėti (skirtumas neturėtų būti didelis, nes ši amžiaus grupė yra palyginus maža ir jos dalyvavimo pensijų kaupime laikotarpis trumpas).

10 lentelė

Amžius	Iki 25 m.	25-35 m.	35-44 m.	45-54 m.	Daugiau nei 55 m.
Pensijų kaupimo dalyvių skaičius	106729	233825	223830	111690	4904
Pensinio amžiaus sukakties metais	Nuo 2041 m.	Nuo 2031 m.	Nuo 2021 m.	Nuo 2011 m.	Nuo 2010 m.

Pensijų kaupimo dalyvių išėjimo į pensiją metai

Šaltinis: www.pensijusistema.lt

Ryškesnių pokyčių dėl pensijų kaupimo dalyvių išėjimo į pensiją galima tikėtis 2011 m., kuomet pensinį amžių sukaks gausesnė 45-54 m. pensijų kaupimo dalyvių grupė.

IŠVADOS

Atlikus tyrimą ir įvertinus gautus apibendrinimus bei rezultatus, prieita prie tokių išvadų.

1. Socialinis draudimas kaip viena svarbiausių visuomenės socialinės apsaugos dalių garantuoja apdraustam ir socialinę riziką patyrusiam asmeniui teisę gauti socialinio draudimo išmoką. Pabrėžtina, jog išmoka mokama be papildomo materialinių sąlygų ar asmens pajamų lygio patikrinimo.

2. Socialinio draudimo sistemos veikla yra sąlygota šalies pasirinkto socialinės politikos modelio. Lietuvos socialinės politikos modelis paremtas „bismarkiniu-korporatyviuoju“ principu, t.y. socialinių išmokų dydis priklauso nuo darbo stažo ir iki socialinės rizikos atsiradimo buvusių pajamų dydžio.

3. Socialinio draudimo politika Lietuvoje vykdoma Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Lietuvos Respublikos Socialinės pasaugos ir darbo ministerijos. Valdymas deleguojamas teritoriniu principu: socialinis draudimas vykdomas valdybai finansiškai atsakinguose teritoriniuose skyriuose.

4. Valstybinio socialinio draudimo finansų pagrindą sudaro savarankiškas Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas, sudaromas vieneriems metams, kuris nėra įtraukiamas į valstybės ar savivaldybių biudžetus. Fondo biudžeto pajamos labiausiai priklauso nuo: VSD įmokų mokėtojų (apdraustųjų) skaičiaus, darbo užmokesčio lygio, VSD įmokų tarifų ir kt. Fondo išlaidas lemia: išmokų gavėjų (pensininkų, pašalpų gavėjų) skaičius, pensijų sistemos efektyvumas ir kt.

5. VSD pajamų dalį įtakojantis apdraustųjų skaičius svyruoja priklausomai nuo gyventojų skaičiaus, kuri sąlygoja gimstamumo ir mirtingumo rodikliai bei tarptautinės gyventojų migracijos mastai. Tiesiogiai apdraustųjų skaičių taip pat įtakoja šalies gyventojų užimtumas.

- Apžvelgus pastarųjų metų šalies demografines tendencijas, nustatyta, kad bendras gyventojų skaičius šalyje mažėja dėl kelių priežasčių:
 - neigiamai gyventojų skaičių veikia nuo 1995 m. išliekantis neigiamas gyventojų saldo, mirtingumo rodiklis viršija gimstamumo rodiklį;
 - padidėję emigracijos mastai mažina bendrą gyventojų skaičių.
- Gyventojų skaičiaus ir gyventojų sudėties pagal amžių analizė parodė, jog Lietuvoje mažėjant bendram gyventojų skaičiui, vyksta kokybiniai gyventojų sudėties pokyčiai – iki 40 metų amžiaus gyventojų dalis visuomenėje (su nežymiomis išimtimis) mažėja, tuo tarpu vyresnių nei 40 metų amžiaus žmonių dalis šalyje auga. Gauti rezultatai rodo, jog minėti gyventojų sudėties kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai ateityje gali neigiamai įtakoti VSD apdraustųjų, t.y. įmokų mokėtojų ir VSD išmokų gavėjų santykį, tai savo ruožtu gali sąlygoti VSD fondo biudžeto deficitą.

- Aukštas gyventojų užimtumo lygis ir žemas nedarbo lygis – viena svarbiausių valstybės socialinės ekonominės raidos sąlygų, užtikrinančių taip pat žmogaus teisių į socialinę apsaugą įgyvendinimą. Užimtumas yra vienas iš ekonominių veiksnių, tiesiogiai įtakojančių valstybinio socialiniu draudimu apdraustųjų skaičių, kuris nulemia VSD fondo biudžeto pajamų dalies dydį. Nedarbo įtaka valstybiniam socialiniam draudimui yra dvejopa, t.y. nedarbo lygio pokyčiai atsiliepią fondo biudžeto pajamų daliai ir išlaidų daliai. Mažėjant nedarbo lygiui, didėja užimtumas, tuo pačiu didėja VSD apdraustųjų skaičius ir fondo biudžeto pajamos. Kita vertus, didėjant nedarbo lygiui auga VSD fondo išlaidos draudimui nuo nedarbo. Tyrimas parodė, jog 2001 m. šalies ūkyje įvyko esminių pokyčių: prasidėjo užimtumo lygio augimas, ėmė tolygiai mažėti nedarbo lygis, pastebimas valstybinio socialiniu draudimu apdraustųjų skaičiaus augimas – visa tai 2002 m. užtikrino VSD fondo biudžeto pajamų dalies žymų augimą. Nuo 2002 m. VSD fondo biudžeto pajamų dalis viršija išlaidų dalį, t.y. biudžetas yra perteklinis. Remiantis išliekančia užimtumo lygio augimo ir nedarbo lygio mažėjimo tendencija, galima daryti prielaidą, kad ir ateinančiais metais VSD fondo pajamos viršys išlaidas.

6. Darbo užmokestis – vienas svarbiausių šalies ekonominio išsivystymo rodiklių. Atlikus tyrimą paaiškėjo, jog VSD fondo biudžeto pajamų dalis tiesiogiai priklauso nuo VSD apdraustųjų darbo užmokesčio pokyčių bei šios kategorijos grupės sudėties pagal darbo užmokesčio lygį. Pastarųjų metų darbo užmokesčio lygio augimas ir VSD apdraustųjų, gaunančių didesnius atlyginimus skaičiaus augimas buvo du svarbiausi veiksniai, nulėmę perteklinio VSD biudžeto surinkimą.

7. VSD fondo biudžeto išlaidų dalį labiausiai įtakoja: išmokų (pensijų) gavėjų skaičius, pensijų sistemos efektyvumas. Panagrinėjus pensijų gavėjų skaičių įtakojančius veiksnius, nustatyta, jog pastaraisiais metais pensininkų skaičius buvo reguliuojamas dviem būdais. Visų pirma šios grupės dydžio svyravimą nulėmė nuo 1995 m. įvestas pensinio amžiaus ilginimas, kuris akivaizdžiai leido sulėtinti senatvės pensijų gavėjų rato augimą. Per 1995 – 2005 m. laikotarpį senatvės pensininkų skaičius sumažėjo net 62 tūkst. asmenų. Ateities prognozių apžvalga parodė, jog minėtas pensininkų skaičiaus mažėjimas yra tik trumpalaikis, jaučiamas tik vykstant pensinio amžiaus ilginimo procesui, pastarąjį sustabdžius, šios kategorijos asmenų skaičius visuomenėje ims augti.

8. Kitas svarbus pensininkų skaičių įtakojančias veiksnys - progresuojančio gyventojų senėjimo tendencija. Nustatyta, jog ilgėjant gyvenimo trukmei, mažėjant gimstamumui vyresnio amžiaus (nuo 60 metų) žmonių dalis visuomenėje didėja. Tolimesnėje perspektyvoje šis demografinis reiškinys neigiamai veikdamas dirbančiųjų ir išlaikytinių (pensininkų) skaičiaus santykį, gali pareikalauti iš VSD fondo biudžeto vis didesnių lėšų pensininkams išlaikyti. Greta numatomo senatvės pensininkų rato gausėjimo jau dabar akivaizdus netekto darbingumo

(invalidumo) pensijų gavėjų skaičiaus augimas, kuris taip pat didina bendrą pensininkų skaičių ir atitinkamai sąlygoja didesnes fondo išlaidas pensijoms.

9. Pensijų sistemos reforma ir nuo 2004 m. įvesta pensijos dalies kaupimo sistema VSD fondo biudžetui iki tam tikro momento turės tik neigiamos įtakos. Pensijų fondams VSD fondo lėšos pervedamos jau dabar, tačiau fondo išlaidos dabartiniams pensininkams dėl dalyvavimo kaupimo sistemoje kol kas nesumažėjo. Prognozuojama, kad situacija keisis tik tuomet, kai dalis dabar dalyvaujančių pensijų kaupimo sistemoje sukaks pensinį amžių. Tuomet iš VSD fondo jiems bus pradėtos mokėti senatvės pensijos, kurių dydis priklausomai nuo pensijų kaupime dalyvavimo laiko bus mažesnis, palyginus su dalyvavusių tik I-ojoje pensijų sistemos pakopoje pensijomis. Remiantis atliktu tyrimu nustatyta, jog VSD fondo biudžetas dėl įvestos pensijų kaupimo sistemos mažesnių išlaidų pensijoms turės apie 2011 m.

10. Apibendrinant gautus rezultatus ir vadovaujantis dabartinėmis ekonominių ir socialinių rodiklių kitimo tendencijomis, galima teigti, jog valstybinį socialinį draudimą užtikrinanti institucija „Sodra“ artimiausiais metais sugebės išlikti finansiškai stabili dėl įsitvirtinusių užimtumo lygio augimo, nedarbo lygio mažėjimo bei darbo užmokesčio didėjimo tendencijų. Kitą dešimtmetį dėl gilėjančio gyventojų senėjimo bei nustatyto pensinio amžiaus ribos galimas pensininkų skaičiaus augimas, tačiau pradėsiančios reikštis pensijų kaupimo sistemos veiklos pasekmės turėtų sumažinti „Sodros“ išlaidas pensijoms.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas// Valstybės žinios. 2004, Nr. 4-26.
2. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. Valstybės žinios. 2003, Nr. 75-3472.
3. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5511.
4. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2006 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas// Valstybės žinios. 2005, Nr.150-5464.
5. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymas// Valstybės žinios.2001, Nr. 91-3190.
6. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas// Valstybės žinios. 1991, Nr. 17-447.
7. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas// Valstybės žinios. 1994, Nr. 59-1153.
8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. birželio 14 d. nutarimas Nr. 647 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“// Valstybės žinios. 2005, Nr. 75-2725.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas Nr. 512 „Dėl valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos padidinimo ir einamųjų 2006 metų draudžiamųjų pajamų dydžių patvirtinimo“// Valstybės žinios. 2006, Nr. 62-2281.
10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. kovo 27 d. nutarimas Nr. 361 „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio didinimo“// Valstybės žinios. 2005, Nr. 45-1444.
11. Ališauskaitė-Paulavičienė J. Socialinio ir sveikatos draudimo mokesčiai per 2 savaites. – Vilnius: Pačiolis, 2004.
12. Bernotas D., Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. – Vilnius: LTU leidybos centras, 2003.
13. Čepinskis J., Raškinis D. Draudimo veikla. – Kaunas Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004.
14. Čepinskis J., Raškinis D., Stankevičius R., Šernius A. Draudimas. – Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 1999.
15. Grigas R. Socialinių įtampų Lietuvoje laukai. – Vilnius, 1998.
16. Guogis A. Socialinės politikos modeliai. – Vilnius: Eugrimas, 2000.
17. Guogis A., Bernotas D., Ūselis D. Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą. – Vilnius: Eugrimas, 2000.
18. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: Judex, 2002.

19. Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas. 1995.
20. MISSOC: Social protection in the member states of the European Union, of European Economic Area and Switzerland: situation on 1 May 2004/ European Commission Direkto­rate – General for Employment. Social Affairs and Equal Opportunities Employment and social affairs. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.
21. Peter A. Diamond. Social security reform. – Oxford university press, 2002.
22. Pieters D. Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
23. Pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos sistemą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003.
24. Recent Demographic Developments in Europe 1995. - Strasbourg, 1995.
25. Rudzkienė V. Socialinė statistika. – Vilnius: MRU. 2005.
26. Socialinės apsaugos terminų žodynas. – Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1999.
27. Socialinis draudimas: praktika, komentarai, aktualijos.- Vilnius: Verslo tyrimų ir teisinės analizės studija, 2003.
28. SoDra 15 metų. – Vilnius: valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie SADM, 2005.
29. Stankevičius R. Draudimo teisės formavimasis Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo (1990 – 2001 metai): teisės teorijos ir istorijos aspektai: Daktaro disertacijos santrauka. – Vilnius. 2002.
30. Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. – Vilnius: MRU Leidybos centras, 2005.
31. Tidikis R., Pečkaitis J-S., Šedbaras S. Magistrų baigiamųjų darbų rengimas ir gynimas. – Vilnius: LTU leidybos centras. 2003.
32. Žalimienė L. Socialinė politika ir pagyvenusių žmonių socialinė apsauga// Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas Socialinio darbo institutas, 2003.
33. Pocius A. Senatvės pensininkų ir apdraustųjų asmenų santykio prognozė atsižvelgiant į pokyčius gyventojų amžiaus struktūroje// Lietuvos statistikos departamento darbai, 1997. Nr. 4.
34. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą 2002 – 2003 Lietuvoje. Socialinės politikos grupė. – Vilnius: Homo liber. 2003.
35. Stankevičius R. Įstatymų leidėjo pastangos sukurti šiuolaikinę draudimo teisę Lietuvoje// Teisė. Mokslo darbai. 2002. Nr. 43.
36. Stankevičius R. Lietuvos draudimo teisės šaltiniai// Teisė. Mokslo darbai. 2002. Nr. 42.

37. Darbuotojų pasiskirstymas pagal darbo užmokesčio dydį – Distribution of employes by wage and selary class. Statistikos biuletenis.- Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2004.
38. Lietuva skaičiais 2005. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.
39. Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005 – 2030.- Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.
40. Lietuvos socialinė raida 1990 – 2000 metais. Statistikos rinkinys. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2000.
41. Lietuvos statistikos metraštis 2005 m. – Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2005.
42. Socialinis pranešimas. – Vilnius: SADM, 2000.
43. Socialinis pranešimas. – Vilnius: SADM, 2001.
44. Socialinis pranešimas. – Vilnius: SADM, 2002.
45. Socialinis pranešimas. – Vilnius: SADM, 2003.
46. Socialinis pranešimas. – Vilnius: SADM, 2004.
47. Valstybinis socialinis draudimas 1998. Statistiniai duomenys. – Vilnius: UAB „Sodra press“, 1999.
48. Valstybinis socialinis draudimas 1999. Statistiniai duomenys. – Vilnius: UAB „Sodra press“, 2000.
49. Valstybinis socialinis draudimas 2000. Statistiniai duomenys. – Vilnius: UAB „Infospauda“, 2001.
50. Valstybinis socialinis draudimas: statistiniai duomenys 2003. – Vilnius: UAB „Sapnų sala“, 2004.
51. Valstybinis socialinis draudimas: statistiniai duomenys 2005. – Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, 2006.

SANTRAUKA

SOCIALINIAI - EKONOMINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS SOCIALINIO DRAUDIMO PLĖTRĄ LIETUVOJE

Pagrindinės sąvokos: socialinė politika, valstybinis socialinis draudimas, apdraustieji valstybiniu socialiniu draudimu, valstybinės socialinio draudimo pensijos, pensijų reforma, pensijų fondai.

Valstybės piliečių gerovę užtikrinantys socialinių ir ekonominių priemonių visuma ir principai yra valstybės socialinė politika. Lietuvoje pasirinktas korporatyvusis – klientelistinis socialinės politikos modelis, būdinga ribota socialinė parama ir specialios ribotos valstybės išmokos.

Valstybinis socialinis draudimas, kaip vienas iš socialinės politikos elementų, pagrįstas kartų solidarumo principu: dirbantieji mokėdami socialinio draudimo įmokas remia dėl atsiradusios socialinės rizikos negalinčius dirbti pensininkus, neįgalius asmenis, bedarbius, kūdikių susilaukusius ir kt.

Socialinio draudimo politikai vykdyti Lietuvoje veikia Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba „Sodra“ prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, kuri yra įgaliota administruoti savarankiško valstybinio socialinio draudimo fondo lėšas: rinkti įmokas ir jas perskirstyti.

Socialinis draudimas apima pensijų draudimą, ligos ir motinystės draudimą ir nelaimingų atsitikimų darbe bei profesinių ligų socialinį draudimą.

Valstybinio socialinio draudimo sistemos finansų pagrindas yra valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas, sudaromas vieneriems metams.

Fondo biudžeto pajamos labiausiai priklauso nuo apdraustųjų skaičiaus, kurį lemia pastarųjų metų demografinės tendencijos: neigiamas gyventojų prieaugis, didėjantys emigracijos mastai, kokybiniai gyventojų sudėties pokyčiai; nuo užimtumo lygio šalyje; nuo apdraustųjų darbo užmokesčio lygio ir apdraustųjų pasiskirstymo pagal darbo užmokesčio lygio grupes.

Fondo biudžeto išlaidas įtakoja pensininkų skaičius pastaraisiais metais sumažėjęs dėl pensinio amžiaus ilginimo taip pat pensijų sistemos reformų veiksmingumo.

Tyrimo rezultatai rodo, jog valstybinį socialinį draudimą užtikrinanti „Sodra“ artimiausiu laiku išliks finansiškai stabili dėl palankių užimtumo, nedarbo ir darbo užmokesčio lygio kitimo tendencijų. Kitame dešimtmetyje prognozuojamas pensininkų skaičiaus augimas, tačiau išlaidos pensijoms neturėtų smarkiai didėti dėl pradėsiančių reikštis pensijų sistemos reformos pasekmių.

SUMMARY

SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS THAT INFLUENCE TO THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INSURANCE IN LITHUANIA

Main concepts: social policy, state social insurance, insured personas by state social insurance, pension funds.

The social policy of state is consisting of social and economic measures that provide well-being of state citizens. Lithuania has chosen a client-corporation model of the social policy which is characteristic by limited social assistance and special payments from the state part.

The state social insurance as one of the element of social policy is based on generation solidarity: the working pay social insurance fees supporting in this way pensioners, disableds, unemployeds, taking care of baby, etc., al who can not work due to the social risk.

The social policy in Lithuania carries out “Sodra” by the Ministry of social security and labour of the Republic of Lithuania. “Sodra” has legal power to administrate money of the independent social insurance fund: collect fees distribute them.

The social insurance provides pension insurance, insurance against illness, mother insurance, insurance against working accident or professional illness.

The financial base of state social insurance is the budget of state social insurance fund approved for one year.

Incomes of the fund budget mostly depend of the quantity of insured people. Last time we see some demographic tendencies: negative increase of population, growing up of emigration, quality changes of population. Incomes depend also of the employment level in the country and of the range of salary of insured persons, as well as their distribution by groups referring the salary level.

Costs of the budget fund are influenced by the quantity of pensioners that has lowed for the last years due to the increase of pension age and of the changes in pension system.

The results of survey show that “Sodra” in the nearest time will be financial stable organization of the following: positive tendencies of the employment and desemployment level and positive level of salary changes. The prognostic for the next ten years is the following: the quantity increase of pensioners, but cost for pension payments should not grow quickly of the consequences of pension system reform.